

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

NIENDE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

ELLEN JØRGENSEN

FORENINGENS SEKRETÆR

SJETTE BINDS TREDIE HEFTE

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1929

UDGIVET FOR ANDET HALVAAR 1929

HISTORISK TIDSSKRIFT

NIENDE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

ELLEN JØRGENSEN

FORENINGENS SEKRETÆR

SJETTE BIND

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1929

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.	Side
Aakjær, Svend , Landsarkivar, cand. mag., Romere og Germaner	278—283
Erslev, Kr. , fhv. Rigsarkivar, Dr. phil., Dronning Tyre og Danevirke	1—53
— Det stockholmske Blodbad	249—268
Friis, Aage , Professor, Dr. phil., C. N. David, Christian IX og Sir Augustus Paget i November 1863	133—248
— Nordiske Undersøgelser af de russiske Statsarkiver	289—293
Hjelholt, Holger , Underarkivar, Dr. phil., Martensen og Sprogreskripterne	364—413
Klitgaard, C. , Postmester, Baun og Vidiebrand	111—115
Linvald, Axel , Raadstuearkivar, mag. art., Den 6. internationale Historikerkongres i Oslo	264—272
— B. G. Niebuhr	417—433
Nørlund, Poul , Underinspektør, Dr. phil., De ældste Vidnesbyrd om Skyldtaxationen	54—95
— Arkæologisk Litteratur	284—289
Rockstroh, K. C. , Kaptejn, Den store Landbokommission og de militære Kollegier 1786—88	96—111
Steenstrup, Joh. , Professor, Dr. jur. & phil., Nogle Undersøgelser til Belysning af Teksten i Adam af Bremens Værk	343—363
Steidl, P. D. , Præst, Jacobus de Dacia, en landflygtig Graabroder fra Reformationstiden	273—277
Vanggaard, I. S. , Folketingsmand, Tyres Danevirke	414—416

Anmeldelser.

Dúason, Jon, Grønlands statsretlige Stilling i Middelalderen. Anm. af Professor, Dr. phil. Finnur Jonsson	445—459
Friis, Astrid, Alderman Cockayne's project and the cloth trade. Anm. af Professor, Dr. polit. Axel Nielsen	314—316
Hjelholt, Holger, Treitschke og Slesvig-Holsten. Anm. af cand. mag. Erik Møller	308—314
Jacobsen, Lis, Svenskevældets Fald. Anm. af Adjunkt, Dr. phil. Vilhelm la Cour	459—468

	Side
Kornerup, Bjørn, Biskop Hans Poulsen Resen I. Anm. af Professor, Dr. theol. J. Nørregaard	439—445
Pedersen, Henrik, De danske Landbrug, fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel. Anm. af Raadstuearkivar, mag. art. Axel Linvald	317—319
Rockstrøm, K. C., General de Mezas Krigs-Dagbøger 1849—1851. Anm. af Generallieutenant, Dr. phil. A. P. Tuxen ..	296—308

Gensvar.

Det nye norske Værk om Tordenskiold. Indlæg af Marinekaptejn Olav Bergersen	116—132

Nyt fra historisk Videnskab.

Videnskabernes Selskabs Kommission for Registrering af litterære Kilder til dansk Historie (Lauritz Nielsen). — Videnskabernes Selskabs Kommission til Undersøgelse af de i Privateje bevarede Kilder til dansk Historie (Ax. L.). — Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. VIII (Otto Smith). — Johannes Werner: En dansk Storkøbmand fra den glimrende Handelsperiode (Ax. L.). — M. K. Zahrtmann: Admiral C. C. Zahrtmann (P. E.). — Lokalhistorie (Hans Jensen). — Islandica I—XVIII (Finnur Jonsson). — H. O. Lange: Fra det gamle Ægyptens Kultur og Historie (O. K. P.). — Karl Julius Beloch: Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege (Poul Helms). — Gunnar Suolahti: Finlands Prästerskap på 1600- og 1700-Talen (Bjørn Kornerup). — Jhs. Warnecke: Die Edelschmiedekunst in Lübeck und ihre Meister (J. O.). — Katalog des Revaler Stadtarchivs (A. R. C.). — Hilary Jenkinson: The later court-hand in England from the fifteenth to the seventeenth century (E. J.). — John B. Bury. Gustave Fagniez. Georg v. Below. Ludwig Pastor (E. J.). — Dietrich Schäfer (Kr. E.). — Histoire et historiens depuis 50 ans (E. J.)	320—342
Svend Dahl: Danish Theses for the Doctorate and Commemorative Publications of the University of Copenhagen 1836—1926 (Bjørn Kornerup). — Alfred Krarup: Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter (E. J.). — Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden (Ax. L.). — Johs. Lehmann: Niels Neergaard; Robert Wiinblad: Redaktør E. Wiinblad; J. V. Christensen: Den første Bonde i Kongens Raad (Povl Engelstoft). — Olaf Carlsen: Soranske Studier (Bjørn Kornerup). — R. Bülck: Das schleswig-holsteinische Zeitungswesen von den Anfängen bis zum Jahre 1789 (R. Paulli). — Elisabeth Kardels: Die Stadt	

Flensburg und die politischen und nationalen Zeitströmungen um die Mitte des 19. Jahrhunderts (Holger Hjelholt). — Kay Schmidt-Phiseldeck: Eduard Meyer og de histo- riske Problemer (Kr. E.). — Det norske Folks Liv og Hi- storie gennem Tiderne. — Carl Hallendorff (Ax. L.). — Institut för ekonomisk historia. — B. Thyresson: Sverrige och det protestantiska Europa från Knäredfreden till Rigas erövring (Johanne Skovgaard). — Knut Wichman: Karl XIV Johans regering och den liberale opposition under 1830-talets senare hälft (Flemming Dahl). — M. Rostovt- zef: Social and economic history of the Roman Empire (Poul Nørlund). — F. M. Stenton (E. J.) — Max Lehmann (A. Frs.). — Hans Delbrück (Kr. E.). — E. Fueter (E. J.). — Kr. Erslev: Det sekstende Aarhundredes Historie. — Comité international des sciences historiques (Ax. L.). — Prisopgaver	469—494

Nekrologer.

A. P. Tuxen af Axel Linvald	294—295
M. Cl. Gertz af Ellen Jørgensen	434—435
Johannes Knudsen af H. Ravn	435—437
C. A. Trier af Eiler Nystrom	437—438

Meddelelser om Dansk historisk Forening i Aaret 1928	495—496
Den Danske historiske Forenings Vedtægter	497—498
Register	499—521

Nogle Undersøgelser til Belysning af Teksten i Adam af Bremens Værk.

Af

JOHANNES STEENSTRUP.

DE senere Aars mange Undersøgelser over Danmarks første historiske Tidsrum og særlig over Begivenhederne i vor jydsk Landsdel ved Sydgrænsen maa give god Anledning til nøje at betragte en saa vigtig Kilde til Oplysning om Oldtiden som Adam af Bremens Værk og til særlig at belyse den Form, hvori det er bevaret til Nutiden. Det har været mit Øjemed ved de følgende fem Undersøgelser at fremdrage enkelte Forhold ved Adams Tekst, som man maa have vel for Øje, naar man vil anvende Udsagn i hans Værk som Kilde for Oplysninger om dansk Fortid.

1. Blev Hedeby lagt øde i Aaret 1066?

I en for kort Tid siden offentliggjort Afhandling har jeg redegjort for, hvorledes en Efterretning om at Byen Slesvig skal være bleven lagt øde nogen Tid før Aar 1000, i Virkeligheden ikke vedkommer denne Stad, men derimod den Øst for Kiel liggende By, Bispesædet Aldenburg i Wagrien. Jeg skal nu søge at paavise, at den samme Forveksling ligger til Grund for den Efterretning, der er givet i et Scholion til Adam af Bremens Værk, som i sin oprindelige Ordlyd meget vel kan skrive sig fra Kanniken selv. Det gaar ud paa, at Hedeby paa det ovenfor angivne Tidspunkt (o. 1066) blev ødelagt i Bund og Grund.

Scholie 81 lyder saaledes: *Ipsa eodemque tempore Sliaswig, civitas Saxonum Transalbianorum, quæ sita est in confinio Danici regni, opulentissima æque ac populosissima ex improviso paganorum incursu funailus excisa est.*

Her er altsaa en yderligere Oplysning føjet til Fortællingen om den Opstand, som Hedningerne i Meklenburg rejste mod Fyrst Godskalk, Kong Svends Svigersøn; han blev dræbt af dem, de ødelagde Hamburg og faldt ind i Stormarn. Ved Scholiet udvides den store Opstand til at have strakt sig ind over den danske Grænse, og Slesvig blev brændt.

Herom har vi ingen Efterretning fra anden Side, ikke heller fra nordiske Kilder.

Endvidere indeholder Scholiet Oplysninger af den besynderligste Art. Det siges, at Slesvig er en sachsisk og en holstensk (transalbiansk) Stad, den ligger i Nærheden af Danmarks Grænse, men altsaa Syd for denne. Men Adam har jo ellers redegjort for, at Slesvig er de Danskes By og Sædet for et dansk Bispedømme (II 4, 46) og at Holstens Grænse er ved Eider (II 17, IV 1), dog skal Grænsen under Kong Henrik I og hans nærmeste Efterfølgere have været ved Slesvig eller ved Sli (I 57, II 3).

Derfor har Axel A. Bjørnbo tilsyneladende fuld Ret til at antage, at dette Scholion ikke kan skyldes Adam, som overalt saa bestemt udtaler sig anderledes (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1909: 142). Alligevel bør Løsningen af denne Modsigelse ske paa en helt anden Maade. I Stedet for Slesvig skal der staa Aldenburg, saa bliver Byen sachsisk og kommer til at ligge i Transalbianernes Land. Og afgørende for Rigtigheden af denne Rettelse bliver den Karakteristik, som Adam giver Byen. Om Slesvig har Adam ikke sagt, at den er saare rig og har et stort Indbyggertal, selv om man kan drage Slutninger i denne Retning ud fra, at der fra Byen udgaar Fartøjer til Sverige, Venden, Semland, ja lige til Grækenland (IV 1). Om Aldenburg bruger Adam imidlertid netop de til Scholiets Ord *opulentissima*

æque ac populosissima svarende Udtryk: *civitas populosissima* (II 43), *civitas magna Sclavorum* (schol. 15 og schol. 29).

Til sin Skildring af Vendernes Oprør har Adam altsaa ved Scholiet villet knytte en Oplysning om, at ogsaa Aldenburg blev ødelagt. Om et Angreb paa Hedeby har der ikke været Tale¹, Bisperne i denne By ser vi da ogsaa i den følgende Tid i uforstyrret Virksomhed. Biskop Ratolf deltaget 1071 i Indvielsen af Domkirken i Minden, senere indsætter Kong Svend Sivard til Bisp². Derimod skulde der gaa henimod hundrede Aar, inden Kristendommen igen kom paa Fode i Wagrien og andre slaviske Lande³.

Det er en voldsom Rettelse, jeg her har paapeget Nødvendigheden af, og Fejlen kan ikke forklares ved en urigtig Læsning eller en Fejltydning af Bogstaver. Man ægges til Kritik overfor den hele Tekst, hvori Værket er os overleveret — men dertil kommer jeg senere tilbage⁴.

2. Adams Kendskab til Sønderjylland.

Man vil kunne iagttage, at Adams Kundskaber om Danmarks geografiske Forhold falde helt ulige paa de enkelte Landsdele, og man forundres over, hvor faa Enkeltheder der i det Hele er ham bekendt om Jylland. Hvad han

¹ Beretningen om Ødelæggelsen af Slesvig godkendes af A. Sach: Geschichte der Stadt Schleswig 41 ff., Dehio: Erzbisthum Bremen I 254. I Danmarks Sydgrænse S. 92 har jeg paavist, at Meddelelsen var »aldeles uefterrettelig, eller ogsaa er Teksten overleveret os i en aldeles urigtig Form«.

² A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse, Tillæg 87.

³ Dehio: Erzbisthum Bremen I 254. Helmold I 24: Vacavit sedes Aldenburgensis annis octoginta quatuor.

⁴ Uden at ville angive følgende som Anledningen til, at de to Byer og Bispesæder Aldenburg og Slesvig saaledes for anden Gang er bleven forvekslede, vil jeg dog erindre om, at Bispen for (Slesvig og) Aldenburg ved Aar 1000 hed Azzo, Eziko, Eggehardus (Steenstrup: De danske Runestene i deres Forhold til Landets og Folkets Historie, Festskrift til Kr. Erslev 78 ff.), et lignende Navn bar Bispen i Aldenburg 1066 Ezzo (Adam II 21, schol. 95).

fortæller om denne Landsdel, lider ikke af større Fejl end hvad der kan forekomme i det østlige Danmark, men hans hele Karakteristik af Jylland, der dog var en Hoveddel af det danske Rige, baade ved Folketal, Produktionsevne og Historie, er ganske vildledende. Jorden er ufrugtbar, undtagen i Egnene nærmest ved Aaerne, det er helt som en Ørken, med uhyre Heder og fyldt af tætte Urskove i langt større Grad end Tyskland. Man flygter fra det golde Indre og naar Havet, der er hærget af Sørøvere. Kun hvor Fjordene skyde sig ind, ligge større Byer.

Adam angiver nogle Rejseruter op gennem Jylland og nævner nogle Afstande, men hans Beskrivelse savner alle Enkeltheder. Af Byer kender han dem, der var Bispesæder, af andre kun Aalborg, hvorfra man sejler til Norge. Af Landskaberne indenfor det store Omraade kender han kun de tre nordlige: Vendel, Thy og Mors. De ere Øer, og han maa altsaa vide, at Limfjorden var et Sund med en Aabning baade mod Vest og Øst, men han nævner ikke Fjordens Navn. Sønderjylland udgjorde paa hans Tid maaske slet ikke et særligt Jarledømme, men man undres over, at han nævner saa lidt om denne Landsdel, der laa Bremen saa nær. Han lader Henrik I sætte det tyske Riges Grænser ved Sli, Kongen grunder en sachsisk Koloni, som det synes mellem Sli og Eider (157). Om denne Kolonis senere Skæbne og om de Tyskes Hærtog over Grænsen har Adam nogle, ofte ret misvisende Oplysninger, men Enkeltheder om den jydsk Landsdel erfares ikke.

Man faar afgjort ikke Indtryk af, at Adam har været i Hedeby¹ eller ved Slien², som han snart kalder en Fjord

¹ Bjørnbo: Slien og Eideren gaar næsten i et for Adam af Bremen (Aarb. f. nordisk Oldk. 1909. 143, 147).

² Dr. Lis Jacobsen drager den Slutning (Svenskevældets Fald 44), at det Rige ved Slien, der stod under de saakaldte »svenske« Herskere, maa være ophørt paa den Tid, da Ærkebisp Unni drager til Danmark (936), eftersom det slet ikke nævnes ved Fortællingen om hans Rejse og hans Besøg hos Kong Gorm; »Unni maa være draget ad Landevejen fra

(*brachium quoddam freti*, IV 1), snart en Indsø (*lacus*, IV 1) eller et Nor (*stagnum*, schol. 96). Og mærkeligt er det, at han ikke omtaler de Danskes Grænsevold mod Syd, Godfreds Vold og de andre Led i det senere Danevirke. Denne udstrakte Voldbygning, hvor der kun gennem en eneste Port var Indgang til Danmark, havde jo dog vakt stor Opmærksomhed i det tyske Rige. Ligeledes maa man undres over, at Adam slet ikke nævner Friserne paa den sønderjydske Vestkyst.

Adams Kundskab om den østlige Del af Danmark er langt rigere. Om Tallet af Kirker paa Fyn, i Sjælland og Skaane véd han Besked, og han giver Oplysninger, som han synes at have faaet ved sit Besøg hos Kong Svend i Roskilde og hos Bisperne i Lund og Dalby.

Om Byen Slesvig skal dog endnu et Forhold berøres, nemlig at Adam — i Følge Hovedhaandskriftet A og ofte i de andre Afskrifter — angiver dens Navn rigtigt: Sliaswig — han giver ikke Anledning til den Paastand, som man kan finde hos saa mange nulevende tyske, norske og svenske Forskere¹, at vi her i Danmark har benyttet det latinske *vicus* til, i Sammensætning med et dansk Ord, at danne en Købstads Navn. Sliaswig maa lige saa tydeligt betegne Sliens inderste Vig som Slæsmynnæ blev Betegnelsen for dens Munding. Desuden vilde en »Sli-By« ikke have

Bremen op gennem Slesvig«. Denne Slutning er helt uberettiget; Unni kan være draget over Aldenburg til de danske Øer, eller allersnarest med Skib direkte fra Bremen til Ribe. En anden kronologisk Slutning hos samme Forfatter (S. 41 ff.) er ligesaa ubrugelig. Den støtter sig til, at Adam har anbragt Begivenheder i Danmark, der ikke vedrøre Bremen, under Fortællingen om Ærkebisp Adalgar og andre under Omtalen af hans Efterfølger Hoger, men det er ikke troligt, at Adam eller Kong Svend skulde have vidst Besked om, at noget var sket før eller efter Aar 909.

¹ Hellquist: Svensk etymologisk ordbok, vik . . Slesvig (äldst Sliaswic) vilket liksom Braunschweig m. fl. hör til fornsax. wic, ort, köping . . vilket väl är lånat från latinsk vicus. — Elis Wadstein i *Mélanges offerts à M. Johan Vising*; og i *Norden och Västeuropa* 54, 182.

ladet sit Forled staa i Genitiv, hvad der ganske strider mod dansk Sprogbrug¹.

3. De syv større nordlige Øer i Danmark og Farvandet mellem Skaane og Sjælland.

Adam opregner de større Øer, der ligge i Munden af det baltiske Hav lang Jyllands og Skaanes Sider (IV 16). De ere 7 i Tallet, nemlig Vendel, Mors, Thy, Samsø, Fyen, Sjælland; ved Omtalen af den syvende skiller Teksten sig ad i to Redaktioner paa denne Maade:

sexta Seland, septima, quæ illi adhæret, et quarum supra men- tionem fecimus. Octavam dicunt	Selandia sexta, quæ illi adhæret, et quarum supra mentionem fe- cimus. Septimam dicunt

illam quæ Sconia ac Gothia proxima Holmus appellatur, celeberrimus Dania portus et fida stacio navium, quæ ad barbaros et in Greciam dirigi solent.

Det er klart, at Adams oprindelige Tekst her har lidt Skade og er bleven misforstaaet, derpaa har Afskrivere søgt paa bedste Maade, men uden Held, at bringe Mening i den. Navnet paa den syvende Ø findes ikke, hvad der er ganske urimeligt, da Adam har nævnt Navnene paa de 6 foregaaende Øer. Denne Ø maa være Amager, eftersom han siger, at den ligger tæt op ad eller egentlig hører sammen med (*adhæret*) Sjælland. Men endvidere er det urigtigt, naar Teksten udtaler, at alle disse Øer er omtalt foran, thi Mors, Thy og Samsø har han ikke nævnt tidligere. Endelig er det et højst besynderligt Udtryk, han benytter om Vendel, Fyen og Sjælland, at han tidligere har »berørt dem«, »bragt dem paa Bane« (*mentionem fecimus*) — Adam

¹ Einhard omtaler i sine Aarbøger (804, 808) Sliesthorp, men hvad derved sigtes til, vides ikke (la Cour: Danevirke 153). I Holsten benyttedes -thorp til Dannelsen af Stednavne; paa dansk Grund vilde -thorp til Forled have et Personnavn i Ejeform, ganske undtagelsesvis kan det have Betegnelsen for et Naturforhold til Forled, men da staaer dette i Nominativ. Einhard kan fra en Holstener have faaet opgivet en Navneform, der efterligner et dansk Navn paa en urigtig Maade.

har tværtimod i de første 6 Kapitler af denne Bog givet en udførlig Fremstilling af dem, og han har oftere omtalt dem i de tre foregaaende Bøger. Derimod passer de nævnte Ord om hvad han har »berørt« fortræffeligt paa den straks efter nævnte 8nde Ø Bornholm, thi den har han kun flygtigt berørt ved sin Omtale af Biskop Eginos Virksomhed som Missionær (kap. 8), og at vi her har truffet det rette Sigte for hans Henvisning, fremgaar af, at han ved nu at skildre Øen som *Sconia ac Gothia proxima* anvender Udtryk, der svare til de tidligere brugte: *Pleicani* (Blekingboerne) *et qui in Hulmo insula degunt affines Gothis*.

Som Følge af det saaledes paaviste skal i Teksten *et* udelades — hvad allerede er sket i et enkelt Haandskrift (B 4) — *quarum* skal rettes til *Amacum*¹ eller *Amakæ*, og den relative Sætning bringes i Forbindelse med Bornholm: *octavam dicunt illam, cujus supra mentionem fecimus, quæ Sconia ac Gothia proxima Holmus appellatur*.

Ved at foretage disse aldeles nødvendige Rettelser fjernes alt det meningsløse eller dunkle, og Udtrykkene komme til at staa paa deres rimelige og naturlige Plads.

Adam beretter, at det Søslag, hvori Kong Olaf Tryggvason omkom, stod i Farvandet mellem Skaane og Sjælland, hvor Nordens Konger pleje at kæmpe i Søslag². Saaledes skulde Kampstedet ikke have været ved Svold i Nærheden af Rügen, som ogsaa senere under de Danskes Kampe med Venderne var saa vel kendt. I vore Dage kan denne Holm

¹ Denne Form findes i Brevet 1085 (Diplom. Suec. I 43), men mulig er her en Ablativform: *in insula Amacum*. Kong Valdemars Jordebog og mange andre Kilder: *Amakæ*.

² II 40: *Collecta igitur classe innumera bellum intulit regi Danorum. Hoc factum est inter Sconiam et Seland, ubi solent reges navali bello configere. Est autem brevis traiectus Baltici maris apud Halsinburg, in quo loco Seland a Sconia videri possit, familiare latibulum pyratibus ibi ergo congressi, Nortmanni a Danis victi et fusi sunt. Adam fortæller ogsaa senere, at man fra Helsingborg kan se Sjælland, hvortil der her er den korteste Overfart (IV 7). At Slaget stod i Nærheden af denne By, siges intetsteds.*

eller dette Sund ikke paavises, ogsaa paa Grund af forandrede Naturforhold. De islandske Skjaldes, Sagaernes og Saxos Fortælling om Kamppladsen skulde altsaa ikke staa til Troende¹.

Adams Beretning om, hvor Nordens Konger plejede at holde Søslag, kan vække Forundring. Bremerkannikens historiske Horizont gaar for Nordens Vedkommende kun tilbage til Karl den Stores Tid (o. 800), de Meddelelser, han har faaet fra Svend Estridsen, række ikke længere tilbage end til Tiden o. 900². Man leder i den danske Historie forgæves efter Søkampe mellem Konger, der er knyttede til Øresund. Derimod er det vist, at der ved Skaanes og Sjællands Kyster er bleven holdt vidt berømte Søslag, tilmed i Svend Estridsens og Adams egen Levetid.

En saadan Kamp var det, da Norges Konge Olaf den Hellige forbandt sig med Sveriges Konge Anund Jacob og overfaldt Kong Knud med deres store Flaader foran Udløbet af Helgeaa i Skaane. Adam har formodentlig ikke vidst, at denne Aa har sit Udløb paa Sydsiden af Skaane, og Tanken om Øresund maatte paatrænge sig ham saa meget stærkere som Kampens Udfald var, at Øresund blev spærret for Kong Olaf, saa at han maatte lade sine Skibe ligge ved de svenske Kyster og drage over Land tilbage til Norge.

En anden vidtkendt Kamp paa Havet var det, da Svend Estridsen og Harald Haardraade med deres Flaader stævnedede til et Søslag ud for Nisaas Munding (sydligt i Halland); denne Kamp forløb saare uheldigt for Kong Svend (1062), hvorimod han nogle Aar senere synes at have

¹ Dette har L. Weibull hævdet i *Kritiska undersökningar i nordens historia omkring år 1000*, 112, 132, 195, med Tilslutning af Curt Weibull: *Sverige och dess nordiska grannmakter*, 99 ff.

² Curt Weibull l. c. 38: (Svend Estridsens Kundskab har) icke sträckt sig mera än omkring tre generationer eller ett århundrade tillbaka i tiden.

kæmpet med Sejr mod Haralds Søn Olaf Kyrre i et Søslag ved Hallandssiden¹.

Disse Kampe fandt altsaa ikke Sted i Øresund. Det er jo imidlertid ogsaa ganske urigtigt, at man tillægger Adam en Udtalelse om, at det var i Øresund, at Nordens Konger plejede at kæmpe, hans Udtryk er »mellem Skaane og Sjælland«, og Adam kender slet ikke Halland; han har opfattet dette Landskab som en Del af Skaane — saaledes som det senere saa ofte er sket — og han lader Norge støde til Skaane (IV 7, schol. 116). Saaledes vilde Udtrykket »mellem Skaane og Sjælland« være fuldt berettiget om de to Slag ved Hallandssiden.

Men endvidere — Adam kender slet ikke Øresund, han nævner ikke nogetsteds dets Navn, og om dets geografiske Omfang savner han Kundskab. Han véd, at den korteste Overfart fra Sjælland til Skaane er ved Helsingborg, men han nævner ikke, at Sundet ender her, og han anfører, at der er mange andre Overfartssteder. Han véd, at der Nord og Øst for Sjælland løber en Havvig af den baltiske Sø, men hvor langt den strækker sig mod Nord og Syd, kender han ikke. Derfor har han ogsaa faaet Bornholm med som et Tillæg til de nordlige danske Øer. Længere mod Øst bliver hans Kundskab endnu dunklere, Øland og Gotland kender han slet ikke, Rügen lægger han paa ét Sted for langt mod Vest (II 22), paa et andet helt fjernt ved Odermundingen (schol. 121).

Har man Øje for den saaledes paaviste Vagthed i Adams Kundskaber, naar det drejer sig om geografiske Enkeltheder, maa man finde det ganske ukritisk, at hans Angivelse af Kampstedet »mellem Skaane og Sjælland« skulde have nogen som helst Betydning for at svække de nordiske Kilders Angivelse af Valpladsen for Svolderslaget². Her turde være

¹ Stein Herdísarsons Óláfsdrápa, Finnur Jónsson: Skjaldedigtning B I 380. Jfr. Adam III 54. Munch: Det norske Folks Historie II 378.

² Adams urigtige Oplysning er gaaet over til enkelte andre Kilder, men Fejlen findes ikke i nogen Kilde, der er uafhængig af ham. Om

et Eksempel paa, til hvilke Vildspor Forskningen kan lade sig føre ved Læresætninger om de samtidige Kilders afgjorte Fortrin.

4. Winland, Terra Winlandensis.

Om den yngre Biskop Odinkar i Ribe bliver der i schol. 35 givet en Oplysning, der sikkert hidrører fra Bremerkanniken selv¹. Det siges her, at Odinkar er Søn af Toki, *dux Winlandensis*, og at han havde arvet efter sin Fader tredie Parten af *terra Winlandensis*; trods al denne Rigdom var han et Mønster paa Ydmyghed, Afholdenhed og Askese. Man har aldrig ret kunnet faa Klarhed om hvad der sigtes til ved dette Winland, dog er det sædvanlig bleven tolket som Vendsyssel, om end under Tvivl.

Det vil formentlig bedst hjælpe Undersøgelsen paa Vej, dersom jeg først redegør for, hvilke Lande der ikke kan være sigtet til ved dette Navn.

Det fjerne Vinland i Amerika kan ikke komme i Betragtning, uagtet det er det eneste Land hos Adam, der bogstavret har den samme Form (IV 29: *insula . . Winland*).

Man kan ikke heller ved Winland tænke paa et efter de vendiske Folkeslag dannet Navn. Vender hedder hos Adam Winuli, men fuldt saa hyppigt betegnes de som Sclavi. I gamle danske Krøniker kan man finde Vinland,

disse Kilder henvises til Finnur Jónssons Afhandling: »Hvor faldt Olaf Tryggvason?« (Histor. Tidsskrift 8. R. III 184 ff.) samt til F. Jónssons Oldnordiske Litteratur-Historie II 608 (2. Udg. 601). Ligeledes skal erindres om Magnus Olsens Undersøgelse »Hjadningekampen og Hallfreds Arvedraapa over Olaf Tryggvason« (Heidersskrift til Marius Hægstad, 1925, S. 23—33). Digteren Hallfred lader Olaf kæmpe i »Holmens vide Sund« og minder samtidig om Sagnhelten Hedins berømte Kamp med Hogne; med god Grund kan man antage, at Digteren derved peger hen paa Navnet paa den Kampplads, hvor Olaf segnede, Hiddensee ved Rügen (Hedínsey, hos Saxo: *insula Hythini*).

¹ Odinkar filius erat Toki ducis Winlandensis et sedem habuit in Ripa. Nam terciã pars terræ Winlandensis patrimonium eius fuisse narratur. Et tamen vir tantarum divitiarum miræ fuit continentiæ etc.

Vindland om Venden¹, og denne Sprogbrug findes ogsaa i de andre nordiske Lande. Men en Tolkning som Vendland maa allerede af den Grund afvises, at det i hvert Fald er et aldeles ubestemt Begreb, omfattende mange Lande og Riger; ingen Enkeltmand har kunnet eje en Trediedel deraf.

Vendel, Vendsyssel, kan Winland heller ikke være. Adam kalder stadig dette Landskab Wendila, han udelader aldrig *d*, og den første Vokal i Navnet er altid *e*, ikke *i*, endelig betegnes det paa flere Steder som »insula«, intetsteds som »terra«². I Danmark er jo heller aldrig Endelsen -land bleven knyttet til Vend- eller Vendel-. Underligt vilde det ogsaa stride mod al vor Viden, om en Trediedel af saa stor en Provins skulde have været i en Enkeltmands Besiddelse. Vendsyssel har utvivlsomt været en efter Tidernes Forhold vel opdyrket, godt bebygget Landsdel; dette faar vi Indtryk af ved at læse Fortællingen om det her paa Knud den Helliges Tid udbrudte Oprør; Vendsyssels senere Historie fremviser heller ikke noget særligt om stor Jordbesiddelse paa Enkeltmands Haand.

Betegnelsen »terra« for Winland er egnet til at vække Opmærksomhed. Mulig bringer dette Udtryk ikke en tilfældig Læser til at studse, men er man fortrolig med Adams Sprogbrug, kalder det til Eftertanke, mig har det i alt Fald igennem lange Tider bragt til at gruble. »terra« er et i Bibelen (Vulgata) idelig anvendt Ord. I Pluralis brugtes det om Jordkloden (in terris et coelis, orbis terrarum), i Enkelttal om dyrket og udyrket Land, og om det enkelte Folks Besiddelse. Adam staar jo i høj Grad paa Bibelens religiøse og theokratiske Stade, og han benytter »terra« paa de angivne Maader. Han taler om *terra salsuginis*,

¹ Ellen Jørgensen: *Annales Danici* 134, 145, 148. M. Lorenzen: *Gammel-danske Krøniker, Registret*. Fritzner: *Ordbog over det gamle norske Sprog, Vindland*. Söderwall: *Sv. medeltids språket: Vindlands faru salt*.

² *Wendila insula* (III 77, IV 4, schol. 104), *Wendila* (IV 1, 11, 16, 33, schol. 102, 103, 105).

terra arida, han kan enkelte Gange bringe det i Forbindelse med Navnet paa Indbyggerne¹. Men han anvender det ikke om hvad der politisk, regeringsmæssigt, administrativt udgør en Enhed, et Land eller en Landsdel — og deri er han, som jeg tror, i Overensstemmelse med Middelalderens almindelige Sprogbrug². Jeg vil saaledes pege paa at han ikke anvender »terra« ved sin Omtale af alle de Lande i Norden eller udenfor Norden, der ende paa -land, saaledes ikke ved Aestland, Fosetisland (Helgoland), Grønland, Helgeland (i Norge), Helsingland, Island, Laaland, Moyland (Møn), Semland, han benytter her oftest »regio«, stundom »provincia«. Det af ham i megen Mystik hyllede Kvindernes Land, hvis Navn (Kvænland) han ikke angiver, kaldes dog af ham stadig »terra feminarum« (IV 14, 17, 19, schol. 123) »patria feminarum« (III 16).

I vor Søgen efter dette »terra« er der et Forhold, som nødvendig maa lede Tanken hen mod Vestkysten af Jylland. Odinkar var Søn af Jarlen over Winland »og« tog Sæde i Ribe, »thi« den tredie Del af Winland var hans Eje. Hvis der skal være Mening i disse tre forbundne Sætninger, maa jo dette Winland ligge i en vis Nærhed af Ribe³. Et saadant Land var Utland paa Slesvigs Vestkyst. Her træffe vi et Omraade med ganske særlige Jordbundsforhold, meget inddiget Land ved Siden af den brede Forstrand, endvidere med en Befolkning af blandet Art, Danske og Friser, dernæst er her et Omraade, som man vel kunde

¹ Schol. 117: Fresonum terra. IV 13: latissima Polanorum terra. I 12: Karl den Store erobrer Sachsernes terra, gør den til provincia.

² Derom synes de talrige i Ducanges Glossarium anførte Kildesteder at vidne.

³ Jeg henviser til den latinske Tekst foran S. 352, og jeg hidsætter til Oplysning ogsaa den nyeste tyske Oversættelse: Odinkar war der Sohn Tokis, des Herzogs von Winland, und hatte seinen Sitz in Ribe. Denn ein Drittel des Gebiets von Winland soll sein Vatererbe gewesen sein. Und dennoch war ein Mann von so groszen Schätzen von wunderbarer Genügsamkeit etc. (Sigfrid Steinberg: Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte 98).

tænke sig stillet under en egen Jarl. Ligeledes træffe vi her »Land« i en særlig Betydning af det administrative Distrikt — saaledes »Trelandene« nærmest ved Eiders Udløb¹, foruden at det hele Landskab havde faaet det betegnende Navn Utland.

Spørgsmaalet bliver derfor, om ikke Winland simpelthen skal rettes til Utland. Vi bør undersøge, om ikke Haandskrifterne af Adams Værk kunde gøre en saadan Rettelse højst rimelig.

De ved *win* anvendte Bogstaver ere let udsatte for Fejl-læsning. Saaledes har et Haandskrift (B 1 a) for Judland (d. e. Jylland II 3) Windland eller Wiudland, et Haandskrift (B 1 b) skriver i Stedet for in Judlant: in Utlandia. Hos Adam (IV 13) læses: Dani, quos Iuddas appellant (A), men andre Haandskrifter have Widdas (B 1, 3 b, 3 d), Widdos (B 3 e, f), Viddas (B 4, 5)². — I denne Sammenhæng vil ogsaa følgende være oplysende. I Kong Abels Toldforordning af 1251 læste man i lang Tid i Henhold til en gammel Afskrift Vindlandsfare, hvad der tolkedes som Søfarende fra Venden; efter at man har lært det originale Diplom at kende, véd man, at der staar Umlandsfare, hvilket var en Betegnelse for de »om Landet« (Jylland) tilbagevendende nederlandske Skippere, saaledes som flere andre Breve klart have godtgjort³. I Haakon Haakonssons Saga har paa to Steder Udtrykket Umlandsfarere bevirket, at de er bleven kaldte Vin(n)landsfarere og forstaaede som Købmænd fra Venden⁴.

¹ Kr. Erslev: Repertorium Nr. 3204 (sigillum trium terrarum, Aar 1378), 4531 (»yn Eyderstede, Euerkschyp unde Utholm yn den dren landen«, Aar 1402).

² Her kan ogsaa nævnes, hvorledes i I 55 Hardecnudth i nogle Haandskrifter er bleven til Hardewigh (B), Hardewich (B 2, C).

³ Suhm: Historie af Danmark X 970 f. Liljegren: Dipl. Svec. I 703. Hasse: Urkundenbuch I 134 ff. Schäfer: Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen LXIX.

⁴ Fornmanna Sögur X k. 256, 273. Munch: Det norske Folks Historie IV 71. Den rigtige Forstaaelse hos A. Bugge i Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte XII 113 f.

Paa Grund af alt det foran oplyste tror jeg, at man i Stedet for et Winland, hvorom man aldrig har hørt tale, og hvis Beliggenhed ingen har kunnet paavise¹, skal i Adams Tekst læse Utland, terra Utlandensis².

I Kong Valdemars Jordebog er Utland Navnet paa et særligt Omraade indenfor Sønderjylland ved Siden af dets tre Sysler; det omfatter flere vestlige Herreder ved Kysten og dernæst store Øer i Vesterhav; her boede Danske især paa Geesten og Friser især paa den inddigede Kyst. Benævnelsen Utland er dog meget ældre end Valdemar Sejrs Tid, den findes i alt Fald i det 11. Aarhundrede³.

Paa Valdemar Sejrs Tid regnedes mange Herreder og Øer til Utland, men hvor meget det omfattede i det 10. Aarh. véd vi ikke, og det er muligt, at Utland brugtes baade i en snævrere og videre Betydning, saaledes som det senere var Tilfældet⁴. — Endnu skal det nævnes, at Kong Erik Menved tilbyder Jens Grand overfor hans Krav paa Erstatning

¹ Hvis Adam havde skrevet Winland, vilde han dog vel have givet Oplysning om dets Beliggenhed og Forskel fra det andet af ham omtalte Winland.

² Min Tanke har ogsaa været henvendt paa, om ikke Winland kunde rettes ved blot at ændre Navnets første Bogstav til S. Sinlendi, Sillende var Navnet for Landskabet Nord for Eider og Sli; sprogligt betyder det et vidtstrakt Land. Denne Betegnelse forekommer dog kun i to Kilder, begge fra det 9. Aarh. og begge fra Udlandet — Einhards Aarbøger (derfra i Vita Hludovici) og Kong Alfreds Geografi — det synes snarest at angive hele den jyske Halvø og er i hvert Fald baade for rummeligt og for ubestemt til at komme i Betragtning. Ogsaa lydligt og skriftmæssigt vilde Rettelsen være for stærk. Se om Sinlendi Steenstrup: Danmarks Sydgrænse 29 ff.

³ Paa Svend Estridsens Tid sværge 6 Danske fra alle danske Landsdele om Grænsen imod Sverige, 3 ere fra de østlige Provinser, 2 fra Jutland, 1 fra Jutland, hvilket sidste formentlig er Utland (Dipl. Svec. I 28). Helmold I 70 (under Omtalen af Knud Magnussens Kampe): Frisones qui habitabant Juthlandie (formodentlig Utlandie).

⁴ Allerede i K. V. Jordebog ere de 5 sydligste Kredse ved Eidermundingen skatlagte paa en egen Maade og tjenesteplygtige i Fællesskab. 1261 optræde Frisones in Utlandia constituti paa egen Haand og tilsige Hamburgerne Fred (Hasse: Urkundenbuch II Nr. 224). Om de egentlige

bl. a. en Tyvendedel af »hele Utland«, hvad der kunde synes at minde om, hvordan en Brøkdæl (en Trediedel) af Utland ogsaa var tilfaldet Jarlesønnen, men dette er snarere en Tilfældighed, da Kong Eriks Tilbud helt igennem lyde paa Brøkdæle af Besiddelser¹.

Antagelsen om at Tokes Jordegods laa i Utland, passer fortræffeligt med, at Tokes Slægt var saa stærkt knyttet til Vesterhavet og Bremen. I denne By var Sønnen Odinkar bleven uddannet og viet til Klærk, ligesom han var nøje knyttet til Ærkebisperne. Hans Søster Aase levede sit fromme og godgørende Liv i Bremen og overlod Bremerkirken sin Bogskat.

Biskop Odinkar siges af Adam at tilhøre Kongeslægten. Man kan ikke vægre sig mod den Tanke, at den sønderjydske »Asfrid, Odinkars Datter«, der lader de to Runestene fra Vedelspang riste, har været af Bispens og Kongens Slægt, og fyrstelig var hun som gift med Kong Gnupa og da en Kong Sigtryg var hendes Søn. Kong Gorm overvandt Kong Gnupa — saaledes som Olaf Tryggvasons Saga fortæller — og desuden en anden Konge, som Sagaen kalder Silfraskalli. Dette var mulig et Tilnavn til den af Adam (I 48) som Broder til Gnupa nævnte Kong Gyrd; i alt Fald er næsten alle Sættninger med -skalli Tilnavne, og det første Led i de med -skalli sammensatte Navne altid et Stednavn². Man kan tænke sig, at Gyrd Silfraskalli har haft sit Kongesæde i Sylversted, i Nærheden af Treaa, kun et Par Mil fra Grænsen af Utland. Alt dette sidste er jo

Strandfriser og om den gejstlige Inddelings Forskjellighed fra den verdslige se Sach: Herzogtum Schleswig II 138 ff. Jfr. ogsaa Stemann: Geschichte des öffentlichen Rechts des Herzogthums Schleswig I 17.

¹ Langebek: Scriptorum VI 360: vicesima pars totius Utlandiæ.

² Se min Afhandling: Skornetal og Næfگیæld i Arkiv for nordisk Filologi XLIII 19 ff. 29 ff. Denne Undersøgelse maa helt være undgaet Dr. Lis Jacobsens Opmærksomhed (Svenskevældet 74 ff). Jeg skal til mine tidligere Oplysninger føje, at Sylversted er nævnt i et Brev af 1416 (to Suluerstedede, Kr. Erslev: Repertorium 5601). Jfr. Det danske Folks Historie I 385.

kun Gætteværk, men de mange Muligheder pege dog mærkeligt hen mod et fælles Resultat.

Navnet paa Odinkars Fader Toki møder os desuden igen i Kong Gorms Slægt. I Aartiet omkring 990 kan Toki Gormssøn raade over saa mange Krigere, at han sammen med andre Høvdinge kan drage paa Togt til Mälaren, det kommer til en Kamp ved Fyrisaa. En Hirdmand under Toki Gormsen, der »ikke flyede ved Upsala«, rejste en Mindesten over ham i Hällestad i Skaane; her bliver paa en anden Sten ogsaa Ærri mindet, som var Tokis Hirdmand, og samme Stilling havde den paa en tredie Sten nævnte Asbjørn. Paa en Sten i Sjørup hædres Mindet om Asbjørn, Tokis Søn, der ikke flygtede ved Upsala¹. Der kan vel ikke være Tvivl om, at vi ogsaa her staar overfor Ætlinge af Kong Gorm den Gamle.

Det er foran omtalt, at Adam i sin Beskrivelse af Danmark ikke omtaler Friserne i Sønderjylland. Dr. Peter Lauridsen, der i sin Tid saa rigtigt har redegjort for Frisernes Indvandring til den slesvigske Vestkyst, har villet benytte Adams Tavshed til Støtte for, at Indvandringen først er begyndt i den senere Halvdel af det 11. Aarh.² Denne Slutning maa afgjort være urigtig, da vi træffe Vestkystens Friser som et talrigt Samfund med egne Institutioner og særlig forment Administration allerede under Svend Estridsen og hans Sønner. Indflytningen til Kysterne og de store Inddigninger maa være begyndt et Par Aarhundreder tidligere.

5. Navnet Hardeknud.

Paa Grundlag af en Meddelelse fra Kong Svend fortæller Adam om Kongerne i Danmark ved Tiden 900, at Hardegon, Søn af Svend, som kom fra Normannia, faldt ind

¹ Wimmer: De danske Runemindesmærker, Haandudgave ved Lis Jacobsen Nr. 109—112. Smlg. Det danske Folks Historie I 412. Festskrift til Kr. Erslev 70, 75 f.

² P. Lauridsen: Om Nordfrisernes Indvandring i Sønderjylland. Hist. Tidsskrift 6 R. IV 318 ff., 354.

i Landet og fratog Kong Sigerich Riget (I 52). Hidtil har alle opfattet Hardegon som Fejlskrift for Hardeknud, men Dr. Lis Jacobsen har villet hævde, at her foreligger et helt andet Navn Hardegunni. Denne Tydning forsvares med, at Adam skal udelade Endelser paa nordiske Navne, hvilket er ganske urigtigt, saaledes som talrige Eksempler kan vise¹; kun medtager han ikke Nominativmærket *r* (Knútr). Allerværst er det dog, at Navnet Hardegunni alle Dage har været ukendt i Danmark og i Norden.

Paastanden (S. 37 ff.) bliver saa meget mere mærkelig, da Salzburger-Haandskriftet (A), som Dr. Lis Jacobsen stadig paakalder som det bedste, og som det, der kommer den oprindelige Original nærmest, helt igennem og paa over en Snes Steder kalder Konger med Navnet Knud Chunt. Man skulde ikke tro, at *-gon* kunde komme *-chunt* ret nærmere. Men ikke nok hermed, ogsaa de Konger, der hed Hardeknud, giver dette Haandskrift Formen Hardechunt — hvilket dog vel ganske maa slaa den opstillede Tolkning ned. At *kn* i nordisk Tale af Fremmede kunde opfattes som indeholdende *g*, vil fremgaa af Adams Udsagn om, at Orkney-Øerne, Orchades, af Nordboerne kaldtes Organæ: *Orcades insulæ, quas barbari vocant Organas* (IV 35). Adam skriver jo ogsaa Chnub for Gnupa.

Den nævnte Hardeknud er af mig og mange andre Forskere bleven opfattet som den samme som den af Adam andetsteds nævnte *Hardecnudth Vurm . . crudelissimus inquam vermis* (I 55). Jeg har hævdet, at denne Konge havde begge Navne, baade Gorm og Hardeknud, saaledes som det saa ofte var Tilfældet. Hvilket af Navnene der var det oprindelige eller det egentlige, fremgaar ikke af Adams Tekst, og Adam har en stærk Tilbøjelighed til at lade Navne og Tilnavne træde i hinandens Sted.

¹ Adam har Chnub for Gnupa (I 48), men da der ogsaa fandtes et Navn Gnúpr (Saxo: Ennignupus), laa en Forveksling ham eller hans Meddeler nær.

Senere danske Aarbøger har opfattet Hardeknud som Tilnavn og stillet det bag efter Gorm¹.

Underligt er det, hvor lidt man har forstaaet Tilblivelsen af Navnet Hardeknud og dets Historie. Knud, *Knútr*, var blevet et Personnavn, vel ved Ligheden med en Træknode, en Bul, dog blev det hurtigt tillige forstaaet som en knyttet Knude (*knútr*) paa et Reb eller et Tørklæde. Dette faar vi at vide af Fortællingen om Barnet, der var fundet udsat i en Skov, men som i Virkeligheden var en fornem Mands Søn; et Tørklæde var bundet i Knude om Drengens Hoved og Knuden gemte Guldstykker, der gav Vidnesbyrd om hans fornemme Afstamning. Barnet blev derfor kaldet Knud².

Naar nu Navnet Knud senere af Slægtens Medlemmer ønskedes varieret, laa intet nærmere end Harde-Knud. Det kunde tolkes som den haarde Klods, men ogsaa som Haardknude. I nyere Dansk er jo Haardknude endnu et gængs Udtryk for den Knude, som det volder Vanskelighed at løse, taget baade i bogstavelig og aandelig Betydning³. Haardeknude fandtes allerede i ældre Dansk, ligesom det fra gammel Tid kendes i de med Dansk nærbeslægtede Sprog Angelsaksisk, Lavtysk og Højtysk⁴.

¹ Orm Harthæsnutæ, Ellen Jørgensen: *Annales Danici* 54, 149. Lorenzen: *Gammeldanske Krøniker* 158. Ved Feillæsning altsaa s for c.

² *Flateyjarbók* I 97: konungr . . kallade Knut en þat var firir þá sok at fingrgull hafde knytt verit i enne sueinimum. *Fornmanna Sögur* I k. 61 (*Saga Olafs Tryggvasonar*), *Jómsvingasaga* k. 1, *Fornmanna Sögur* XI 1 f.). Steenstrup: *Normanner* II 95.

³ Dahlerup: *Ordbog over det danske Sprog: Haardknude, Haardeknude, med Henvisninger til Moth, Høysgaard og mange senere Forfattere. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog: haardiløben Knude. Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmaal, Haardknude, mange Eksempler fra forskellige jyske Egne, alle uden e i Slutningen (de æ gon i haarknud).*

⁴ Toller: *Anglo-saxon dictionary: Cnotta, gebindan mid heardum cnottum samod (Homilie). Grimm: D. Wörterbuch, se om harte knoten V 1504, 1506. Schiller u. Lübben: *Mittelniederdeutsches Wörterbuch: Knutte; van dren strengen und dar an geknuttet harde knutten, Magdeb. Schöppenchronik, 1400.**

Navnet Hardeknud var knyttet til Danmarks Kongeslægt. Naar Knud den Store og hans normanniske Dronning Emma netop valgte at benytte et Navn, der i flere Slægtled ikke havde været anvendt, kan der vel ikke være Tvivl om, at deres Ønske var at bringe Navnet paa en Konge i Erin- dring, der havde haft et Rige i England, saaledes som den danske Tradition fortalte¹.

Jeg har holdt mig udelukkende til Navnet Hardeknud, og jeg skal ikke komme ind paa de historiske Personer, der kaldtes dermed. Om Hardeknud og hans Skygge Har- degon, der ved Tiden omkring 900 bar det, vil man kunne finde halvhundrede Sider i Dr. Lis Jacobsens Arbejde; jeg skal henholde mig til min Fremstilling i Bogen om Dan- marks Sydgrænse.

Imidlertid er Dr. Jacobsens Bog en Fortsættelse af en lang Række Skrifter af danske, tyske og især svenske For- skere, der hævde, at Danmark i det 10. Aarhundredes første Halvdel har været underlagt svenske Herskere, eller at der i et nærmest ved vor Sydgrænse liggende Stykke af Sønderjylland har bestaaet et svensk Rige — det skyldes dog alene Dr. Lis Jacobsen, at dette formodede Herredømme har faaet Reklame-Titlen »Svenskevældet«. Det forekommer mig, at man helt har tabt af Syne, paa hvor svigtende et Grundlag denne Opfattelse hviler.

Det eneste faste Støttepunkt for Antagelsen om et svensk Rige og om Bosættelse af Svenske i Danmark² er Adams Angivelse af, at Olaf »som kom fra Sverige« vandt ved Vaabenmagt det danske Rige (I 48). Paa et andet Sted siger Adam, at efter denne »Svenskernes Fyrste« (Sueonum princeps) og hans Sønner, som en Tid regerede i Danmark,

¹ Saaledes blandt flere andre Kilder Roeskildekroniken: regnum Danorum partiti sunt, Gorm Daniam, Hartha Knut Angliam (nactus). M. Cl. Gertz: *Scriptores minores* I 18.

² Dr. Jacobsens Tolkning af Sædinge-Stenen (Svenskevældets Fald 87—155) er rent Fantasteri. Jeg henviser til Finnur Jónssons Bedømmelse af Bogen i *Acta Philologica Scandinavica*, 1929, S. 49 ff.

kom en ny Mand Sigerich, som imidlertid blev forjaget af Hardeknud, Søn af Svend, »der kom fra Normannia« (Normandie eller Norge) (I 52). Adams Udtryk er i den Grad varsomme overfor Tanken om at Olaf paa anden Maade skulde være svensk end i Kraft af sin tidligere Stilling, og denne kan han have faaet ved, at en af hans Forældre var svensk af Fødsel. Allermindst nævnes en svensk Hær eller en Bosættelse af Svenske. Hardeknud, »der kom fra Normannia«, vandt altsaa senere det danske Rige, men uagtet han kom fra det fremmede Land, kan ingen mistænke hans Nationalitet, da baade hans eget og Faderen Svends Navn afgjort er danske. To Aarhundreder senere hændte noget lignende. Magnus var Søn af Kong Niels, hans Moder var den svenske Fredspige Margrete, og derfor opnaaede han at blive Göternes Konge. »Han kom fra Götarige«, da Kong Niels gjorde ham til sin Medkonge, hvad der vakte Uvillie og bragte ham i Kamp med store Dele af Befolkningen, men hidtil har dog ingen paastaet, at Magnus stred med götiske Skarer ved sin Side eller lod Göter bosætte sig her i Landet.

De anførte Udtryk hos Adam er det eneste Bevis for, at der har bestaaet et svensk Herredømme eller et svensk Rige i Danmark i det 10. Aarhundredes Begyndelse. Alt hvad man iøvrigt har kunnet henvise til, er nogle Runetegn og Ordformer paa en enkelt Runesten fra Sliens Nærhed. Men Runestene fra andre danske Egne og med Indskrifter fra Tidspunkter, da der vitterligt ingen Svenske raadede i Danmark, frembyde lignende svenske Særheder.

Danmark har været et samlet Rige i alt Fald fra den historiske Tids Begyndelse, men paa enkelte Tidspunkter har der været Underkonger eller Smaakonger i enkelte Landsdele, opstaaede sandsynligvis gennem Kongeslægstens Forgrening, saaledes som det skete, da Landet fik Hertuger paa Valdemar Sejrs Tid; en saadan Underkonge var Harald paa Ludvig den Frommes Tid. Gorm den Gamle vilde imidlertid gøre Ende paa dette Smaakongevæsen, der var bleven

ganske utidsmæssigt. Derfor vendte han sig mod de to jydsk Konger (foran S. 357). Ingen af de Kilder, der fortælle derom, véd andet, end at det var mod Danske, Kong Gorm kæmpede. Da Kong Henrik I overvinder Gnupa, er det en Sejr over »Danske«, saaledes som det lyder i de tyske Kilder, Italieneren Liudprand af Cremona lovpriser Henrik for at have overvundet de ubetvingelige »Daner«. I ingen Kilde fra Udlandet eller Norden findes der den mindste Efterretning om, at Svenske havde et Herredømme af nogen Art i Danmarks Rige eller i en Del af det.

Af de fem Undersøgelser, jeg foran har meddelt, vil det fremgaa, at hvor taknemlige vi end maa være Bremerkanniken for, at han forfattede sit ypperlige Værk, maa det beklages, at Haandskrifterne deraf — om de end ere talrige — have betydelige Mangler, saa at der paa ikke faa Steder maa foretages Rettelser af indgribende Art. Alleerede tidligt har Afskrivere begyndt at rette paa dets Angivelser, fordi man fandt Teksten uforstaaelig eller stødte paa Modsigelser; ogsaa troede man at vide bedre Besked om Navnenes rette Form. I Professor Bernhard Schmeidlers nye fortrinlige Udgave er med fuld Berettigelse Salzburger-Haandskriftet (A) lagt til Grund, saaledes som det ogsaa har været Tilfældet i de tidligere Udgaver. Men det er paa den anden Side aabenbart urigtigt at tro, at der i denne Tekstform foreligger mere end en Kopi af en Afskrift paa første eller fjernere Haand af hvad der udgik fra Adams Pen, ligesom ogsaa, at der ikke allerede i det, som Adam skrev eller dikterede, er indløbet Fejl.

Martensen og sprogreskripterne.

Af

HOLGER HJELHOLT

1. Bruddet mellem Martensen og overkonsistorialråd Nielsen.

DEN slesvig-holstenske revolution i 1848 fandt en ganske overvældende tilslutning hos embedsstanden, ikke blot i hertugdømmerne selv, men endog i det slesvig-holstenske regeringskancelli i København. Dette forhold måtte naturligvis fremkalde alvorlige problemer for det danske styre, da landene efter treårskrigen afslutning vendte tilbage under dette. I Slesvig havde revolutionen ikke mindst fundet tilslutning hos den gejstlige embedsstand, og selv efter at den blandede bestyrelseskommission i august 1849 var trådt i virksomhed i Flensborg, vedblev præsterne med slesvig-holstenske tilkendegivelser. Der udviklede sig en kamp mellem bestyrelseskommissionen og de slesvigske præster, en kamp, som P. Lauridsen udførligt har skildret under navnet: »Den slesvigske præstekrig«¹.

I spidsen for den slesvigske gejstligheds modstand imod Danmark stod den ivrigt slesvig-holstensksindede overkon-

Som baggrund for nærværende undersøgelse henviser jeg til mine arbejder om Slesvigs historie i det pågældende tidsrum, navnlig til min bog »Den danske sprogordning i Slesvig mellem krigene« (1923). — Breve, der citeres uden nærmere angivelse, findes i adressatens privatarkiv i rigsarkivet.

¹ P. Lauridsen: Mellem slagene 1849—50. Sønderjydske årbøger 1900: 84 ff.

sistorialråd N. I. E. Nielsen. Nielsen var født 1806 i Rendsborg som søn af den derværende tobaksfabrikant Matthias Nielsen, der iøvrigt stammede fra Løgumkloster, og dennes hustru Elena N., f. Adolph¹. I 1840 var han bleven præst i Frederiksberg ved Slesvig og provst for Hütten amt samt andet gejstligt medlem af regeringen og overkonsistoriet på Gottorp. I 1841 udnævntes han til ridder af Danebrog og i 1847 til overkonsistorialråd. Da den gamle general-superintendent C. F. Callisen i 1848 af de slesvig-holstensksindede trængtes bort fra sin stilling, havde den provisoriske regering delt Slesvig i to superintendenturer. For den nordlige del havde den udnævnt provst Johs. Andr. Rehhoff i Åbenrå, medens Nielsen var bleven udnævnt for den sydlige tysktalende del. I marts 1849 havde han fået endelig udnævnelse som superintendent. Af de talrige brochurer, hvori han i disse år forsvarede den slesvig-holstenske sag og bl. a. soldaternes edsbrud overfor deres konge, er den mest kendte vel nok hans i december 1849 udgivne: »Materialien zu einer Appellation für Schleswig-Holstein und dessen Geistlichkeit; unter Mittheilung von Akten—an alle, in Dänemark nicht weniger als in Deutschland, die Gott fürchten und Recht thun«.

Det væsentlige indhold af denne brochure var et forsvar for de slesvig-holstensksindede præsters optræden imod bestyrelseskommissionens anordninger. Meget indtrængende opfordrede Nielsen alle dem i Danmark og Tyskland, »som frygter Gud og handler retfærdigt«, til at udtale sig om denne optræden. Og navnlig rettede han denne sin opfordring til daværende professor i theologi ved Københavns universitet, hofpræst Hans Lassen Martensen. For at få denne til at udtale sig beråbte han sig dels på deres slægtskab og dels på den venskabelige forbindelse, der indtil året 1848 havde været imellem dem. Min beslægtede

¹ Enkekassesag nr. 16320 i rigsarkivet. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte XIX 76 ff.

barndoms- og studiekammerat og ven, skrev han om Martensen, og han fremhævede ligeledes deres fælles venskabsforhold til den tyske theologiske forfatter I. A. Dorner. Dorner havde fra 1839 til 1843 været professor i teologi i Kiel, men herfra var han gået til Königsberg og senere til Bonn. De danske blade, skrev Nielsen til slut, opfordrer den danske gejstlighed til at udtale sig om vore erklæringer. »Dette ønske er som skrevet ud af mit hjerte, og professor Martensen turde være manden til at gøre begyndelsen til dets opfyldelse«.

Når Nielsen således provocerede Martensen frem til at udtale sig om den slesvigske gejstligheds optræden og dens stilling til martsbegivenhederne i 1848, skulde man egentlig formode, at han har ventet hos »slægtningen og vennen« at finde dog nogen sympati for sin tilslutning til slesvigholstenismen. Martensen var selv slesviger, idet han var født i Flensborg i året 1808. Hans forældre flyttede imidlertid allerede i 1817 til København, og her fik han sin skolegang og universitetsuddannelse. Men efter denne drog han på en flerårig udenlandsrejse til Tyskland og Østrig, og han knyttede forbindelser med tyske theologer. En sådan forbindelse var den ovennævnte med I. A. Dorner, og om dennes og Martensens venskabsforhold vidner en omfattende brevveksling mellem dem, der strakte sig gennem mere end 40 år¹. I 1838 ansattes Martensen ved universitetet i København først som lektor i det theologiske fakultet, siden som professor. 1845 blev han tillige hofprædikant. Af hans theologiske forfattervirksomhed fra denne tid kan nævnes bogen om mester Eckart, som han dedicerede til det theologiske fakultet i Kiel, der i 1840 gjorde ham til æresdoktor. Den udkom som de fleste af hans skrifter både på dansk og lidt senere på tysk. I 1849 udkom hans store dogmatik, der navnlig også i Tyskland vandt megen anerkendelse.

¹ Briefwechsel zwischen H. L. Martensen und I. A. Dorner 1839—1881. Herausgegeben aus deren Nachlass. I—II. (Berlin 1888).

På de her nævnte forhold: Martensens slesvigske afstamning og slægtskabsforbindelser blandt slesvig-holstenskede samt hans forbindelser med tyske theologer må Nielsen vel have ment at kunne bygge, såfremt han virkelig har tænkt sig hos Martensen at finde en vis jordbund for sine synsmåder. Hertil kom endelig endnu et forhold, nemlig at Martensen i politisk henseende nærmest sluttede sig til de konservative kredse og ikke sympatiserede med de nationalliberale, der i 1848 var kommet til magten i København.

Men Nielsen regnede fejl. Martensens svar blev en skarp og klar afvisning af det standpunkt, som Nielsen og med ham det store flertal af den slesvigske gejstlighed havde indtaget. Svaret er dateret den 30. decbr. 1849, og det udkom straks det følgende år som »Sendschreiben an den Herrn Oberconsistorialrath Nielsen in Schleswig«. Som undertitel havde det »Ein Wort über den Amtseid und die schleswig-holsteinische Geistlichkeit«. Skarpt og klart fordømte Martensen de slesvigske gejstliges brud på deres embedsed og ikke mindre det forhold, at Nielsen havde fundet sig beføjet til at herolige militæres samvittighedsbetæneligheder i anledning af deres brud på troskabseden. Den både hyklerske og tåbelige snak om kongens »ufrihed«, der skulde kaste et moralsk slør over en nøgen revolution, fejedes til side. Troede du virkelig, spurgte Martensen sin slægtning, at den slesvig-holstenske bevidsthed besad ufejlbarlighed til ved ræsonnement at afgøre, hvad der turde være muligt for kongens vilje og hvad ikke, hvad han kunde have udtalt og hvad ikke? Faldt det dig aldrig ind at spørge, hvis kongen var ufri, hvem havde da magt til igen at erklære ham fri? Skulde det måske være Slesvig-Holsten og dets gejstlighed¹? — Martensen sammenlignede den tåbelige snak om kongens »ufrihed« med en falsk mønt, der laves af bedragere, men som ganske vist kan blive modtaget og igen givet ud af ærlige folk. Sådant

¹ Sendschreiben etc. 14 f.

havde været forståeligt i ophidselsens første tid, men han fandt det uforklarligt, at Nielsen troede endnu at kunne udgive denne falske mønt, som selv i hertugdømmerne ikke længer modtoges, at kunne udgive denne mønt i Danmark som tilstrækkelig grund til sin optræden. Ligeledes satte Martensen fingeren på, hvordan man til forsvar for påstanden om kongens ufrihed gjorde brug af kongens svar 24. marts til den slesvig-holstenske deputation. Men dette svar modtoges først i Rendsborg, efter at revolutionen var en kendsgerning.

Nielsen havde fået svar, og dette lod i tydelighed intet tilovers at ønske. I sit skrift havde han udtalt sig om, hvor »tiltrækkende« et emne for en debat mellem ham og Martensen allerede i deres egenskab af theologer det spørgsmål var, om han, Nielsen, var en oprører eller ikke. Efter Martensens svar synes emnet ikke længer at have øvet tiltrækning på ham, og et nyt indlæg i debatten gav han ikke.

Når Martensen var optrådt offentligt, så var det, som han selv bemærker i sit svar, kun efter Nielsens egen indtrængende opfordring. Havde Nielsen ikke ligefrem tvunget ham til at tage ordet, havde han sandelig ikke gjort det, skriver han i et noget senere brev til vennen Dorner¹. I Tyskland mødte hans svar, som det var at forudse, næsten almindelig opposition. Også vennen Dorner optrådte imod det, og der indtrådte omkring halvandet års pause i deres brevveksling. I marts 1851 tog Dorner imidlertid det første skridt til en forsoning, og hans fremstrakte hånd modtoges af Martensen med største glæde. De enedes om at fortsætte deres theologiske tankeudveksling og lade enhver beholde sin mening om det omtvistede politiske spørgsmål².

¹ Brev af 24. marts 1851. Briefwechsel zwischen Martensen und Dorner I 210 f.

² Også Nielsen søgte, men først langt senere, genoprettelse af forholdet til Martensen. Se Martensen: Af mit levnet II (1883) 149. — Det at tage »det første skridt« lå åbenbart ikke ret for Martensen. Man kan her også tænke på hans forhold til Grundtvig, hvorom berettes i Af mit levnet III 68 og 85 f.

I Danmark blev Martensens offentlige optræden selvfølgelig hilst med begejstring. Hans skrift blev, som han skriver i sine erindringer, ubetinget berømmet, »endogså af de nationalliberale blade, der ellers vare mine modstandere«¹. På tysk udkom det i to udgaver, og det oversattes også til dansk. Det siges ligeledes at være bleven uddelt blandt militæret².

Den forundring, som Martensen i sine erindringer tilkendegiver over, at hans svar til Nielsen endogså blev berømmet i de nationalliberale blade, er der nu ikke så megen grund til. Thi i striden mellem København og Kiel måtte hans optræden naturligvis virke som en meget værdifuld håndsrækning til det danske standpunkt. Det går nu engang sådan, at når to ekstreme anskuelsestørner sammen, bliver mellemstandpunkterne enten ganske oversete eller tagne til indtægt for den nærmeststående anskuelse. Således måtte det også gå med Martensens sendebrev til Nielsen. Men den opmærksomme læser af dette måtte vel iøvrigt nok have kunnet se, at der var forskel på Martensen og de nationalliberale. Jeg tænker her ikke just på Martensens betoning af, at hans polemik ikke så meget var rettet mod enkelte personer som mod den vildfarelsens ånd, der i den pågældende sag havde bemægtiget sig dem. En ret stor forskel vil der nemlig altid være i polemisk tone på handlende politikere og skribenter og så mænd af Martensens type. Nej, jeg tænker her på de par ytringer om Slesvig, der findes i Martensens svar. Du synes, skriver Martensen til Nielsen, at ville lægge mig på sinde, at jeg er en født slesviger, og at jeg derfor bør have særlig interesse i Slesvigs skæbne. »Sandelig, på interesse skorter det mig ikke. Aldrig har jeg glemt, at jeg er en slesviger, født i byen

¹ Af mit levnet II 149.

² Kjøbenhavnsposten 17/8 1854 artiklen »Om bladet »Fædrelandet«s grove og ubeføiede angreb på personer«. — Jeg har hidtil ikke kunnet verificere denne meddelelse.

am besegelten Busen der Ostsee
Nahe der fruchtbaren Flur, wo der dänische Pflüger den dentschen
Dieser den Dänen versteht, dem geengeten Erbe der Angeln.«

Men aldrig havde han villet vide af et Slesvig, som blot skulde være tysk, som skulde være hjemfalden til Holsten og Tyskland. Og senerehen skriver han, idet han hævder den danske nationalfølelse som sin, at han i og for sig ikke tager anstød af, at de tyske slesvigere har tyske sympatier, og at de tyske præster føler sig tiltrukne af tyske sympatier. Men ret og lov, det ender han sit skrift med, står højere end nationale følelser og sympatier. »Ret må dog forblive ret, og eders eneste retmæssige landsherre er Frederik VII, konge af Danmark, hertug af Slesvig og Holsten. Dette er mit ceterum censeo i denne sag«.

2. Den slesvigske bispestol.

I løbet af »den slesvigske præstekrig« bukkede oprørsregeringens to superintendentter under for bestyrelseskommissionen. I januar 1850 blev Rehhoff afskediget og erstattet med pastor Jep Hansen i Hjordkær, og i april ramte den samme skæbne Nielsen, der som efterfølger fik C. C. I. Asschenfeldt i Flensborg. Den sidstes faktiske myndighedsområde var dog foreløbig ret begrænset, men ved Istedslaget nogle måneder efter kom Slesvig atter ind under dansk herredømme. Asschenfeldt var tysktalende og tyskdannet, medens Jep Hansen var dansk. Begge de nye superintendentter blev kun konstituerede, og hele ordningen måtte betragtes som rent foreløbig, som en slags nødhjælp.

Egentlig ligger det vel ret nær at rejse det spørgsmål, om man ikke i visse danske kredse kunde have næret det ønske at bibeholde den af oprørsregeringen gennemførte deling af Slesvig i to superintendenturer, et dansk og et tysk. Jeg erindrer dog ikke at være stødt på udtryk for et

sådant ønske. Med den følgende politiske udvikling må det også siges at stemme, at man stræbte tilbage til ordningen før 1848 med een superintendent for både det danske og tyske Slesvig. I 1851 oprettedes det blandede distrikt i Mellemlesvig med afvekslende dansk og tysk kirkesprog, og distriktet forblev ganske vist under Asschenfeldt, men dette forhold var i længden ret urimeligt. Også eksistensen af det blandede distrikt måtte virke til gunst for en ordning med een mand i spidsen for den slesvigske kirke.

Nu var imidlertid ingen af de to konstituerede superintendenter, hvor brave mænd de end måtte være, af det format, at de egnede sig til at stilles i spidsen. Men straks fra første færd søgte vist alles blikke hen mod en mand, der så at sige var som forudbestemt til stillingen, en mand, der selv var slesviger, fuldt fortrolig både med dansk og tysk kirkeliv og med et såre anset navn som theolog i Danmark som i Tyskland. Denne mand var naturligvis H. L. Martensen.

Samme dag som Nielsen afskedigedes som superintendent af bestyrelseskommissionen — den 8. april — skrev kommissionens danske medlem, F. F. Tillisch, til premierministeren A. W. Moltke, om det dog ikke skulde være muligt at formå professor Martensen til »i det mindste interimistisk at overtage bestyrelsen af generalsuperintendenturen for hele hertugdømmet Slesvig«. Var Martensen at formå hertil, vilde det, hævdede Tillisch, have »en overordentlig god indflydelse på den hele geistlighed og være den bedste støtte for bestyrelseskommissionen«. Virkningen turde være af uberegnelige følger. Dagen efter skrev Tillisch om det samme til Chr. Bille, der da var fungerende direktør i bestyrelsen af de udenrigske anliggender: »Er det på nogen måde muligt at få professor Martensen til at overtage generalsuperintendenturen over hertugdømmet Slesvig, så søg endelig at sætte alt i bevægelse for at bringe ham dertil, jeg troer vist, at det vilde gøre en meget god virkning«. Og i et brev et par dage senere — 12. april —

til samme hedder det, at det vilde være en stor støtte, om Martensen var at formå til at stå os bi, »thi jeg er meget forlegen med de velsignede præster her«. Men Martensen var ikke at formå til at gå til Flensborg, og dette må lige kort efter være bleven Tillisch meddelt. I breve af 14. og 17. april henholdsvis til Moltke og Bille udtrykte han sin dybe skuffelse over det bristede håb. Ordningen med Jep Hansens og Asschenfeldts foreløbige superintendenturer måtte således vedblive¹.

Trods den lidte skuffelse må Tillisch dog vist påny, efter at han var bleven overordentlig regeringskommissær, have søgt at bevæge Martensen til at gå til Slesvig. Noget nærmere herom er jeg dog ikke i stand til at meddele bortset fra et par ytringer i et brev af 3. september 1850 fra Tillisch til den danske kultusminister I. N. Madvig. Efter at have dvælet ved den rådende mangel på præster til de ledige kald i Slesvig og navnlig på præster, som kunde prædike tysk, skriver han: »En dygtig generalsuperintendent trænges der også meget til . . . Er professor Martensen endnu ikke at bevæge dertil?«

Tillisch's efterfølger som minister i Slesvig, svogeren Bardenfleth synes at have optaget sin forgængers forsøg på at rokke ved Martensens beslutning om ikke at gå til Slesvig. Heller ikke han skulde dog have held med sig i denne retning. At der påny er bleven gjort Martensen tilbud, fremgår formentlig af Martensens brev 10. december 1851 til Dorner. Han skriver nemlig her: »Om den ulykkelige sag selv for denne gang kun dette: at jeg vedblivende har afslået generalsuperintendenturen over Slesvig, som

¹ Brevene til Moltke har jeg nævnt i »Den danske sprogordning i Slesvig mellem krigene« 50 anm. 79. De er senere bleven aftrykte af pastor H. F. Petersen, Flensborg, i hans artikel »Da Martensen skulde være Slesvigs biskop« (»Grænsevagten« 1927: 79—84). Denne artikel er et ikke uvigtigt bidrag til det her behandlede spørgsmål, selv om den ikke er særligt udtømmende og heller ikke for flere punkters vedkommende korrekt.

gentagne gange indtrængende er bleven mig tilbudt«. Denne ytring synes at forudsætte et tilbud, der ikke ligger så særlig langt tilbage i tiden. Hermed stemmer det også godt, at Regenburg i et brev til Madvig af 13. november benytter lejligheden til at lægge denne een ting på hjerte: »Designationen af en generalsuperintendent eller rettere biskop for Slesvig«. Og den 20. november skriver Regenburg til Krieger, at han har tigget og bedt Madvig om »at forskaffe os en superintendent og et par provster, men alt forgjæves . . .«.

Af Martensens anførte korte udtalelse til Dorner om hans stilling til den slesvigske superintendentur kan man muligvis få det indtryk, at Martensen har tænkt sig, at hans afslag vilde blive billiget og bifaldet af hans tyske venner. Såfremt dette indtryk imidlertid måtte have noget på sig, skal det straks bemærkes, at nærmest det modsatte viste sig at være tilfældet. Der udspandt sig herom en interessant drøftelse mellem Dorner og Martensen, en drøftelse, der vel næppe heller har været uden indflydelse på den sidstes noget senere tagne beslutning.

Dorners svar til Martensen er af 4. januar 1852. Han nævner her som et vidnesbyrd om den velvillige stemning i Tyskland overfor Martensen, at det vilde have vakt glæde der som i hertugdømmerne, såfremt han var bleven generalsuperintendent i Slesvig. Årsagen til hans afslag, mente man, måtte ligge i, at man ikke havde villet give ham den nødvendige selvstændighed og frihed i kirkelige ting. Martensen vilde, mente man endvidere, holde på, »at kirken er mål og ikke blot middel. Voldsomheder, som er retskrænkelser, vilde han ikke række hånd til«. Dorner selv udtalte, at når han så på den slesvigske kirkes forfærdelige skæbne — der sigtes til de oprørske præsters afsættelse og det blandede distrikts oprettelse —, kunde han tit ikke vægre sig mod den tanke: Om bare Martensen var bleven generalsuperintendent, havde det aldrig kunnet komme så vidt. Og patetisk udbrød han: »Forbarm Dem over den stakkels slesvigske kirke, bedende, handlende, talende, hvor

De kan! Deres hjerte har et dobbelt krav på Slesvig, og Slesvig på Dem. De er født slesviger, og Deres ansættelse vilde også nu blive bifaldet af alle, hvis dom kan være af betydning for Dem. Således har De en naturlig og en moralsk ret til at være ordfører i sagen, der må være hævet over al strid, og at være mægler til gunst for Slesvigs søndertrådte kirke. Politiske meningsforskelle kan her slet ikke komme i betragtning. Thi netop når Slesvig skal behandles som en dansk provins, som et dansk land, så må jo landets egne undersåtter behandles som sådanne, så må kirken plejes, læges og opbygges med de bedste kræfter, som man kan finde«.

Efter modtagelsen af dette brev gik Martensen — i brev af 14. januar — nærmere ind på, hvorfor han ikke vilde overtage den slesvigske generalsuperintendentur. Han bemærkede først, at han havde gennemlevet højst alvorlige timer, prøvende sig selv, om det var hans pligt at modtage embedet. Men han var kommen til det resultat, at han i hin stilling desværre ingen udsigt havde til at udrette noget godt. Og hertil var der to grunde. Den første var de overgreb, der også efter hans kundskab og overbevisning var sket i Sydslesvig, selv om de ikke var sket »i det omfang, som ofte siges«. Martensen må her tænke på sprogreskripterne. Nu havde ganske vist Dorner skrevet, at havde Martensen været superintendent, vilde det ikke være kommet så vidt. Men ved denne udtalelse satte Martensen et spørgsmålstegn. »Thi, bemærkede han, superintendenten kan dog blot give råd og protestere . . .« Men selv om der også blev indslået en besindigere politisk retning, så bestod der dog endnu et stort spørgsmål, som man stod ganske rådvild overfor. De danske menigheder i Slesvig kunde man nok skaffe danske præster til, men de tyske menigheder kunde man ikke forsyne med præster fra Danmark: »Det er for mig netop den smertelige udsigt for Slesvigs kirke, at de tyske menigheder i længere tid vil forblive uden præster, d. v. s. uden dygtige præster, thi jeg ved meget vel, at

den ædleste del af den slesvigske gejstlighed hører til de fordrevne«. Hvordan man end vilde dømme om den slesvigske gejstligheds optræden, så var det sørgelige faktum en fuldkommen rådvildhed m. h. t. Slesvigs kirke, og skaden ramte smerteligst de tyske menigheder. Her vidste Martensen ingen udvej.

Alle gode gange er som bekendt tre. Hvad Tillisch og Bardenfleth forgæves havde forsøgt, det prøvede også Carl Moltke, der trådte ind som minister for hertugdømmet Slesvig i helstatsministeriet af januar 1852. Også han lagde pres på Martensen for at få ham til at overtage superintendentstillingen i Slesvig.

På forhånd må det siges, at udsigterne til, at forsøget denne gang skulde lykkes, var adskilligt bedre. Med helstatsministeriet var mænd komne til magten, med hvem Martensen sympatiserede. Den ene forudsætning, som han i sit brev til Dorner havde nævnt, var således indtrådt: Man havde fra dansk side slået ind på en besindigere politisk retning. Ganske vist kom Carl Moltkes ministerium ikke til at betyde noget afgjort brud med, hvad der forud fra nationaldansk side var bleven skabt i Slesvig. Først og fremmest beholdt han Regensburg som departementchef, medens man fra modsat side havde ventet denne afskediget. Ligeledes blev den fra tysk side så udskregne Regensburgske sprogordning heller ikke ophævet, men i de første par år af Moltkes styre var det imidlertid ikke ubegrundet at vente, at der vilde ske ændringer i den.

Resultatet blev, at Martensen højede sig for Moltkes ønske. I den fremstilling, som Martensen i sine erindringer gav af disse begivenheder, hedder det, at mange stemmer forenede sig med Moltkes¹. »Man foreholdt mig det som en pligt mod fædrelandet, under forholdenes og tidernes vanskelighed at yde den hjælp, man formåede, og omsider gav jeg efter, idet jeg troede at burde bringe det offer at

¹ Af mit levnet II 150 ff.

gåe til Slesvig, hvor jeg skulde residere i min fødeby Flensborg. Dagen var allerede fastsat, på hvilken jeg med et par andre mænd, der vare udnævnte til biskopper i kongeriget, af Mynster skulde indvies.« Men, beretter Martensen videre, ganske kort før indvielsesdagen påkom der ham midt om natten en anfægtelse, og det var, som om en indre stemme sagde ham, at han ikke kunde og ikke turde påtage sig dette embede, og at der »i de foranstaltninger, som den darådende nationalliberale politik havde indført i Slesvig, var det, som ikke vilde stemme med mine overbevisninger og vilde bringe mig i modsigelse med mig selv. Jeg havde oftere tilforn sagt mig dette, men viist det tilbage, men nu ligesom vågnede det påny med forøget styrke«. Om morgenen skrev han da til Moltke og bad denne om at give ham sit løfte tilbage. Han modtog derefter fra Moltke et meget smukt brev og havde også sidenefter mundtlige samtaler med ham. Dette er i korte træk hovedindholdet af fremstillingen i erindringerne.

Den dag, der her angives som den allerede fastsatte indvielsesdag, må være den 22. februar. På denne dag indviedes nemlig C. T. Engelstoft til biskop over Fyens stift og S. C. W. Bindesbøll til biskop over Ålborg stift. Det synes, som om hverken Martensens afslag til Moltke eller dennes svar er bevarede¹. Derimod findes der et længere brev af 23. febr. fra Martensen til Moltke, og i dette omtales Moltkes skrivelse som værende af 22. Martensens afslag må således have fundet sted umiddelbart før indvielsesdagen — muligvis først lørdag morgen den 21.² Dette

¹ Moltkes svar til Martensen skal ikke findes i dennes papirer, efter hvad der velvilligst er mig meddelt af cand. theol. Skat Arildsen, der har gennemgået papirerne i anledning af en biografisk studie over Martensen.

² Det skal bemærkes, at skønt indvielsesdagen efter Martensen var fastsat, findes der intet herom i Sjællands bispearkiv (eller i kongerigets kultusministerium). Det er heller ikke foreløbig lykkedes at finde noget herom i de i statsarkivet i Kiel beroende arkivalier af slesv. min. s. arkiv. Dette sidste har jeg dog ikke selv undersøgt, men fået velvillig meddelelse om fra statsarkivet.

må vel tjene som forklaring på, at aviserne den 23. meddeler som givet, at Martensen vil blive udnævnt til slesvigsk superintendent. I »Berlingske tidende« hedder det, at han vil blive udnævnt til midlertidigt i 3 år at fungere som superintendent i Slesvig, medens hans embeder i hovedstaden forbliver ubesatte. Først i »Fædrelandet« for 26. og »Berlingske« for 27. febr. hedder det, at Martensen har forandret sin bestemmelse og ikke vil gå til Slesvig.

»Berlingske«s meddelelse om, at Martensen havde indvilliget i foreløbigt i 3 år at overtage superintendentstillingen, er, som det fremgår af brevet af 23. febr., rigtig. I sin skrivelse af 22. har Moltke åbenbart ikke helt villet slippe håbet om at få Martensen til Slesvig, og han synes at have ment, at foruden Gud også djævelen kunde have fremkaldt de svære anfægtelser hos Martensen, der førte til dennes afslag. Men Martensen vilde ikke lade Moltkes betragtninger om den indre kamp, hvori han havde været stedt, gælde. Hans fortsatte betænkelighed sagde ham, skrev han, at han var uskikket til dette embede og ikke turde modtage det. Han dvælede i brevet navnlig særdeles udførligt ved embedets administrative fordringer, som han fandt sin individualitet uegnet til at fyldestgøre. Der havde nok været tilbudt ham praktisk medhjælp, men en sådan syntes han ikke at kunne modtage, da den vilde fremkalde følelsen af, at han ikke var herre i sit eget hus. »Mit indre liv, hvoraf jeg skal øse det, hvori jeg må sætte min eiendommelige styrke, nemlig tanken og ordet, vilde ideligt forhindres ved en udvortes virksomhed, som jeg ikke kunde beherske«. Den, der skulde virke i Slesvig, måtte enten være en langt højere og mægtigere natur end han, måtte med ånd forbinde en ualmindelig praktisk dygtighed, eller også måtte det være en lavere natur, mere prosaisk natur, en god forretningsmand, der kunde tage det noget lettere end han med de ideale fordringer.

Det var en trøst, skrev Martensen i sit brev, at Moltke så mildt bedømte hans vaklen i denne sag, thi denne vak-

len var tilvisse utilbørlig. Han burde sikkert have holdt fast ved sin oprindelige bestemmelse, thi fra først af og også under de tidligere ministerier havde han jo vist det ærefulde tilbud tilbage — netop af hensyn til sin individualitet, der ikke passede for opgavens store byrde. Nogen undskyldning kunde hans vaklen dog måske finde, mente han, »deels i min pligtfølelse for Danmark, deels i det bånd, der knytter mig til Slesvig som mit fødeland, hvor min barndoms erindringer ere hjemme, min barndoms erindringer, som i denne tid atter levede op i min sjæl tilligemed begejstringen for Slesvig som det land, der i oldtiden så at sige har været christendommens vugge for det ganske norden, og deeltagelsen for det slesvigske folks store, om end i flere henseender selvforskyldte lidelser i vore dage, dette forunderligt eiendommelige, ægte grundige folk, der ved beliggenhed og karakter danner mellemløbet mellem Skandinavien og Tydskland«. Men hvad nyttede det, at han gik til Slesvig, når han måtte stå der som et vaklende rør og ikke kunde fyldestgøre, hvad man fornemmeligt vilde vente af ham. Frihedens kilde i det indre liv vilde ophøre at strømme, når han uafbrudt måtte føre en overanstrengt existens.

Først henimod det lange brevs slutning møder man antydning af også et andet motiv til afslaget end modsætningen mellem embedets praktiske side og Martensens individualitet. Det er det motiv, der i hans erindringer spiller hovedrollen. Martensen skriver nemlig her, at hans uvished tog ny anledning af den sidste samtale, som han havde haft med Moltke, »fornemmeligt ved betragtningen af de administrative vanskeligheder, også ved de vanskelige sprogforhold, og ved vor personlige differens, der, måske mindre bemærket af D. Ex. end af mig, finder sted i vor anskuelse af nationalitetens åndelige betydning«. Aldrig havde han dog tvivlet om Moltkes urokkelige retfærdighedsfølelse. Da han til slut bad Moltke om at betragte det som resultatet af overvejelserne, at han var uskikket til em-

bedet, var der dog atter kun tale som begrundelse herfor om embedets praktiske krav. Sagen havde, endte han, gennembevæget hans hele væsen, og han havde skrevet sit udførlige brev, fordi han ønskede overfor Moltke i denne sag at stå så klart som muligt.

Det er vel at formode, at der efter Martensens og Moltkes brevveksling er fulgt også en mundtlig forhandling mellem dem. Sådan må man sikkert forstå udtaleelserne i erindringerne. Muligvis har den fundet sted ganske kort efter, men Martensen må have fastholdt sit standpunkt. Den 26. febr. meddelte han de konstituerede superintendenter og provsterne i Slesvig, at han ikke vilde overtage embedet¹. Disse havde nemlig været blandt de mange stemmer, der havde forenet sig med Moltkes for at få ham til at gå til Slesvig. Dette fremgår af et brev fra Martensen til Dorner af 5. juni 1852 om superintendentspørgsmålet. Martensen fortæller i dette, at provsterne i Slesvig havde henvendt sig til ham med en skrivelse, og at de samtidig havde rettet et længere bønsskrift til ministeriet gående ud på, at han måtte blive udnævnt til biskop, da Slesvig i gamle tider havde haft sin biskop². Om denne ide bemærker Martensen dog, at

¹ Brevet modtoges den 29. af Asschenfeldt i Flensburg, der derefter lod det cirkulere blandt de øvrige provster. Asschenfeldt til Regensburg 11/3 1852.

² I Martensens papirer findes den nævnte skrivelse til ham, underskrevet af provsterne og de konstituerede superintendenter. Den har cirkuleret mellem de pågældende, og Asschenfeldt har som den første underskrevet den 23. decbr. 1851, P. Otzen som den sidste den 8. febr. 1852. Skrivelsen bærer poststemplet Flensburg 11/2 1852. Vedlagt skrivelser findes en kopi af (et stykke af?) bønsskriftet til ministeriet. Den er bekræftet af Asschenfeldt den 23. decbr. 1851 og formentlig altså sendt rundt sammen med skrivelserne. Da cand. theol. Arildsen nærmere vil behandle disse skrivelser i sit biografiske arbejde, har jeg her set bort fra benyttelsen af dem. Jeg bemærker dog, at jeg ikke har kunnet finde den originale skrivelse til ministeriet i dettes i rigsarkivet beroende arkivalier. Efter velvillig meddelelse fra statsarkivet i Kiel findes den heller ikke i ministeriets derværende arkivalier. Derimod er i ministeriets 1. departements journal A for 1852 under nr. 814 foretaget følgende ind-

den med det samme forkastedes både af ham og af Moltke, »fordi det straks var os indlysende, at en sådan forandring vilde være folket anstødelig«.

Trods de mange stemmer, der havde været for, at Martensen skulde beslutte sig til at gå til Slesvig, havde der dog også været en enkelt, der havde frarådet det, en stemme, der havde særlig vægt, biskop I. P. Mynsters. I. P. Mynster var dengang godt 76 år, og det kunde altså ventes, at Sjællands bispestol meget snart blev ledig. Da det indtraf i januar 1854, og Martensen spurgtes, om han vilde modtage udnævnelsen hertil, svarede han: ja. Nu er det ganske vist ikke min hensigt at ville bringe tanken om Sjællands bispestol og Martensens nej til den slesvigske superintendentur i nogen særlig intim forbindelse. Men det er formentlig ikke uforsvarligt at rejse det spørgsmål, om denne tanke ikke — på den ene eller anden måde — kan have spillet med ind ved Martensens overvejelser, eller om Mynster ikke selv har bragt den på bane, da han tilrådede Martensen at forblive i København. Men endskønt jeg ikke finder det uforsvarligt at rejse dette spørgsmål, vil jeg dog på ingen måde undervurdere det motiv, som Martensen i erindringerne angiver til sit afslag: misbilligelsen af den Regenburske sprogordning. Denne var så vist ægte nok. I sit brev af 5. juni 1852 til Dorner angiver han som motiver til sit afslag dels som i brevet til Moltke, at han ikke tiltroede sig at kunne udfylde en plads med så mange praktiske forretninger — fra dette motiv så han dog bort, da

førsel: »Det interimistiske superintendentur sender beretning angående de på ma(n)dat den 19. novbr. f. a. af de const. superintendenter samt provsterne i samtlige provstier fattede beslutninger 8.—11. februar«. Denne indførsel kan sikkert kun gå på den omtalte skrivelse, men alle bemærkninger om sagens videre gang mangler. Om det nævnte møde den 19. novbr., der fandt sted i Flensborg, og hvor superintendenterne og provsterne var til stede, findes en kort notits i Flensburger Zeitung ^{20/11} 1851 (nr. 271). Det hedder her, at man forhandlede om valget af en generalsuperintendent, om kirkebønnen og om en almindelig liturgi. Om de vedtagne beslutninger meddeles der dog intet.

han modtog Sjællands bispestol — og dels, at han ikke turde håbe at kunne virke ganske efter sit ønske. Han vilde være for afhængig af regeringen og udelukkende henvist til den moralske indflydelse. Samtidig med, at han i brevet tog afstand fra de ekstreme tyske påstande om den slesvigske kirkes ødelæggelse, hævdede han, at der burde ske to ting. Den ene var ansættelsen af tysk dannede kandidater, som var skikkede for Slesvigs tyske menigheder. Den anden var »en revision af sprogforholdene, særlig i grænseegnene, navnlig i Angel«. Ganske vist syntes man nu at ville lade alt være, som det var, men han kunde kun betragte dette som foreløbigt. Om ikke før, vilde de pågældende forhold blive bragt på bane ved åbningen af de slesvigske provinsialstænder. Så vilde, mente han, et vendepunkt kunne indtræde, og han ønskede, at repræsentanterne for de tyske interesser da blot ikke vilde stille ubegrænsede krav, men forene bestemthed med besindighed.

3. Angelrejsen somren 1853.

Måtte Martensens afslag i februar 1852 på tilbudet om den slesvigske generalsuperintendentur betragtes som endeligt? Var det således formet, at det udelukkede enhver fremtidig tanke om ham som slesvigsk superintendent? — Når man ikke har kendskab til Martensens senere mundtlige samtaler med Moltke, tør man vanskeligt udtale noget bestemt herom. På grundlag af brevet til Moltke af 23. febr. og af fremstillingen i erindringerne vil man være tilbøjelig til at slutte, at han for sit vedkommende har betragtet afslaget som endeligt. Men selv om han har gjort dette, behøver andre jo ikke at have set sådan på det. Dette har man i hvert fald ikke straks gjort i det slesvigske ministerium, thi i et brev til Regensburg af 5. april fra Asschenfeldt skriver denne efter modtagelsen af to breve fra Regensburg henholdsvis af 29. marts og 2. april: »At håbet om at overtale Martensen til antagelse af superintendenturen endnu

ikke helt er opgivet, har givet mig nyt mod til at holde ud en stund endnu«.

Medens Asschenfeldt og Jep Hansen altså foreløbig holdt ud på deres poster som konstituerede superintendenter, måtte man dog nu efter Martensens februarafslag på interesseret hold have opmærksomheden endnu stærkere end forhen henvendt på, om der fandtes andre brugelige mænd til stillingen. Således hedder det i et brev af 7. april 1852 fra den danske præst i Flensborg, Fr. Graae, til Regensburg: »Clausen, født slesviger, vil vel ikke være biskop her?¹ Han og Rudelbach er dog i grunden de 2 eneste mænd af 1ste klasse, der kan være tale om ved besættelse af dette embede«. Rudelbach havde for resten allerede for et år tilbage været nævnt. I et brev af 14. april 1851 til Peter Rørdam skriver enkedronning Caroline Amalie, at den kendte præst Ludv. Chr. Müller, der i 1850 var bleven præst i Starup og Grarup ved Haderslev, ønsker Rudelbach udnævnt til biskop. Samtidig tilføjer hun dog, hvad der ikke er særlig smigrende for Rudelbachs udseende: »Mig støder hans frygtelige ydre«².

De to her nævnte mænd: Rudelbach og H. N. Clausen har der dog vist ikke på dette tidspunkt i det slesvigske ministerium været alvorlig tale om. Clausens nationalliberale sindelag måtte vel i og for sig udelukke ham fra nu at komme i betragtning, og for resten har han næppe heller selv villet. Men kunde man ikke få mænd af første klasse, måtte man se, om der var brugbare mænd lidt længere nede. Da der den 3. december 1852 udstedtes et patent om indrettelsen af en theologisk embedseksamen for hertugdømmet Slesvig, og der i dette patent nævnes, at bl. a. Slesvigs generalsuperintendent skulde være medlem af eksaminationskollegiet, mente Asschenfeldt heraf at kunne slutte, at man havde udsigt til en generalsuperinten-

¹ H. N. Clausen var ikke »født slesviger«, men det var derimod faderen H. G. Clausen.

² H. F. Rørdam: Peter Rørdam II (1892) 196.

dent eller måske allerede havde fundet ham¹. Dette synes dog at være en lidt forhastet slutning, men muligt er det, at man allerede da har tænkt på den mand, til hvem Regenburg i april det følgende år henvendte sig: den konstituerede provst for Haderslev provsti U. S. Boesen i Fjellstrup. Ved brev af 19. april fremsatte Regenburg på ministeriets vegne tilbud til Boesen om den højeste gejstlige hæderspost i hertugdømmet.

Boesen svarede på tilbudet med en længere skrivelse af 26. april². Jeg skal her ikke komme nærmere ind på denne, men kun bemærke, at Boesen fremhævede sine store betæneligheder ved at modtage stillingen. Det var betæneligheder så store, at de fik ham til at frygte for, at både kirken og fædrelandet mere vilde tabe end vinde, hvis han overtog det høje embede. Men noget afslag gav han ikke. Hans skrivelse er således formet, at man formentlig må slutte, at havde ministeriet insisteret på hans udnævnelse, havde han modtaget den. Men dette gjorde ministeriet mærkeligt nok ikke. Man fristes til at spørge, om der atter skulde have vist sig blot en mulighed for at overtale Martensen, og om dette er grunden til, at man afbryder forhandlingen med Boesen. Har Moltke påny forhandlet med Martensen? Og skulde Martensens rejse i juli 1853 til Flensborg og Angel stå i forbindelse hermed? Eller må motivet til denne rejse mulig søges i opfordringer f.

¹ Udateret brev fra Asschenfeldt til Regenburg. Det er skrevet i december 1852 efter den 3. og før den 29. — H. F. Petersen bemærker i sin ovennævnte artikel om dette brev, at han formoder, det drejer sig om det tilsagn, Martensen før sin Slesvigrejse i 1853 gav om at overtage generalsuperintendenturen. Men dels er brevet som sagt fra december og rejsen fra juli 1853, og dels henfører H. F. Petersen fejlagtigt Martensens tilsagn i februar 1852 til 1853.

² Brevet er trykt af H. F. Petersen i hans afhandling om U. S. Boesen i Sønderjydske årbøger 1928: 162 ff. — Når H. F. Petersen her s. 161 siger, at Regenburg henvendte sig til Boesen, så snart Martensens afslag forelå, så er det jo, som det fremgår af min fremstilling, urigtigt. Sml. foregående anm.

eks. fra Dorner til at antage sig den slesvigske kirkes sag? Martensen må dog vist have haft vigtigere grunde til denne rejse end blot at komme bort fra København under den sommer, da koleraen rasede.

Martensen kom ledsaget af sin hustru og sine børn til Flensborg i førstningen af juli måned og tog her ind hos nogle slægtninge, i et hus, hvor der, efter hvad »Fædrelandet« i en artikel det følgende år skrev, rådede »Gesinnungstüchtigkeit« fra kælder til tag¹. Ved hans ankomst offentligjordes der i »Flensburger Zeitung« (for 7. juli) et meget højstemt hyldestdigt til ham, undertegnet P. H.:

Willkommen uns als Hafniensis,
Die Hafenstadt preist Hafnia!
Willkommen uns als Flensburgensis,
Du weilst in Deiner patria.

— — —
Willkommen uns, Du starke Stütze,
Der Kirche in der bösen Zeit!
Willkommen uns und ferner schütze
Durch Dich der Herr die Christenheit!
Willkommen uns Du und die Deinen
In der Verwandten frohem Kreis,
Lass solem otii Dir scheinen,
Und trockne von der Stirn den Schweiß!

Men da Martensen omkring midten af august atter forlod Flensborg, var »Flensburger Zeitung« tavs. Der var ikke tale om nu at gentage hyldestdigtets verslinje: »Von Dir wir lernten, lernen gern!« Straks fra sin ankomst havde Martensen nemlig kastet sig ud i en voldsom kamp mod sprogreskriptet, vakt vældigt røre om sagen i Flensborg og Angel og naturligvis samtidig fremkaldt den største misstemning hos de danske præster og embedsmænd, der var gået derover for at virke i sprogreskriptets tjeneste og i dets ånd.

¹ »Fædrelandet« 10/4 1854 (Nr. 90). Den pågældende artikel om Martensens rejse er særdeles velunderrettet. Den er dateret Flensborg den 12. april.

Meget hurtigt efter Martensens ankomst til Flensborg begyndte der fra de embedsmænd, som af Regenburg var sendte til Mellemslesvig at stride for gamle Danmark, at strømme ind til ham beretninger og klager over Martensens agitation og den ophidselse, som den fremkaldte navnlig hos Angelboerne. Idet jeg nu går over til ud fra disse beretninger at skildre lidt af Martensens virksomhed, skal jeg så vidt gørligt søge at undgå for mange gentagelser. Hvad Martensen har indvendt imod sprogreskriptet overfor de forskellige, han kom i berøring med, har selvfølgelig i det store og hele været det samme. Og alt for forskellige synspunkter er der heller næppe kommet frem fra forsvarerne af den indførte sprogordning. Men sammenstødet af de modsatte anskuelser og disses nærmere motivering har sin særdeles store interesse.

En god støtte og forsvarer havde sprogordningen i Regenburgs nære ven og gamle skolekammerat Aleth Hansen, der nu var præst i Husby i Angel. I et brev til Regenburg af 13. juli omtaler han første gang Martensens virksomhed. Han havde haft besøg, skriver han først, af Peter Rørdam og havde været glad ved dette besøg. Rørdam gik på denne sin rejse til Angel i skolerne, som han selv fortæller, og lærte i Solt skole børnene Ingemanns »Nu titte til hinanden de fagre blomster små!«¹. Sådanne folk som Rørdam, bemærkede Aleth Hansen, måtte gerne komme herover, men »Martensen og lignende måtte helst blive hjemme«. Martensen gjorde i søndags — d. v. s. den 10. — en køretur ud i Angel og tog til Grumtoft, fortæller Aleth Hansen, og om eftermiddagen kom han til Husby. Han havde »ikke øje, øre, tanke eller sands for andet end dansk og tydsk«. I Grumtoft havde han været i kirke, og der havde kun været 30 mennesker. Om det har gjort noget større indtryk på ham, at Aleth Hansen forsikrede, at det ringe kirkebesøg i Grumtoft den dag hidrørte fra, at alle folk havde været oppe natten i forvejen på grund af et for-

¹ H. F. Rørdam: Peter Rørdam II 227.

færdeligt tordenvejr, får stå hen. Han forsikrede ham endvidere, »at han her i Husby, som sandt var, vilde have forefundet flere i kirken«. Men foruden at Martensen havde truffet så få i kirke i Grumtoft, havde han oven i købet hos den derværende præst, Johs. Andresen, en af de meget få mellemslesvigske præster fra før 1848, fundet den største sympati for sine anskuelser om sprogreskriptets uretfærdighed. Herom bemærker Aleth Hansen i et senere brev¹, at Andresen havde kastet masken, og »alt hvad den afsindige mand i de meest afsindige vilde udtryk snakkede, og som man skulde have troet ingen fornuftig eller besindig mand vilde have reflecteret det ringeste på, blev af Martensen taget til indtægt. . .«. Martensens besøg gjorde, som det andetsteds hedder, »hauptpastoren« i Grumtoft »rent fortunlet« og fremkaldte et brud mellem ham og hans dansksindede diakon².

Ved denne første drøftelse mellem Martensen og Aleth Hansen synes det dog endnu at være gået ret fredeligt til. Martensen ytrede, at sprogreskriptet dog vel næppe var mere end et »forsøg«, og heroverfor fremhævede Hansen, at rokkede man blot ved reskriptet, »vilde den danske regjerings agtelse uigjenkaldelig og evig være ruineret her i Slesvig«. Det er samme betragtning, man så ofte møder hos sprogreskriptets talsmænd, og den virker egentlig ret trættende og utiltalende i dens så overdrevne form. Overfor Hansens bestræbelser for at vise ham, »hvormange danske elementer her var tilstede, hvor let det var for beboerne, når de vilde det, at forstå den danske prædiken etc.«, indrømmede Martensen, at der var meget, der talte for sprogreskriptet, og meget begrundet i samme. Hans hovedbetænkelighed var, at beboernes kirkelige tradition var tysk, hvortil Hansen mente, »at det egentlig kun var den nærværende generation, som forstod tydsk, og at folkets hele historiske tradition udelukkende var dansk«. Dette var jo atter noget

¹ Aleth Hansen til Regensburg ²⁷/₇ 1853.

² Wegener til Regensburg ⁷/₁₂ 1853.

overdrevent sagt af ham. Medens Martensen så på sprogreskriptet som en ren politisk foranstaltning, et synspunkt, der jo ingenlunde savnede sin berettigelse, vilde Hansen have det betragtet fra et højere synspunkt som en Guds foranstaltning, »hvorved han lige i det øieblik, da præster og embedsmænd råbte victoria, og da man ved skoleforordningen (af 1814), opførelse af mange skoler, ansættelse af faste lærere troede at have lagt den sidste steen på bygningen — ligesom fordem da menneskene byggede Babels tårn steg ned og kastede det hele omkuld«. Martensen gav, skriver Hansen, ham ret i, at der heri syntes at ligge en underfuld Guds styrelse, men havde dog endnu sin store betænkelighed, om det kunde lykkes de danske præster at grundlægge en ny dansk kirkelig tradition. Hansen ender: »Han er ikke den mand, som vi kan bruge. Lad de studerende i Kjøbenhavn kun beholde ham«.

Mindre fredeligt end ved denne drøftelse gik det til ved en sammenkomst på dagen for Istedslaget den 25. juli hos pastor I. C. L. Plenge i Sottrup, et af de sogne i Gottorp amt, som sprogordningen havde ramt. Aleth Hansen fortæller meget udførligt om denne sammenkomst i et brev til Regensburg to dage senere. Han nævner her først, at Martensen gennemkrydser alle de af sprogreskriptet berørte egne eller sogne¹. Han giver sig bestandig ud for melius informandus, men det skulde dog vist snarere være melius informans, mener Aleth Hansen. Plenge havde ønsket, fortsætter han, at højtideligholde Isteddagen på en værdig måde med et slag og havde derfor indbudt Martensen, Aleth Hansen, pastor Hagerup i Solt og diakonen ved Mariekirken i Flensborg, F. S. C. Wedel samt godsejer, etatsråd M. Hagemann fra Udmark (Ohrfeld) i Eskris sogn (Flensborg amt). »Vi høvede ikke at vente på angreb, thi neppe vare vi komne sammen, førend vi alle røg sammen, idet Hagemann i enhver henseende stillede sig på vor side«.

¹ Sml. Martensens egne ytringer i brev til Paulli ^{21/7} 1853. Josepha Martensen: H. L. Martensen i sit hjem og blandt sine venner (1918) 32.

Martensen holdt sig til, hvad Hansen kalder »det meest eensidig religiøse standpunkt«, og han talte med en iver, som Hansen ikke forhen havde set, »om den 300-årige kirkelige tradition og om den synd og ugudelighed at jage folket ud af kirkerne og tage deres bibler fra dem og udrydde deres tyske sprog«. Thi det var først nu, at han var kommen under vejrs med, at dette var meningen med sprogreskriptet. Et ejendommeligt lys falder der unægtelig over, i hvor høj grad Regenburg skjulte reskriptet for offentligheden, ved Martensens af Aleth Hansen refererede bemærkning om, at det aldrig havde kunnet lykkes ham at få fat på det i København. Martensen, der dog i 1852 var designeret til Slesvigs superintendent¹. Det var først nu herovre hos præsterne, at han ved at trænge på havde fået det læst, og han var overbevist om, at det var Carl Moltke ukendt². »Og man kaldte det et rescript, ivrede Martensen videre. Var det et rescript? det var hverken trykt eller forsynet med kongens underskrift. Just ved den omhyggelighed, hvormed det var bleven skjult, viste sig sagens uholdbarhed«. Sprogreskriptet burde tages tilbage, hævdede han, og det skulde ske på den måde, »at præsterne indgik med en indberetning, at sagen ikke kunde gåe, og at ministeriet støttende sig hertil ved en »høimodig act« erklærede, at det vilde føie sig efter befolkningens ønske, og at der for fremtiden kun skulde læses såmange timer dansk, som kunde være tilstrækkeligt til grundigt at lære samme«. Alle de grunde, hans modstandere i diskussionen fremførte, og de var mange, var spildte. De var, skriver Hansen, »som en røst i ørkenen og som våben, der aldeles prellede af. Alt muligt, hvad man pleier van at høre af de

¹ I min bog »Den danske sprogordning i Slesvig mellem krigene« har jeg s. 47 f. nærmere omtalt, at Regenburg holdt sprogreskripterne skjult for offentligheden.

² Ifølge den førnævnte artikel i »Fædrelandet« 10/4 1854 var det provst Asschenfeldt, der var »godmodig nok« til at vise Martensen reskriptet.

tydsksindede beboere, blev udtalt og på det mest hårdnakkede forfægtet af ham«.

Under samtalens løb trængte præsterne ind på Martensen for at få at vide, om der var nogen særlig hensigt forbunden med hans Slesvigrejse. Han erklærede imidlertid, at han ingen som helst offentlig mission havde, og at han ikke nærrede anden hensigt end den at besøge sit fødested og tillige med egne øjne at se alt og skaffe sig en moden dom om forhold, der i så høj grad interesserede ham. Endvidere sagde han, at han bestandig lige fra først af havde været mod den hele sprogsag, og dette havde hovedsagelig afholdt ham fra i sin tid at tage mod tilbudet og opfordringen at rejse herover og blive superintendent. Han betragtede sig kun, hævdede han, som melius informandus, men Aleth Hansen mente jo som før nævnt, at han snarere var bleven melius informans, og fandt det ikke usandsynligt, »at han ved at fremkalde en discussion om sagen har til hensigt at udsåe tvivl i embedsstandens in specie præsternes hjerter for om muligt at få dem ind på hans yndlingsplan at indgåe med en forestilling til regjeringen, at sagen ikke kan gåe«.

Aleth Hansen skriver fremdeles i brevet til Regensburg, at Martensen gør og har gjort megen ulykke. Thi Angelboerne kender ham og ved meget godt, at han rejser omkring, og der høres ytringer fra beboerne som den: »Martensen er herovre, han er her for at undersøge tilstanden og berette sandheden til regjeringen, og om kort tid skal sprogrescriptet nok fåe been at gåe på«. Men da Martensen under sammenkomsten i Sottrup blev gjort opmærksom på, hvordan han mod sin vilje agiterede, svarede han blot: »Hvad kommer det mig ved? Er sagen så ureen, at den ikke tåler nogen discussion? Ingen magt skal bringe mig til at tie stille, når det gjelder om en sag, der er imod min overbeviisning«. Efter Aleth Hansens opfattelse vilde det imidlertid, hedder det i brevet til Regensburg, være i høj grad skadeligt, om der nu blev rejst en offentlig diskussion

om dette spørgsmål, men en sådan var allerede rejst eller på gode veje dertil. »Når Martensen kommer til os, opdiskes der med alle wühleres og loyale flensborgeres grunde, og når han kommer til disse, med vore, embedsstandens grunde i det hele taget«.

Aleth Hansen mente af en ytring af Martensen at kunne slutte, at denne ved tilbagekomsten til København vilde gøre grev Moltke delagtig i de indvundne erfaringer. »At han skulde ville offentlig udgive, som nogle mene, en brochure om sprogsagen, nei! en sådan ubetænksomhed og ubesindighed vilde jeg dog ikke godt kunne tiltroe ham, og dog på den anden side kunde det alligevel nok være muligt, at han gjorde det«. Hansen sluttede med igen at dvæle ved den opsigst, Martensens rejse gjorde, og ved de uberegnelige følger, den mulig kunde få. Derfor havde han skrevet så vidtløftigt herom og berettet om Martensens optræden, hvad han havde kunnet iagttage, for at Regensburg kunde være på sin post.

Når man læser Aleth Hansens beretninger om hans diskussioner med Martensen om sprogsagen, er der, sådan har det i hvert fald forekommet mig, et stenk af en lidt tør og forretningsmæssig tone. Mere ungdommelig, mere hjertelig synes mig den tone, der råder i en skildring, som pastor I. G. Ehrenreich i Rylskov (Flensborg amt) sendte Regensburg af sin drøftelse med Martensen. I et brev til Regensburg af 13. juli havde Ehrenreich i anledning af efterretningen om Martensens ankomst til Flensborg ytret: »Mon han lader sig bevæge?« Dette spørgsmål sigtede jo til generalsuperintendenturen. Men det i spørgsmålet indeholdte ønske tilbagekaldte Ehrenreich i et følgende brev til Regensburg af 30. juli, efter at han havde haft besøg af Martensen. »Han er, skriver Ehrenreich her, min elskede og høitagede lærer, men om han så var min fader, vilde jeg ikke see ham her som superintendent, når han ikke af sin ganske sjæl kan gåe ind på sprogsagen«. Martensen og han

havde diskuteret vidt og bredt om sprogreskriptet. Martensen havde indrømmet, at når det gik som i Rylskov — her var forholdet for den danske gudstjenestes vedkommende ikke dårligt¹ — så skulde sprogreskriptet overholdes, men hvor det ikke kunde gennemføres, måtte det ophæves. Selvfølgelig havde Martensen påberåbt sig den trehundredårige tradition, og at reskriptet var et stykke af Ejderpolitikken, der nu i København var et tilbagelagt stadium. Karakteristisk nok indskyder Ehrenreich her: »hvorfor i et fortroligt brev til Deres Høivelbårenhed nægte det: vi have endnu ikke tilbagelagt det, til stor forundring for professor M.« Martensen vilde endvidere ikke tro, at det var »ond villie«, når folk ikke besøgte den danske gudstjeneste. På hans spørgsmål til Ehrenreich, om denne kunde forsikre, at sprogsagen ikke lagde hans virken for evangeliet nogen hindring i vejen, kunde denne efter sin formening roligt svare ja.

Ehrenreich måtte altså efter Martensens besøg ofre sit ønske om at se ham som superintendent. Yderst betegnende er hans slutningsbemærkninger i brevet til Regensburg, og de skal derfor også her anføres: »Vor superintendent må være en kraftfuld og energisk mand, som gjør sprogsagen til sin. — Visselig veed jeg, at jeg er kirkens og evangeliets tjener, men jeg — og vist vi alle — ansee det for en hellig opgave og et vigtigt formål af al kraft at virke for det her undertrykkede og forurettede modersmål — i hele fødelandets interesse«.

Fra drøftelserne om sprogsagen mellem Martensen og de slesvigske embedsmænd skal jeg til slut omtale nogle udtalelser, der findes i et brev til Regensburg af 17. august fra amtmanden over Flensborg amt, F. H. Wolfhagen, den senere slesvigske minister. Wolfhagen havde gjort en middag for Martensen, ved hvilken bl. a. I. Barfod, dengang præst i Oversø sogn (Flensborg amt), var tilstede. En del af de udtalelser, Wolfhagen omtaler, er vel faldne under

¹ Sml. »Den danske sprogordning i Slesvig mellem krigene« s. 202.

samværet her, enten nu Wolfhagen har dem direkte fra Martensen eller har fået dem refererede¹.

Det standpunkt, Martensen havde stillet sig på, var jo den kirkelige traditions. På denne klippe sidder han, skriver Wolfhagen, sparkende ud til højre og venstre, og han er aldeles utilgængelig for alle grunde. »Han finder det aldeles utilgiveligt, at to sådanne juridiske individer, som Tillisch og Regenburg, uden at høre kirken og uden at ændse den 300-årige tradition og den tyske bibels 300-årige herredømme, ere gåede hen og med et pennestrøg have påbudt et så storartet experiment«. Som grund for sin opfattelse, at Slesvigs egen minister, Carl Moltke, slet ikke skulde kende sprogreskriptet, skal Martensen have anført, at han engang havde spurgt ham om den vanskelighed, et dobbelt konfirmationssprog vilde medføre. Hertil skulde Moltke have svaret, at det jo unægtelig var en vanskelighed; præsterne måtte se, hvorledes de hittede ud af det. Havde nu Moltke kendt reskriptet, mente Martensen, måtte han have svaret, at den vanskelighed snart vilde være overvunden, da reskriptet gik ud på at kaste det tyske aldeles på døren. Endnu værre var det gået ham hos Regenburg, der ligefrem havde dulgt sandheden for ham. På det samme spørgsmål havde han nemlig fået til svar, »at man jo måtte håbe, at forholdene vilde udvikle sig således, at dansk i den grad fik overhånd, at confirmationen udelukkende blev foretaget på dansk«. — Det er da en Guds lykke, udbryder Wolfhagen i brevet, at han ikke er bleven superintendent!

Også af Wolfhagen betegnes Martensens virksomhed i Flensborg og Angel som »wühler«-virksomhed. På dansk-slesvigsk side synes der kun at have rådet een opfattelse om det skadelige ved den. På den anden side levede slesvig-holstenerne, efter hvad redaktøren af »Flensburger Zeitung«, Cl. Manicus, skrev, i godt håb om, at deres hvede

¹ Sml. Barfods langt senere beretning i W. Hjorts skrift »Biskop Martensen og de danske sprogreskripter i Slesvig« (1883) 47 f.

snart vilde blomstre¹. Om den store opsigt, Martensens rejse vakte, vidner det i høj grad, at den blev gjort til genstand for en confidential indberetning fra generalkommandoen for hertugdømmet Slesvig til krigsministeren. Indberetningen er dateret den 1. september og underskrevet af den kommanderende general Fr. R. H. v. Bülow².

Beretningen begynder med en længere indledning om, hvordan det illoyale parti i Slesvig ved at føre sig enhver nok så ringe omstændighed til indtægt, som kan nære den passive modstand mod regeringsforanstaltningerne, navnlig sprogbestemmelserne. Enhver nok så ringe hentydning til, at regeringen mulig her kunde tænke sig at ville gøre forandringer eller nærede tvivl om det hensigtsmæssige i de trufne bestemmelser, styrkede slesvig-holstenismen og benyttedes af partiet til at sætte sprogordningen i et vaklende lys. Det lettede endvidere partiet erhvervelsen af underskrifter på sprogpetitioner, som sikkert i rigeligt mål vilde tilflyde den kommende stænderforsamling og finde understøttelse hos denne. Men til en sådan hentydning, fortsatte indberetningen, havde nu fornylig en af hovedstadens mest ansete gejstlige, dr. theol., hofprædikant, professor Martensen givet anledning. Generalkommandoen havde ikke ment at burde undlade herpå at gøre ministeriet opmærksomt, så meget mindre som Martensen havde været betegnet som hertugdømmets tilkommende generalsuperintendent. Derefter omtaltes Martensens rejser i Angel, hans diskussioner med præsterne om sprogreskriptet, af hvilket han havde ytret sig som en afgjort modstander, og disse ytringer var ikke forblevne indenfor studerkamrets vægge, men var trængte ud i befolkningen. De benyttedes af det

¹ Cl. Manicus til H. C. Erichsen 17/8 1853, (i Regenburgs arkiv under Erichsen). — Om Martensens Slesvigrejse handler endvidere et længere brev fra Jens Krog til I. C. R. Frimodt af 16—17/8 1853. Det er aftrykt i W. Hjort: Martensen og sprogreskripterne 46 f.

² Krigsmin.s. arkiv i rigsarkivet. Direkt. f. armeens pers. Prtk. IV nr. 267/1853.

illoyale parti, der vilde have Martensen betragtet som rejssende i offentligt ærinde.

Skulde denne sidste betragtning nu være rigtig, hed det til slut i indberetningen, havde professoren foretaget rundrejsen med et hverv fra regeringen, forment generalkommandoen, at det burde have været udført på en mindre opsigtsvækkende og mere diskret måde. Men var det en aldeles privat rejse for at oplyse egne anskuelser, tvivlede man om, »at en embedsmand kan ansees berettiget til slig fast offentlig fremtræden mod regjeringsforanstaltninger; under alle omstændigheder har professorens rejser og udtalelser gjort skade, måske bidraget til at lade religious tvivl om sprogbestemmelsernes hensigtsmæssighed opstå hos præster, som meget agte hans mening, og til nu atter at holde mange tilbage, som var på veien til at føie sig, givet det illoyale parti et våben ihænde til yderligere at indvirke på de vaklende, og væsentligen bidraget til at udbrede den tro, at regeringen i dette punct er tvivlende og let at påvirke, en bestræbelse, hvorpå partiets hele virksomhed fortiden går løs«. Når man har læst denne beretningens slutning, føler man sig ikke i alt for høj grad fristet til at modsige »Fædrelandets« meddelelse i dets førnævnte artikel fra 1854 om, at generalkommandoen sendte krigsministeriet en indberetning med bemærkning om, »at hvis beleiringstilstanden endnu havde fundet sted, vilde man have seet sig foranlediget til at føre hr. professoren over grændsen«.

Hvilket indtryk gjorde nu alle disse alarmerende efterretninger fra Flensborg i København? Hvilket indtryk gjorde de navnlig på sprogordningens åndelige fader og opretholder, departementchef Regenburt? Til ham var det, at de slesvigske embedsmænd, når de blev forskræmte eller modløse, så hen som deres faste støtte og håb. Heller ikke i denne situation har han sikkert lade det skorte på gode råd, opmuntringer eller beroligende forsikringer. Dette tør man sikkert slutte af de på de modtagne breve med hans

karakteristiske spidse håndskrift gjorde notater om hans svar på brevene. Men desværre kender vi ikke disse svar, og i hvert fald de allerfleste må anses for at være tabte for stedse. Et vidnesbyrd om virkningen i København af Martensens Angelrejse er dog bevaret i et par breve fra gehejmearkivar C. F. Wegener, Regenburgs gamle lærer fra Sorø og hans fortrolige og tilskynder ved sprogordningens grundlæggelse.

Den 5. august sender Wegener Regenburg et brev, der begynder således: »Jeg kan ikke lade være at tænke på den selvkaldede missionair, der reiser om i S. og gjør ulykker«. Men det hjalp jo ikke at tænke, det gjaldt om at finde på midler, og Wegener fremkommer med sine tanker under fire punkter. Først måtte Regenburg stadig holde korrespondance med »de fasteste mænd derovre«, både for at Martensen kunde møde modstand og revselse på stedet, og for at han kunde gribes i visse handlinger og udtryk, der siden kunde bruges mod »det afskum«. Dernæst burde Regenburg beslutte sig til snarest muligt selv at rejse til Slesvig under et eller andet påskud. For det tredje vilde Wegener, at Regenburg ved lejlighed talte med Moltke »om bevidste missionaires barnagtige forfængelighed af en vis (Gud veed egentlig hvorved erhvervet) tydsk renommé; om hans vel bekendte totalmangel på al practisk sands og dygtighed; om — hans næsvise indblandelse i ham uvedkommende regjeringssager!! (især det sidste) om hvad følgerne ville blive, hvis man rokker det allermindste ved det, som nu engang er bestemt og som går fortræffeligt og ganske roligt og naturligt: nemlig en levende og hid-sig kamp fra begge sider«. Derfor burde sprogbestemmelserne optages i den kommende forfatningslov for Slesvig, thi ellers blev der aldrig ro. Som fjerde og sidste punkt spørger Wegener, om han ikke skal skrive til H. N. Clausen, melde ham status og foreslå ham at gøre en tur til Slesvig »til sin søn« — Clausens ældste søn, H. G. Clausen, var skovfoged i Lindeved (Flensborg amt). »Personlig ind-

flydelse på bæstet derovre, har han neppe, bemærker Wegener, men han kunde blive et contra-vidne«. Brevet ender Wegener med ønsket om, at Regensburg måtte være vel og ved helbred, og med den i kolerasomren jo ikke urimelige understregede bemærkning: vær uhyre forsigtig! Man kan også spørge sig selv, hvordan det skulde være gået med sprogordningen, om Regensburg var blevet offer for koleraen.

Hvorvidt Clausen nu virkelig i henhold til Wegeners forslag har foretaget en rejse til Slesvig, får stå hen. I sine erindringer meddeler han, at han og hans familie fra omkring den 19. juli tilbragte 5 uger i Bjergsted kro ved Skarritsø, og der er her ikke tale om nogen Slesvigrejse¹. Den 25. august fortæller Wegener Regensburg, at Clausen er kommen hjem, at de har talt om sagen, og at Clausen vist en af de første dage vil opsøge Regensburg. Noget nærmere får vi dog ikke at vide herom. Wegeners ønske, at Regensburg selv skulde tage til Slesvig, opfyldtes, men det var dog først i begyndelsen af september, at han tog afsted. Under sit ophold i Slesvig havde han en sammenkomst i Åbenrå med provst Boesen. Så vidt ses, har han her påny forebragt denne ønsket om, at han skulde lade sig udnævne til biskop, og Boesen synes også at have givet løfte herom². Trods dette kom udnævnelsen imidlertid endnu ikke i stand. Muligvis kunde man formode, at Regensburg under indtrykket af Martensens agitation før sin afrejse er trængt ind på Moltke for at få Boesen udnævnt, at Moltke har givet efter, men at han atter ved Regensburgs hjemkomst er bleven betænkelig. Skulde der endnu stadig have været tanker om Martensen? Andet og mere end rene gisninger er sådanne formodninger dog ikke.

Efter sin hjemkomst til København gjorde Martensen, sådan som Aleth Hansen havde formodet, Carl Moltke

¹ H. N. Clausen: Optegnelser om mit levned og min tids historie (1877) 411.

² H. F. Petersen: U. S. Boesen. Sønderjydske årbøger 1928: 172 og de der anm. 1 anførte kildesteder.

delagtig i sine erfaringer. Hvordan disse har stået for ham, fremgår tilstrækkeligt af det foregående. Til overflod skal anføres, at han selv i et brev fra Flensborg skriver, at det var med meget blandede, ja smertelige følelser, han havde gennemforsket de kirkelige forhold i Angel¹. Endskønt Moltke nu imidlertid i og for sig ingen ven var af sprogreskriptet, holdt han dog på den engang bestående ret². Endvidere havde der været ymtet om, at Martensen vilde udgive en brochure om sprogsagen. I et brev fra Cl. Manicus hedder det således, at han skal have sagt til en gejstlig, »at han havde samlet en deel data om sprogrescriptets skadelige virkninger for det religieuse liv i menighederne, som i sin tid nok skulde komme for dagen«³. Da nu Martensen skulde skrive indbydelsesskriftet til universitetets reformationsfest, må man have ventet, at der heri vilde fremkomme angreb på sprogordningen. Gehejmearkivar Wegener var fyr og flamme for at få udgivet et forsvarsskrift for sprogordningen samtidig med Martensens forventede »lumpne program«. Men da dette udkom og viste sig at handle om gudstjenestens indretning i den lutherske kirke, skrev Wegener noget lang i ansigtet til Regensburg: »Det var da blind allarm. Jeg får i denne aften M.'s program, og — det indeholder ikke det mindste af det, som vi ventede, eller overhovedet noget om slesvigske forhold«⁴. Af modskriftets udgivelse blev der da, så vidt ses, heller ikke noget⁵.

Sit universitetsprogram lod Martensen bl. a. tilgå to af de slesvigske præster, med hvilke han om somren havde diskuteret sprogsagen, nemlig pastor Graae i Flensborg og

¹ Brev til Paulli ²⁸/₇ 1853. Josepha Martensen anf. arb. 35.

² Martensen: Af mit levnet II 163 f.

³ Cl. Manicus til H. C. Erichsen ¹⁷/₈ 1853 (i Regensburgs arkiv under Erichsen).

⁴ Wegener til Regensburg ⁷/₁₁ 1853. Om det eventuelle modskrift se Wegeners breve af 25. og 30. oktbr. s. å.

⁵ Jeg har ikke kunnet oplyse noget om, hvem der skulde have forfattet modskriftet. Efter velvillig meddelelse fra biskop C. Wegener skal der i gehejmearkivar Wegeners papirer intet findes herom.

Aleth Hansen. I brevet til Graae den 7. novbr. takkede han denne på det hjerteligste for de samlivets timer, han hos denne havde tilbragt i Flensborg, og hvis erindring hørte til det bedste, han havde medbragt fra Slesvig. Om sprogsagen indflettede han i brevet følgende bemærkning: »Vor gamle controvers, sprogrescriptet, er da nu gået over i et nyt stadium, nemlig: det åbne spørgsmåls, offentlighedens og revisionens. Jeg for min deel må jo aldeles billige, at regjeringen har givet sagen denne vending«¹.

Martensen sigtede her til de udtalelser, der om sprogsagen indeholdtes i motiverne til det forfatningsudkast, som forelagdes de i begyndelsen af oktober sammentrådte slesvigske provinsialstænder. Motiverne opfordrede nemlig til under sprogsagens drøftelse i stænderforsamlingen at fremkomme med de revisionsbemærkninger, hvortil de sidste års erfaringer måtte give anledning. Disse udtalelser fremkaldte den største uro og frygt hos sprogordningens venner i Slesvig, og Regenburg fik travlt med atter at sende beroligende og opmuntrende breve ud. Hvordan han selv kunde være ved så godt mod, forekom vennerne i Slesvig uforståeligt. Vennen, appellationsretsråd Fr. Meyer i Flensborg mente, at efter almindelig menneskeforstand måtte udtalelserne i motiverne forstås på den måde, at regeringen vilde opgive sprogrænsen. Og han bemærkede endvidere: »Så har altså Martensens rejse været i forb. hermed«². I stændersalen lod de tysksindede det naturligvis ikke skorte på »revisionsbemærkninger« til sprogordningen. At Martensens navn også blev brugt til at styrke modstanden mod denne, siger sig selv, og under den voldsomme agitation før og under stænderforsamlingen slog de tysksindede om sig med Martensens navn først og sidst³.

¹ H. L. Martensen til Graae ⁷/₁₁ 1853 (Kgl. bibl.). — I brev ²⁸/₁₁ 1853 til Regenburg fra Graae meddeler denne Martensens ytringer om sprogsagen i nævnte brev og tillige sit eget svar herpå til Martensen.

² Fr. Meyer til Regenburg ⁸/₁₀ 1853, sml. brev af 18. eller 19. oktbr. s. å.

³ Ehrenreich til Regenburg ¹⁰/₁₀ 1853. »Flensburger Zeitung« ²⁷/₉ 1853 (artiklen »Aus dem nördlichen Angeln«).

Trods alt blev Regenburg den sejrende. Ikke den mindste tøddel lykkedes det hans modstandere at slette i hans værk fra årene 1850—51. Uændret optoges sprogordningen i den slesvigske forfatningslov, som af kongen stadfæstedes den 15. februar 1854. Kort efter fandt også spørgsmålet om Slesvigs første gejstlige sin endelige afgørelse, det spørgsmål, der nu på femte år stod uløst. Da biskop Mynster døde den 30. januar 1854, ønskede den konservative regering Martensen til Sjællands biskop. Endskønt han fik H. N. Clausen som konkurrent og mødte modstand hos mange, også hos kongen, udnævntes han den 15. april. Han selv tilskriver modstanden mod hans udnævnelse dels hans konservative tendenser og dels hans stilling til den slesvigske sprogsag. Denne blev også på denne tid fremdraget i pressen, idet »Fædrelandet« i en artikel betegnede ham som en tysk hjælpewühler. Det konservative organ »Kjøbenhavnsposten« tog i den anledning til orde mod bladet »Fædrelandet«s »grove og ubeføiede angreb på personer«. Det mindede navnlig om de fortjenester, som Martensen i sin tid havde indlagt sig ved sin optræden imod Nielsen, fortjenester, som også »Fædrelandet« dengang til fulde havde værdsat. Den, der havde kunnet skrive som Martensen da, måtte være en tro slesviger og en national mand. I det hele syntes det artiklens forfatter, at »Fædrelandet« var et slet blad, fordi »det lader trykke såmeget løs og hidsig snak, hvis pålidelighed man slet ikke kan stole på. Men det burde et accurat blad aldrig gjøre, thi pressen er jo til for at oplyse folk om det rette og ikke for at narre dem«. Det var lavttænkende at benytte sig af den omstændighed, at folkestemningen endnu var ophidset fra krigens tid til at udpege agtværdige medborgere, som bladet havde noget imod, ved at sige: se her en tysker! se der en slesvig-holstener! — Efter denne artikel var det, at »Fædrelandet« bragte den førnævnte skildring fra Flensborg af Martensens Angelrejse.

Fire dage, før Martensen udnævntes, havde Boesen mod-

taget udnævnelse til Slesvigs biskop, som titlen blev i overensstemmelse med Regenburgs og de dansknationales ønsker. Hermed var altså endelig det vanskelige spørgsmål om den slesvigske gejstligheds første mand bragt til afslutning, og Martensens navn ophørte at spille en rolle for slesvigske politik. Men til denne havde det, som vi har set, også været inderligt knyttet igennem et skæbnsvangert tidsafsnit. I høj grad kunde jeg have ønsket, at det havde været mig muligt at kaste mere lys over denne rolle, end jeg har kunnet gøre i det foregående. Man vilde således blandt andet gerne have erfaret noget nærmere om Martensens forhandlinger med Carl Moltke, og der føles i det hele trang til en omfattende fremstilling af den sidstes politiske virksomhed. Når man tænker på de tre mænd Martensen, Moltke og Regenburg, og på en måde ser Martensen og Regenburg kæmpe om indflydelsen over Moltke, vilde man unægtelig gerne have kendt lidt mere til kampens enkeltheder. Var det Regenburgs ro og praktiske sans, der bar sejren hjem i kampen? Eller hvilke andre faktorer har der gjort sig gældende? Med hvilke argumenter har Regenburg slået sin modstander af marken, og hvilke kampfæller har ydet ham bistand? Har hans stilling til de stærke forsøg på at bevæge sprogreskripterens modstander, Martensen, til at overtage generalsuperintendenturen været den fuldkomne passive, og har han tænkt, at var Martensen først superintendent, slog han sig nok til tåls med sprogordningen? Der er mange spørgsmål, der melder sig, men i hvert fald det materiale, som har stået til min rådighed, giver ingen eller utydelige svar. Men at stillingen i 1852 og 1853 er af særegen spændende og interessant art, så meget er i hvert fald uden for al tvivl, og til disse års slesvigske politik var Martensen knyttet. Efter 1854 greb han, så vidt ses, ikke aktivt ind. En enkelt gang opfordrede ganske vist vennen Dorner ham til at træde op for at »formindske den skyld, der på grund af behandlingen

af Slesvigs kirkelige forhold hvilede på landet [ø: Danmark]«¹. Men Martensen forblev tavs, som han havde tiet til de nationalliberale blades udæskninger.

4. 30 år efter.

Først 30 år senere brød Martensen denne tavshed. Det var, da han i 1883 75 år gammel udgav anden afdeling af sine erindringer. I forordet her udtalte han: »Idet jeg i nærværende skrift i min høie alder indtager det standpunct at tale ikke hiinsides graven, men »fra gravens rand« må det for mig være den høieste lov uforbeholdent at udtale, hvad der for mig står som objectiv sandhed, selv om andre hensyn herved trænges tilbage...«. Han udtalte endvidere, at allerede i anledning af første afdeling af hans erindringer havde røster ladet sig høre med alvorlige modsigelser, og flere vilde vistnok kunne forventes. Sådanne modsigelser vilde han kunne høre og prøve i den bevidsthed, at han i sin fremstilling havde søgt at forblive sandheden tro i kærlighed. »Dog vil i mange tilfælde en nærmere forhandling ikke blot ikke være nødvendig, men heller ikke mulig, forsåvidt som hos modpartiet forståelse ikke er tilstede...«. Disse sidste bemærkninger er sikkert fremsat også med særligt henblik på den skildring, som han i kapitlet »Bispestolen i Slesvig« gav af sit forhold til sprogreskriptet og til den slesvigske generalsuperintendentur. I »Berlingske tidendes« anmeldelse (27. oktober 1883) henledes også opmærksomheden på tvende udførlige redegørelser i bogen: Martensens forhold til Hegelianismen og hans stilling til sprogreskriptet. Det er den sidste redegørelse, jeg her til slut skal dvæle ved. Hver, der er levende optaget af Sønderjyllands historiske skæbne, vil med interesse atter og atter kunne vende tilbage til den. Med udbytte vil man kunne fordybe sig i dens betragtninger, hvilke mod-

¹ Briefwechsel zwischen Martensen und Dorner I 289.

sigelser man nu end måtte føle sig fristet til at gøre. Havde Martensen 1853 efter Aleth Hansens mening talt med »usædvanlig iver«, hviler der over hans fremstilling 30 år senere prælatens overlegenhed og alderdommens klarhed og ro. Men i det store og hele synes grundsynspunkterne da som nu de samme. De falder, som naturligt er, i høj grad sammen med de betragtninger, som Martensens ældre ven, A. S. Ørsted, i sin skildring »Af mit livs og min tids historie« II (1852) 320 ff. havde fremsat i anledning af Frederik VI.s reskript 1810, hvorfra det senere sprogreskript jo tog sit udgangspunkt¹.

Som det vil være adskillige bekendt, betegnede A. D. Jørgensen Martensen som i en vis forstand »den sidste slesviger«. Han tænkte herved på Martensens dybe fortrolighed med tysk åndsliv og trang til at søge berigelse af dette, men båret af en stærk dansk nationalfølelse². Man bringes ved betegnelsen »den sidste slesviger« til også at tænke på Martensens udtalelser om Slesvig i kapitlet »Bispestolen i Slesvig« og på nogle udtalelser i erindringernes tredje afdeling i afsnittet »Fædrelandske oplevelser«. Det hedder her: »Idet jeg følte mig som dansk, følte jeg mig tillige efter min fødsel som slesviger. Ved Slesvigs løsrivelse fra Danmark gik der ligesom en rift gennem mit væsen, og så længe som Slesvig er skilt fra Danmark, så længe forekommer det mig, som fattes der mig noget til en fuldstændig existens«. Og for Martensen var, følte han sig end som dansk, Slesvig broen mellem Skandinavien og Tyskland, landet, hvor dansk og tysk, tysk og dansk mødtes og blandedes. Det var landet, hvor efter Joh. Heinr. Voss' af Martensen her atter citerede ord: der dänische Pflüger den deutschen, dieser den Dänen versteht. Dets

¹ Overensstemmelserne fremhævedes i den nedenfor nævnte artikel af W. Hjort: Biskop Martensen og Danmark (»Nationaltidende« ²⁸/₁₁ 1883. Nr. 2721).

² Foredraget »Sønderjyllands særegne plads i vor historiske udvikling«, trykt i »Småskrifter tilegnede A. F. Krieger« (1887) 334.

rette ejendommelighed var et dansk-tysk eller et tysk-dansk land. Trods 1864 forblev også for Martensen den tyske nationalitet den, »til hvilken vi nærmest skulle slutte os og holde os i venlig vevirkning«. Når Jørgensen betegner Martensen som »den sidste slesviger« og altså i lighed med Martensens egne her anførte udtalelser slet ingen plads har for Holsten, turde man dog måske spørge, om dette kan være helt korrekt eller helt udtømmende. Det var jo dog forbindelsen med Holsten, der havde givet Slesvig karakteren af et dansk-tysk eller tysk-dansk land. Helstatsens præg var forbindelsen af kongeriget og de to hertugdømmer. Til helstatsmændene hørte Martensen nærmest, og de helstatsmænd, der efter 1864 forblev i det lemlæstede Danmark, måtte så vist også føle det, som om en rift var gået gennem deres væsen. De mistede i virkeligheden, som jeg andetsteds har skrevet, deres »fædreland«. Hvor dyb en rod de havde i det tilbageblevne Danmark, viste sig, når de dog som Martensen betonedede, at grundspørgsmålet for dem var dette Danmarks eksistens, at grundspørgsmålet ikke var, hvordan Slesvig — eller eventuelt Slesvig og Holsten — atter vandtes tilbage.

I sin bedømmelse og fordømmelse af sprogreskriptet stillede Martensen sig ganske og aldeles på det standpunkt, som han i 1853 så ivrigt havde forfægtet overfor de dansk-nationale præster i Mellemslesvig: den kirkelige traditions standpunkt. Tysk var det hellige sprog, og det danske folkesprog var bleven råt og uændeligt. I de bestående forhold burde der derfor ikke uden menighedernes ønske have været ændret. »Thi det er en ældgammel erkjendelse, at liturgiske forandringer eller forandring i gudstjenestens indretning og former ikke bør foregaa uden menighedens samtykke«. Når man nu bagefter tænker på sprogreskripterens resultater, føler man sig unægtelig ikke i særlig grad fristet til at modsige hans betragtninger om det uheldige og skadelige i disse. Men man savner derimod i hans fremstilling vidnesbyrd om virkelig interesse for at fjerne

det misforhold, at dansk var folkesprog og tysk kirkesprog. Ganske vist nævner han, at ingen sætning kan være mere soleklar end den, at hvor folkesproget er dansk, bør kirkesproget også være det, men han fortsætter: »og dog passede den ikke på virkeligheden«. Det var kun naturligt, at han, kirkelig-konservativ som han var, så indtrængende og indlysende fremhævede den kirkelige traditions standpunkt. Men var det mindre naturligt, at man på anden side forså sig på det nævnte misforhold? Hvor let måtte det ikke ske i en tid, der som særpræg havde efter Martensens udtalelser »utålmodighed og hidsighed«? Tiden havde dog også en siden da ikke kendt national løftelse. Under indtrykket heraf og af, at »Dansken har seier vunden«, vilde de mellemslesvigske præster efter Ehrenreichs udtryk virke for »det her undertrykkede og forurettede modersmål«; dette var »en hellig opgave«. Men Mellemslesvig afviste den fra oven påbudte »befrielse«, og i Tyskland kom, som Martensen skriver, alt i flammer. Selv de roligste og besindigste mænd i Tyskland grebes af sprogreskriptet »som af en krænkelser, der ikke blot var tilføjet tydskheden, men selve det christelige menighedsliv«. Alt burde opbydes for at udfri menighederne fra det danske tyranni.

Savner man i Martensens fremstilling virkelig interesse for fjernelse af misforholdet tysk kirkesprog — dansk folkesprog, så savner man endvidere udtalelser om det tyske styre i Slesvig efter 1864. Havde der dog ikke her været en naturlig lejlighed til at dvæle lidt ved dette, navnlig da Martensen vel kunde forudse, at hans erindringer også vilde komme på tysk. Martensen indskrænker sig til at slutte sine indvendinger imod sprogreskriptet med følgende udtalelse: »Og når vi nu have grund til at beklage os over al den mishandling og uretfærdighed, der udvises mod det danske sprog i Slesvig, så vilde vor klage dog have en end dybere berettigelse, dersom vi ikke selv havde udvist en hensynsløshed som den påtalte«. Ja, så fremsætter han ganske vist også den bemærkning, af ham

selv dog betegnet som »vistnok ørkesløs«, at hvis de nuværende magthavere i Slesvig i nogen måde vilde gøre ret og skel, burde de drage omsorg for, at præsterne i de danske sogne fik dansk dannelse, hvorved de blev sproget mægtige. Det modsatte vilde føre til en fuldstændig fortyskning og tilintetgøre Slesvigs ejendommelighed som overgangslandet med det dobbelte sprogelement. Det var så vist ikke indlæg af denne art, der kunde dæmme op mod fortyskningsbestræbelserne. Men naturligvis kan man fremhæve, at det for Martensen ikke var om at gøre at levere indlæg i den standende strid, men at skildre og begrunde sin deltagelse i det forbigangne og i dettes stridigheder.

Overfor de nationalliberale blades angreb i 1854 var Martensen forblevet tavs. Da han nu i sin høje alder og stående som den danske kirkes primas fældede dommen over sprogreskriptet og dets verdslige og gejstlige redskaber, besvaredes denne dom ikke med tilsvarende tavshed fra hans modstandere. Der fremkaldtes en længere polemik, dels med dagbladsindlæg og dels med udgivelse af et par brochurer. Under kampen om sprogreskriptets opretholdelse i 1852 og 1853 havde Martensen og Regenburg, der da begge var i deres kraftigste alder, stået som de egentlige modstandere, om end Regenburg holdt sig i baggrunden. Og nu, da de begge stod på gravens rand, krydsedes atter klingerne. Atter holdt Regenburg sig dog i baggrunden, men ånden, i hvilken kampen mod Martensen førtes, var hans, argumenterne mod Martensen var hans. Ham var det, til hvem Martensens modstandere henvendte sig om råd og oplysning og med meddelelser.

Den 21. oktober 1883 sendte pastor W. Hjort i Nyborg, der i tiden mellem krigene havde været præst i Slesvig både i det blandede distrikt (Lyksborg, Flensborg provsti) og i den rent tyske del (Michaelis kirke i Slesvig by), et brev til Regenburg¹. Han havde samme dag, skrev han,

¹ Dette som Hjorts i det følgende citerede breve til Regenburg samt dennes optegnelser om sagen findes i rigsarkivet i Regenburgs samlinger N. III. 6. Regenburgs breve til Hjort skal være tilintetgjorte.

modtaget 2. og 3. del af Martensens erindringer og straks læst afsnittet om bispestolen i Slesvig med »alle dets selvmodsigelser og urigtigheder«. Som gammel slesvigsk embedsmand vilde han nu gerne have lov at spørge, om Regenburg selv vilde foretage sig noget i denne anledning, og såfremt han ikke vilde det, om han så bifaldt, at han, Hjort, skrev en lille piece om sprogreskriptet og søgte at gendrive Martensens påstande. Sluttelig bemærkede han, at Martensen havde gjort sit fædreland en dårlig tjeneste ved at give dets fjender våben i hænde. På dette brev svarede Regenburg omgående, og Hjort takkede for hans svar og råd i et nyt brev af 25. oktober, der gik ud på, at han da nu efter bedste evne vilde slå et slag for den danske sag i Mellemslesvig. I anledning af forskellige oplysninger, som han endvidere udbad sig, må Regenburg have sendt ham skriftet »Schleswigsche Beleuchtung einer Preussischen angeblich officiellen Denkschrift, schleswigsche Verhältnisse betreffend« fra året 1862, et skrift, i hvis udarbejdelse Regenburg selv havde haft en betydelig del¹.

Allerede først i november måned kunde Hjort udsende sit 52 sider store modskrift mod Martensen med titlen »Biskop Martensen og de danske sprogreskripter i Slesvig. En protest«². Den velskrevne piece byggede naturligvis væsentlig på de tidligere indlæg i sprogsagen, Allens, P. Hjorts og den af Regenburg lånte Schleswigsche Beleuchtung. Fra Hjorts egen tidligere biografi af Jens Krog³, der havde været præst i det blandede distrikt, optog han forskellige af de der anførte brevdtalelser af denne omhandlende sprogforholdene. Om end Hjorts piece var »en bestemt og alvorlig protest« mod Martensens dom, var den i formen selvfølgelig meget ærbødig overfor den høje mod-

¹ Sml. »Den danske sprogordning i Slesvig mellem krigene« s. 19 anm. 23.

² Hjort oversender Regenburg skriftet ved et udateret brev, hvorpå Regenburg har svaret 12. novbr.

³ W. Hjort: Jens Krog. Et livsbillede (1880).

part, hvem Hjort sluttelig bevidnede sin dybe højagtelse og taknemlighed trods alle uoverensstemmelser.

Martensen, der iøvrigt allerede på dette tidspunkt var mærket af den sygdom, der bar mod døden, bærede dog ikke Hjort med svar. I »Berlingske tidende« for 19. november fremkom der imidlertid i anledning af de i Hjorts skrift og i bladartikler indeholdte indsigelser imod Martensen en artikel om »sprogsagen i Slesvig«, der efter Hjorts mening skyldtes Martensens svigersøn og amanuensis kontorchef C. Florian Larsen. Artiklen fremhævede, at Martensen alene betragtede sagen fra det kirkelige standpunkt, og endte med, at så længe man derfor kun vedblev imod ham at fremdrage og gentage »almindelige nationalpolitiske betragtninger«, vilde en yderligere debatteren af sagen fra hans side ikke være til nogen nytte og derfor heller ikke kunne forventes.

Trods denne afvisning sendte Hjort omgående et nyt indlæg i debatten til »Berlingske«. Da det her blev nægtet optagelse, blev det trykt i »Nationaltidende« for 23. november. Hjort bemærkede bl. a. til »Berlingskes« artikel, at når Martensen til støtte for sit kirkelige synspunkt anførte urigtige historiske fakta, så var han eller hans meningsfæller forpligtede til, når der fremkom en berigtigelse, enten at godkende eller modbevise den. Som sådanne historiske urigtigheder fremhævede Hjort, som han også havde gjort det i piecen, Martensens påstand om, at i Mellemslesvig havde gudstjenesten såvel som skoleundervisningen været tysk siden reformationen. Til Regensburg havde han skrevet dagen før artiklens fremkomst for at henlede Regensburgs opmærksomhed på denne og gøre rede for sin videre felttogsplan. Det rimeligste var jo, mente han, at Martensen ikke svarede, og derfor vilde han i næste uge i en ny artikel gå ham på livet og kategorisk fordre, »at han i den tyske oversættelse af hans liv, som naturligvis vil udkomme, skal ændre sin påstand om tysk skolesprog i Mellemslesvig fra reformationen og ligeledes, at han skal

oplyse sin udtalelse om tysk kirkesprog fra reformationen i hine egne«. Da det i denne sag var hans agt at gå til det yderste, man kunde gå, vilde han dog gerne først spørge Regensburg, om der kunde næres tvivl om fremstillingen hos Allen og P. Hjort, at realiter var højtysk som skolesprog først bleven almindelig i Mellemslesvig i slutningen af 18. og begyndelsen af 19. århundrede, og at som en følge heraf forståelsen af den højtyske prædiken først fra den tid nogenlunde var begyndt, og at den indtil da havde været »eine art ceremonie«.

På dette brev modtog Hjort dog ingen nærmere oplysning fra Regensburg, og som han den 28. skrev til denne, stillede han derfor i sin artikel spørgsmålet om kirke- og skolesproget i en efter hans egen formening »forsigtigere og derfor uangribelig form«. Artiklen fremkom som spidsartikel i »Nationaltidende« for den 28.: »Biskop Martensen og Danmark«. Mente Martensen, hed det heri, efter fornyet overvejelse at måtte fastholde sin dom om sprogreskriptet, havde man dog ret til at vente, at han ikke overfor udlandet — altså i den forventede tyske udgave — fastholdt urigtige og vildledende historiske påstande. Kunde han ikke dokumentere dem på dansk, burde han ikke overføre dem på tysk. Herved vilde han begå en brøde mod sit fædreland, der let kunde sætte hans eftermæle som dansk mand i den yderste fare. Hjort sluttede: »Der er ofte blevet rettet stærke angreb på biskop Martensens fædrelandskjærlighed. I mit skrift om sprogsagen har jeg udtalt, at jeg anså den for hævet over enhver tvivl. Her er imidlertid en leilighed, hvor ikke andre, men biskoppen selv må føre beviset«.

Men heller ikke på denne nye artikel reagerede biskoppen. Den 29. gjorde »Berlingske«, som den skrev efter anmodning, opmærksom på, at Hjorts forudsætning om, at Martensen selv overførte sit værk til tysk, var aldeles fejlagtig. Den tyske oversættelse af 1. del havde ikke biskoppens autorisation, og dette vilde lige så lidt blive tilfældet

med de følgende, dersom disse måtte blive oversatte til tysk. »Hvorvidt og i hvilken skikkelse en eventuel oversættelse vil præsentere hans levnet for den tyske læseverden, ligger det ganske udenfor hans magt at afgjøre; selv foretager han aldeles intet for at henvende sine udtalelser til andre end danske læsere«. — Også 2. og 3. del af Martensens levnet udkom naturligvis kort efter den danske udgave på tysk, og på stykket om sprogreskripterne blev der særskilt gjort opmærksom i et par tyske kirkelige tidsskrifter¹.

Hjort forsøgte sig selv efter denne oplysning i »Berlingske« endnu med et par avisartikler for at få den gamle biskop frem på kampladsen, men det forblev lige så frugtesløst². Bedre gik det så vist heller ikke med en fælles udtalelse til Martensen fra forhenværende slesvigske præster. Forslaget om denne udtalelse kom iøvrigt fra pastor M. Mørk Hansen i Vonsild, før 1864 præst i Felsted (Åbenrå provsti), og på et møde i Odense den 30. november behandledes et af Hjort forfattet udkast til en sådan³. Udkastet, hvorom man her enedes, bærer 17 underskrifter, og den endelige adresse fik i alt 54 forhenværende slesvigske præsters underskrifter, deraf 31 fra det blandede distrikt. Da Hjort den 12. december oversender Regenburg et eksemplar af adressen, bemærker han, at det vel vil interessere Regenburg at se, »hvem der er med af Deres gamle linietropper i de blandede distrikter«. Om et par forhenværende slesvigske præster, hvis underskrifter fattes, siger Hjort, at de ikke havde villet underskrive af pietet, medens omvendt en enkelt ikke havde underskrevet, fordi adressen i sin slutning bevidnede Martensen de pågældende underskriveres højagtelse.

¹ Neue evang. Kirchenzeit. XXVI 1884 Nr. 1—2 og Allg. evang.-luth. Kirchenzeit. 1884, Nr. 5. Her anført efter Erichsen og Krarup: Dansk historisk bibliografi.

² I »Nationaltidende« for 10. og 11. decbr. 1883 skrev han i anledning af et svar for Martensen i »Dagbladet« 3. decbr. to nye artikler om »Biskop Martensen og skolesproget i Mellemslesvig«.

³ Se Hjorts breve til Regenburg ²⁸/₁₁ og ¹/₁₂ 1883.

Hjort fandt dog, og det synes at være med rette, at resultatet efter så mange års forløb var ret godt.

Om selve adressens indhold skal her blot gøres et par bemærkninger. De slesvigske gejstlige kunde naturligvis ikke med Martensen være enige i, at de havde virket til forstyrrelse for det kirkelige og kristelige liv i Mellem-slesvig; det vilde vel også have været lidt vel meget forlangt. De mente desuden, at Martensen ikke kunde tale af personlig erfaring, og at han så burde have været varsom med at udtale en så absolut forkastelsesdom. Dette burde han også have været, fordi han navnlig i Tyskland nød så stor anseelse, hvorfor hans udtalelser »let kunde styrke de nuværende magthavere til at fremture i deres uretfærdige undertrykkelse af det danske modersmål i Slesvig«. Skulde det nu ikke stå i Martensens magt i en eventuel tysk udgave af erindringerne at suspendere sin dom om sprogreskriptet, mente man, at der var så meget større grund for ham til at tage sagen under fornyet overvejelse og modificere sin anskuelse i et muligt nyt oplag af hans levnet. Og i hvert fald burde han indrømme, at det historiske grundlag, hvorpå han havde støttet sin dom, ikke var tilstrækkeligt nøjagtigt. Adressen sluttede som nævnt med dyb højagtelse overfor kirkens primas. Det var alene kærligheden til sandheden og fædrelandet, der »har bevæget os til at henvende os til Dem i dette anliggende«.

Adressen oversendtes af Mørk Hansen den 13. december til Martensen. Men den 15. sendte dennes amanuensis, Florian Larsen, adressen tilbage med meddelelse om, at biskoppen ikke fandt sig foranlediget til at inklade sig på nogen diskussion med d'hr. »om de pågjældende udtalelser, der ere fremkomne efter nøie overveielse, og at han som følge heraf ikke kan modtage d'hr's skrivelse¹«. Det var denne tilbagesendelse, der af Otto Møller i et brev til Skat Rørdam karakteriseredes på følgende måde: »Det er da farligt, så højt oppe som Martensen bor. At han ikke

¹ »Berlingske tidende« 19/12 1883. »Nationaltidende« 18/12 1883.

engang kan modtage en adresse eller blot selv svare på den, men skal være mere ophøjet end kongen, være som paven i Rom, det kan jeg dog ikke vide, om hans beundrere også kan finde beundringsværdigt«. Møller mente, at Martensen i virkeligheden var en tysker, og hvis han ikke stod ved gravens rand, burde han vises ud der, hvor hans hjerte var¹.

I den polemik, der af Hjort førtes mod Martensen, spillede, som vi har set, dennes foregivne urigtige historiske fakta en meget væsentlig rolle. Dette falder også godt sammen med nogle private optegnelser af Regenburg i anledning af denne sag. Martensens påstand, skriver Regenburg her, om tysk skole i Mellemslesvig siden reformationen eller i 200 år er »en feiltagelse og vidner ikke om den grundighed, der kunde ventes i al fald i betragtning af den beskyldning for overfladiskhed, han udslynger mod andre«. Selvfølgelig havde Regenburg også fuldkommen ret, når han i sine optegnelser overfor Martensen fremhæver, hvilken rolle politikken spillede ved disse spørgsmål, og at det ikke blot drejede sig om kirkelige interesser. Om Regenburgs bitterhed vidner hans udtalelse om, at dette kunde Martensen have lært af »sin ven generalsuperintendent Nielsen, for ham vistnok en større autoritet end danske embedsbrødre«, der havde forsikret, at hvis kirkebønnen for kongen var bleven genindført, vilde menigheden have forladt kirken før eller under gudstjenesten. Ordene »sin ven« har Regenburg dog igen overstreget, og med Nielsen havde Martensen jo også brudt ved sine klare udtalelser om de oprørske præsters troskabsbrud. Karakteristisk for Regenburgs »udemokratiske« standpunkt i sprogsagen er endvidere en bemærkning i optegnelserne om, at det for

¹ H. Skat Rørdam: Otto Møller og Skat Rørdam. II (1916) 56 f. — Jeg bemærker her, at efter meddelelse til mig fra pastor Aa. Martensen-Larsen, Roskilde, gjorde dennes fader, den afdøde domprovst, gældende, at tonen i svaret på præsternes adresse mere var udtryk for Florian Larsens temperament end for biskoppens.

beboerne i Mellemslesvig var ved vane bleven en uhørt ting at bruge det danske modersmål til andet end indbyrdes samkvem; »ikke engang med en præst, der var deres nærmeste landsmand, vilde de tale dette; at spørge dem, om de vilde ombytte deres tyske kirkesprog med modersmålet, vilde have været en tom komedie . . .«

Under den mod Martensen førte polemik havde Hjort overfor Regensburg ytret frygt for, at Martensen skulde få rakt en hjælpende hånd af gehejmearkivar A. D. Jørgensen¹. Hjort anså ikke denne for nogen ven af sprogreskripterne, men troede dog, at han vilde være for »patriotisk« til at komme med nogen details for enkelte sogne, der kunde synes at modbevise Allen. Det havde været rart, skrev han, »om man kunde være sikker på, at ikke en minutiøs fremstilling af gehejmearkivaren gjorde os skade ved at gjøre sagen og diskussionen for indviklet«. Hjorts frygt for A. D. Jørgensens mulige optræden på arenaen stammer vel fra, hvad han måtte have erfaret om et af Jørgensen i maj 1883 ved et studentermøde holdt foredrag: »Den danske regerings politik overfor Slesvig i kong Frederik VII's tid«². Martensen derimod håbede på sin side sikkert på, at Jørgensen skulde træde op til fordel for hans anskuelse. Han ønskede en samtale med ham, men denne samtale blev i hvert fald for så vidt en skuffelse, som Jørgensen ikke greb ind i polemikken³. Det nævnte foredrag, der først blev trykt i 1887⁴, indeholdt iøvrigt heller ikke den af Hjort frygtede minutiøse fremstilling. Derimod viste Jørgensen sig meget rigtigt ikke at være nogen ven af sprogreskripterne, og den almindelige bedømmelse af disse, som

¹ Hjort til Regensburg $\frac{1}{12}$ 1883.

² Et referat af dette foredrag findes bl. a. i »Nationaltidendes« morgenudgave for 9. maj 1883.

³ Josepha Martensen anf. arb. 226 ff. Bemærkningerne her, s. 227 om Jørgensens foredrag er, som det ses af min fremstilling, misvisende.

⁴ I »Småskrifter tilegnede A. F. Krieger« 308 ff. De nedenfor citerede ytringer findes 324 ff.

han her gav, har i det store og hele sidenhen været rådende blandt danske historikere. Han betegnede sprogordningen som et overgreb mod befolkningen — navnlig i kirkelig henseende — og som en politisk uklogskab. I pagt med en ny tidsånd, en tidsånd, der i dansk folkeliv skulde sætte så værdifulde frugter, var det, når han endvidere til sin bedømmelse føjede følgende udtalelse: »Vor fejl var her som på så mange punkter, at man ovenfra nærede en så dybt indgroet mistillid til, hvad der overfor almuen kan opnås ad frivillighedens vej og overhoved til frihedens magt i samfundet«.

Smaastykker og Oversigter.

1.

Tyres Danevirke.

Af J. S. Vanggaard.

Naar jeg i »Historisk Tidsskrift« vover mig frem med et Indlæg i Danevirkeforskningen, da er det, fordi jeg gennem Aarene har spejdet efter en Uddybning af et bestemt Forhold, som jeg mener har væsentlig Betydning, men som hidtil er udeblevet. Det jeg tænker paa er, hvor omfattende et Arbejde Opførelsen af Kampestensmuren maa have været, og at dette berettiger til i langt højere Grad, end det hidtil har været Tilfældet, at give dette Værk Førstepladsen blandt Danevirkes Værker.

C. Neergaard angiver Kampestensmurens Udstrækning som gaaende fra Kalegat til Kurborg, men nævner dog, at Worsaae i 1864 anfører, at den ogsaa findes Øst for Kalegat, selv om den ikke strækker sig helt til Voldstedet ved Danevirke Sø. Vilh. la Cour finder ikke nogen Grund til at antage, at Værket ikke har været fuldført, og anser det for givet, at Muren har strakt sig fra Borgen ved Danevirke Sø og til Kurborg¹. — Det vil vel ogsaa være rimeligt at mene, at den østlige Strækning, udækket som den blev af den senere, paa den vestlige Strækning opførte Teglstensmur og liggende umiddelbart op til de i Middelalderen opdagede Landsbyer Store- og Lille Danevirke og forholdsvis nær ved Slesvig By og Gottorp, først er bleven benyttet som Stenbrud og derefter omtrent raseret.

Vilh. la Cour angiver Kampestensmurens Længde til ca. 5000 m; ved Opmaaling paa Kortet kommer man dog nærmere til

¹ Er denne Antagelse rigtig (altsaa Værkets Fuldførelse), maa man ogsaa mene, at »Forbindelsesvolden« mellem Danevirke Sø og Hedeby er ældre eller i al Fald samtidig med Dronning Tyre, da Godfreds Vold fra Danevirke Sø til Slien (Gottorpengene) ikke bærer Præg af at have modtaget nogen Udbedring og derfor i Forhold til Kampestensmuren vilde være et aldeles utilstrækkeligt Værn.

4500 m. Dimensionerne angiver la Cour og Neergaard overensstemmende til Bredde: 3,20—4,20 m, og la Cour anser det sidste Tal for det sandsynligste for den oprindelige Bredde. Højden i vore Dage sætter la Cour til 2,40 til 3,20 m, men henholder sig til den i 1837 paa et enkelt Sted angivne Højde fra 5,20 til 5,50 m og tilføjer, at dette maaske er den oprindelige Højde. (Heller ikke mindst siden den Tid og lige til vore Dage har Danevirke trods danske og senere tyske Fredningsbestemmelser været udsat for stadige Plyndringer).

Tager vi nu lidt runde Tal: $4 \times 5, 50 \times 4500$ faar vi et Kubikindhold af 99000 Kubikmeter.

Neergaard siger: »Denne cyklopiske Mur svarer vel ikke ganske til det stolte Virke, som de folkelige Fortællinger lade Thyra Danebod have rejst. Dog kan den ingenlunde kaldes ringe.«

Der turde her være Anledning til at protestere. Selv maalt med moderne Maalestok vilde en saadan Kampestenmur være et meget betydeligt Ingeniørværk, og set i Forhold til Datidens Befæstningskunst og Hjælpemidler bør det være uden for enhver Tvivl, at det er et imponerende Værk. Og overvejer man Tilblivelsen, da bliver Kampestenmuren næsten af gigantisk Art. Der tænkes her særlig paa Tilvejebringelsen af Stenene; thi disse har jo ikke ligget lige for Haanden; de har skullet indsamles, og da de paa faa Undtagelser nær: »Stenstrøninger« har ligget jævnt spredt over Morænelandskabet, har man, hvor det drejer sig om saa uhyre Mængder, maattet afsøge og transportere fra mere end et Herred. Dertil kommer endnu en Vanskelighed. Danevirkes Hovedvold med Kampestenmuren ligger i alt væsentligt paa Hedefloden vest for Morænelandskabet. Der har altsaa ikke været Sten af Betydning i Nærheden, de skulde næsten alle hentes langvejsfra, østfra, selv om det er sandsynligt, at Morænenes Vestrand øst for Husby og Skovby og sydefter har været mere stenrig.

Kampesten (Granit og Gnejs) regnes at have en Vægtfylde fra 2,11 til 3,05. Tager vi Gennemsnittet, da vejer en Kubikmeter 2780 kg. Imidlertid regner man ved løse Kampesten at maatte trække $\frac{1}{3}$ fra denne Vægt og faar da 1853 kg pr. Kubikmeter. — Stenene har maattet hentes med Heste paa Stenslæder; maaske ogsaa Menneskene tillige har maattet slæbe. Man kan ikke tænke sig, selv om Vinteren og Snelæget er taget til Hjælp, med Datidens Hulveje (Rideveje) og ujævne Terræn, at man har kunnet transportere en Kubikmeter Kampesten paa mindre end to Transporter. Man faar da efter det anførte henved 200.000 Slædetransporter, deraf en Del paa Mileafstand.

Arbejdet ved Opførelsen af selve Muren maa ogsaa betegnes som særdeles betydeligt. Det drejede sig ikke blot om en Opstabling af Stenene; der blev tilvejebragt æltet Ler, hvori Stenene blev nedlagt, saa at Muren ligefrem blev opmuret. Sandsynligvis blev den tillige, saaledes som Brandsporene antyder, kronet af et Bulværk; og Volden bagved blev ved Jordfyld ført hen til (forenet med) Muren.

Er dette Arbejde, saaledes som Traditionen lyder, gennemført paa 3 Aar, maa det have krævet et Folkeopbud. Tænker man paa Godfreds Jordvold, saaledes som den tegner sig ved Militærets Gennemskæringer i 1861 og i dens vestlige udekkeede Del, da maa den, selv om den har baaret et Bulværk, kunne være opkastet og tømret af Styrker, der hovedsagelig kunde tilvejebringes ved stedligt Opbud, og ved Medvirkning af Hæren. Men nu Valdemarsmuren. Man har kunnet tage Leret og brænde Stenene i den vestlige Del af Morænelandskabet, altsaa ved Husby og Skovby, hvor man da ogsaa har fundet middelalderlige Teglovne. Pletvis har der maaske ogsaa kunnet findes Ler længere mod Vest, hvorom de af Kindt forefundne Teglovne i selve Graven forved Valdemarsmuren kunde bære Vidnesbyrd. Ogsaa her mangler desværre Nutidens Undersøgelse. — Til Teglværkerne har man kunnet bane Veje. Det har været langt lettere, selv om man tænker paa Opførelsen af en virkelig Mur og Tilvejebringelsen af den dertil nødvendige Kalk. Det mere fremskredne Tidsrum har ogsaa lettet Opgaven. Forøvrigt fik Valdemarsmuren jo ikke saa stor en Udstrækning som Kampestensmuren; den blev vel aldrig færdig.

Selv om Godfred er Danevirkes Grundlægger, kan der næppe være noget meningsløst i at antage, at Kampestensmurens Bygherre i Folkets Bevidsthed regnedes for Danevirkes Bygmester; og vil det være urimeligt at mene, at Erindringen om et saa mægtigt Bygværk og et saa mægtigt Folkeopbud i Forbindelse med dets Opførelse vilde have holdt sig i de 250 Aar til Valdemarstidens, til hvilket Tidspunkt Historieskrivningen tier om dette Emne; og netop i Følge sit Emne særlig have holdt sig som Folketradition fremfor at have beskæftiget de politiske Kredse. I det nævnte Tidsrum var det jo om helt andre Ting, Stridighederne drejede sig.

Da der ved Valdemarstidens Begyndelse fremstaar Historie-skrivere, og Forholdene ved vor Sydgrænse samtidig faar forøget Betydning, hefter Sven Aagesøn Folketraditionen, og taler om det store Folkeopbud og Opførelsen af »et mægtigt Murvirke«.

2.

Barthold Georg Niebuhr.

Af Axel Linvald.

Indenfor moderne tysk Historieforskning er den idéhistoriske Retning i de senere Aartier vokset frem til en stor og livskraftig Bevægelse. Friedrich Meinecke er dens fornemste Repræsentant, og hans *Weltbürgertum und Nationalstaat* (1. Udg. 1907, 7. Udg. 1928) og *Die Idee der Staatsräson* (1924) dens ypperste Frembringelser. En Skare yngre og unge Elever følger i hans Spor; paa adskillige ældre har han øvet Paavirkning. Retningen har dybe Rødder i tysk Aandsliv, kan føres tilbage til Ranke og er i højeste Grad præget af Tyskernes ejendommelige Anlæg for filosofisk Tænkning. Den søger at trænge frem til de Ideer, som i de forskellige Tidsaldre har været de bærende, vil spore deres første Begyndelser og følge deres Omformning under Sammenstødene med Virkeligheden, vil bestemme deres Indhold og maale deres Indflydelse. Delvis er den Vidnesbyrd om, at den unge Slægt er ved at blive træt af en pragmatisk Historieskrivning, som slaar sig til Taals med det ydre Aarsagsforhold, delvis reagerer den mod en materialistisk Historieopfattelse, der betragter al Historiens Gang som Virkningen af økonomiske Kræfter. Den understreger Personlighedens Indsats og hævder Ideernes Betydning. Dens Livskraft og Resultater godtgør dens Berettigelse. Paa adskillige Omraader fører den til dybere Forstaaelse af Fortidens Liv, end den ældre Historieskrivning har evnet det. Samtidig har den aabenbaret sin Begrænsning, vist sine Mangler og røbet de Farer, for hvilke den udsætter sine Tilhængere. Undertiden er dens Arbejder mindre blevet en Skildring af Fortidslivet — som altid er Historieforskningens Opgave — end en filosofisk Ræsonneren over dets aandelige Tilstande. Undertiden løber de ud i saa haarfine Distinktioner, at de taber Forbindelsen med Virkeligheden. Jævnlig har de overvurderet den historiske Betydning af Digteres og Tænkeres Indsats. Som den materialistiske Historieforskning har de ensidig fremhævet en enkelt Aarsagsrække.

Tysk »Ideengeschichte« har fortrinsvis søgt sine Emner i Aartierne omkring det 19. Aarhundredes Begyndelse. Ikke tilfældigt. Den franske Revolution og Napoleons Felttog, Staternes Rejsning mod hans Tyranni og Folkenes Stræben mod national Selvhævdelse, Kampen mellem Oplysningstidens rationalistiske Samfundsofattelse og Romantikens Forherligelse af de historiske Traditioner rejser Problemer saa store og afgørende som maaske

ingen anden Tidsalder. Det har yderligere fængslet Opmærksomheden, at Tysklands unge Slægt, der betragter det som sin historiske Opgave efter Verdenskrigens Katastrofe at genrejse det tyske Folk og den tyske Stat, føler Frændeskabet med den Generation, som for hundrede Aar siden tog en lignende Gerning paa sig.

Set paa denne Baggrund bliver Udgivelsen af Barthold Georg Niebuhrs Breve¹ paa eengang Udtryk for en særlig Retning indenfor moderne historisk Videnskab og et Led i vor Tidsalders almindelige Stræben.

Adskillige af Brevene er nye og ukendte; mange har været udgivet slet og mangelfuldt. 1838 og 1839 offentliggjorde Niebuhrs Slægtning og Veninde Dore Hensler Dele af dem forsynet med en biografisk Ramme. Forlængst er det erkendt, at hun optraadte yderst haardhændet, lemlæstede og forfalskede dem. Delvis af politiske Grunde har hun mildnet hans Domme og lempet hans Udtalelser. Det har ikke gjort hendes Forsyndelse ringere, at hun efter Benyttelsen har tilintetgjort Dele af dem.

Omsider foreligger en tilfredsstillende Udgave. Som altid, hvor der er Tale om et Udvalg, kan man have forskellige Meninger om det anvendte Skøn. Afgørende er det, at faste Principper er gennemført og forklaret. Intet tyder paa, at væsentligt er blevet udskilt. Om Niebuhrs Udvikling og hans Stilling i Samtiden, hans Forhold til dens Mænd og Deltagelse i deres Værk giver Brevene omfattende Viden. Til Oplysning om Tidens aandelige og politiske Bevægelser indeholder de talrige Bidrag. To Forskere, Dr. Dietrich Gerhard og Professor William Norvin, har delt Arbejdet imellem sig. Den første Historiker, den sidste Filolog, den ene Tysker, den anden Dansker, den første ung af Aar og uddannet ved Friedrich Meineckes historiske Seminar, den sidste præget af den danske klassisk-filologiske Skoles vidtspændende Interesser, fortrolig med dansk og fremmed Aandshistorie. Ogsaa Midlerne er tilvejebragt fra baade Danmark og Tyskland, fra Rask-Ørsted-Fondet og fra det preussiske Videnskabs-Akademi. Saaledes er Udgaven tillige et Vidnesbyrd om den Fællesskabets Aand, som baner sig Vej indenfor Videnskabens Verden. Begge Udgivere har bidraget til Værket med omfattende og udtømmende Oplysninger, Dr. Gerhard desuden med en udførlig Indledning, som med megen Viden og psykologisk Finhed giver en Skildring af Niebuhrs Idéverden og optrækker Linierne for hans Udvikling.

Som historisk Skribent er Niebuhr ingen Fremstillingens Mester. I den Henseende staar han tilbage baade for Ranke, for

¹ Die Briefe Barthold Georg Niebuhrs. Hrsg. von Dietrich Gerhard und William Norvin. I-II. Berlin 1926 og 1929.

Mommsen og for Treitschke. Gentagne Gange klager han selv over Vanskelighederne ved at støbe Stoffet i en tiltrækkende Form. Jævnlig er hans Stil bleven kantet og tung, knudret og ufrisk. Anderledes i hans Breve. Næsten altid er de ypperligt skrevet, malende og prægnante. Ordene svøber sig smidigt om selv de tungeste Tanker; paa dem alle har han sat sin Personligheds Stempel. Breve er en vanskelig Kilde. Alle ved, at deres Domme er farvede, deres Meddelelser ofte urigtige. Færre har Blik for Betydningen af, at de er Øjeblikkets Børn, nedskrevet for den særlige Modtager. Pendulet giver større Udslag end Viserne, Brevstemninger er jævnlig kraftigere end Brevskriverens. Ikke altid skal man tage Niebuhrs haarde Domme og skarpe Udtalelser for heltud gyldige Udtryk for hans Karakterejendommeligheder. Rimeligvis har han ikke altid været den besværlige, hypokondre og kantede Herre, som man kunde være fristet til at skildre ham paa Grundlag af hans Breve.

Fra sin tidligste Barndom var Niebuhr en ufrisk Natur, svagelig og utilfreds, tilbøjelig til at føle sig tilsidesat, tørstende efter Ros og Anerkendelse. Hans Nerver laa paa Overfladen. Lykken søgte han altid, hvor han ikke var. Han var paa engang livlig, blid og følsom, barnlig og gammelklog, bitter og haard i sin Dom, aaben og meddelsom overfor Venner, selvbevidst og usikker, selskabelig og dog menneskesky. Niebuhr viste altid sine Meningers Mod og handlede i deres Aand. Hverken med Mænd eller Ideer gik han paa Akkord. Aldrig kunde han prisgive blot den mindste Smule af sin Overbevisning. Naar han ikke fandt sig tilrette i Embedsgerning, hang det sammen med en Ærlighed, der ikke tillod ham at holde sin Kritik tilbage. Hans Følsomhed og Pirrelighed gjorde ham til en vanskelig Medarbejder, som altid anede Modstand og følte, at der ikke blev vist ham tilstrækkeligt Hensyn.

Fra den tidligste Ungdom var det ham umuligt at drage en Adskillelse mellem Manden og hans Anskuelse. Som Student bryder han med en Ven, han elsker, fordi han fornægter Viljens Frihed og den sædelige Lov, er Fatalist og Indifferentist. »Jeg tør ikke elske noget hos en Mand, hvis Grundsætninger jeg maa afsky.« Han er kraftig antirevolutionær og lægger ikke Skjul paa sine Anskuelse. »Man siger mig, at jeg derved gør mig forhadet af de fleste, men hvad skader det?« Kun lidet lærte Livet ham at bøje af. Man skulde have Mod til — skriver han paa et senere Tidspunkt — ogsaa udadtil at vise foragtelige Mennesker de Følelser, man nærer for dem.

Hans Selvtillid var tidlig udviklet. Som 18-aarig Kieler-Student, efter det første Besøg hos Professor Hensler, er han overbevist om, at denne interesserer sig for ham og for hans Ideer om den græske Folkestammes Opstaaen og om de græske Byers historiske Udbredelse. »Ich fühle, dass ich zu hohen Dingen fähig und berufen bin,« skriver han i 1798.

Altid var det et helt Komplex af stridige Følelser og Tanker, der i hver enkelt Situation bestemte Niebuhrs Handlemaade, privat som offentlig. Store Mænd gaar i Reglen gennem Verdenen med Skyklapper, ser og føler i hver Situation kun det ene fornødne. Alt andet er dem smaat og ligegyldigt. For Niebuhr var der altid de hundrede Betragtninger, som gjorde sig gældende. I sit private Liv forskertsede han den fulde Lykke. Den Kvinde, han følte sig nærmest knyttet til, blev aldrig hans Hustru. Dore Hensler blev kun hans fortrolige. I lange Tider var det hans Drøm at komme til Italien. Da Muligheden var der, havde han utallige Betæneligheder; da den blev til Virkelighed, var han ude af Stand til at nyde den.

Med Rette understreger Dr. Gerhard, at Afstamningen fra en Slægt af Marskbønder giver Forklaringen paa mange af Niebuhrs Karaktertræk. Til Gengæld har han mindre Blik for, at han i Bunden var det 18. Aarhundredes Mand og først langsomt naaede at føle sig som et med den Tid, i hvis Liv og Kampe han kom til at tage Del. I mange Henseender var han i den samme Stilling som den Generation, der har oplevet Verdenskrigen. Selv om en yngre Slægt kan tilegne sig nye Ideer, er dens Grundanlæg bleven formet i en Tidsalder, som for bestandig er gaaet tilgrunde. Revolutions- og Napoleonstidens Oplevelser formaaede aldrig at udlette de Indtryk, som havde bundfældet sig i l'ancien régime. Som Metternich, der kom til at beherske den hellige Alliances Europa, havde sin Rod i Tiden før 1789, har Niebuhr, skønt han arbejdede nøje sammen med den Generation, der likviderede Oplysningstiden, aldrig helt kunnet bryde de Baand, der knyttede ham til den.

Rationalisme og videnskabelig Kritik bestemmer Niebuhrs Forhold til de religiøse Problemer. Tidlig skeptisk — erklærer han — vendte han sig mod det reelle og historiske, bøjede Tankerne for Naturlovene og følte sig hverken ved Fantasiens Magt eller ved Hjertets Trang fristet til at gaa udenfor Erfaringens Muligheder. Da han i modnere Alder — tilføjer han — vendte tilbage til de hellige Bøger, studerede han dem kritisk som Kilden til et af de mærkværdigste Verdensfænomener. Præsters Protestantisme og protestantiske Præster var Schimmelmännchen en Gru,

oplyser han. Har han Uret, spørger Niebuhr. Tidens katoliserende Tendenser var ham ligesaa frastødende. Lejlighedsvis reverser han »die fratzenhaft religiöse Manier« og bryder Staven over »diese lügenhafte Mystik«.

I 1798 opholdt Niebuhr sig i England. Mange Forhold vakte hans Kritik. Dets Lærde frakender han enhver Originalitet. Alligevel fattede han Sympati for det britiske Folk. Ingen Nation, erklærer han, vil han hellere tilhøre. Dens Forfatningsliv tiltalte ham, dens arbejdsomme Aand, dens retliniede Forstand og almindelige Dannelse. I Aarenes Løb slog Rejseindtrykkene endnu stærkere igennem. I hele sit Liv var han Modstander af Revolutionens og Napoleons rationalistiske Regeringsprincipper; ikke mindre stod han fremmed overfor Reaktionstidens reaktionære Bestræbelser. Det blev altid hans Overbevisning, at Friheden hvilede paa Forvaltningen, mere end paa Forfatningen. Først og fremmest gjaldt det at give Folket en politisk Opdragelse. Med en Folkerepræsentation kunde der intet udrettes. Kun lidt kommer det an paa, hvem der laver Lovene, skriver han, vigtigere er det, hvorledes man drager Grænsen mellem Friheden og Lovgivningsmagten. Sikring af Petitionsretten og en Habeas-corporis-Akt er Grundpillerne for den sande Frihed. Gennem kommunalt Selvstyre og Kontrol med Administrationen ved et stadigt Stænderudvalg kan vi vende tilbage til vore Fædres Frihed. Gerne paatog Niebuhr sig en Del af Arbejdet. Da der efter 1813 var Tale om Nedsættelsen af en preussisk Forfatningskommission, ønskede han ivrigt at blive optaget blandt dens Medlemmer. For at give et godt Eksempel er han villig til at tage Sæde i Berlins Kommunalraad.

Som Marskbønders Ætling — og det 18. Aarhundredes Mand — var Niebuhr paa sin Post overfor Adels Forrettigheder og Fordomme. Til hans Udtrædelse af dansk Statstjeneste var det en medvirkende Aarsag, at det for den borgerligfødte Embedsmand vilde være umuligt at naa frem til de højeste Stillinger. Om hans Sympatier under Regeringens Kamp mod det slesvig-holstenske Ridderskab ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede er der ingen Tvivl. I haarde Ord reverser han Fritz Reventlows »wütenden Adelsstolz«. Med Studenterkammeraten Purgstall kom han engang i en Strid, »i hvilken Adelsmanden tog Luven fra Vennen«. De blev hurtigt forsonet. Niebuhr betænkte, »hvor langt vanskeligere slet Opdragelse og indgroede Fordomme gør det for Adelsmanden end for os andre at pleje sandt Venskab«. Forholdet til Friherre v. Stein var altid stormfuldt. Jævnlig maa »Adelsaanden« holde for. Med en højbaaren Herre kan der dog aldrig være Venskab, sukker Niebuhr i 1813.

Efterslægten mindes Niebuhr for hans Indsats i Aandshistorien. I store Livsafsnit var det dog først og fremmest hans Drøm at gribe bestemmende ind i sin Samtids politiske Begivenheder. Det blev hans store Skuffelse, at det aldrig blev ham beskaaret. Han fik høje Embedsstillinger og gjorde udmærket Fyldest i dem. Politisk Indflydelse opnaaede han aldrig. I Preussens Skæbnetime var han henvist til at virke gennem Piecer og Tidsskriftsartikler. Hans Breve giver adskilligt af Forklaringen. Ofte viser de politisk Forstaaelse, Skarpsyn og Evne til at forudse Begivenhedernes Gang. I Viden stod han ikke tilbage for nogen. Hvad han manglede, var Betingelserne for at vinde Mænd, lempe sig efter dem eller beherske dem. Først og sidst det naturlige Instinkt, som i enhver Situation griber det rette.

Niebuhr tilhører Tyskland og det tyske Aandsliv. Dog ogsaa Danmark og den danske Stat har sin Part i ham. I København er han født, og i Ditmarsken levede han sin Barndom. Ved Kiels Universitet modtog han sin kortvarige Universitetsuddannelse, og som Privatsekretær hos Ernst Schimmelmänn fik han sit første Kendskab til den store Verden. I »den røde Bygning« erhvervede han den Viden og Erfaring, som blev bestemmende for hans Embedsbane.

Om Danmark og danske Forhold indeholder Brevene mange Udtalelser.

Med Lethed kan der opsamles en Buket af uskaansomme Domme og bitre Beklagelser. At slutte fra dem blev Niebuhr altid en fremmed Fugl i den danske Stat. Gerhard er sikkert tilbøjelig til at tage dem for alvorligt. Mange af dem skyldes Hypokondri og øjeblikkelige Stemninger. Delvis hænger de sammen med, at han endnu ikke havde fundet ind til sig selv og var naaet til Klarhed over sin Livsopgave. Med samme Lethed kan der anføres Citater, som nedskrevet i Folkets og Statens farefulde Stunder vidner om den varmeste Deltagelse i dets Farer. Selv fra Tider, da han forlængst var blevet preussisk Statsborger, er der overleveret Breve, som lægger for Dagen, hvor nær han følte sig knyttet til sin Faders Stat. Først gennem en langvarig indre Udvikling blev han den fremmede og brast de Baand, der bandt ham til vort Land.

Til Ernst Schimmelmänn kom Niebuhr i det bedste Forhold og følte sig tiltrukket af hans elskelige Natur. Han elsker mig, tør jeg næsten sige, som en Søn og har Tillid til mig — skriver han — min Lykke ligger ham paa Hjerte. Som yderst faa er han tilgængelig for Glæde og for Medfølelse. Niebuhr havde vanske-

ligere ved at finde sig tilrette med Grevinden. Hans Skildring af hendes Mangel paa Ligevægt og bestandige Uro, af hendes Forfængelighed og Glimrelyst rammer en væsentlig Del af Sandheden. Da han vilde hævde sin Selvstændighed, kom det til Rivninger. Mod Schimmelmanss Finansstyrelse retter han en Kritik, som faar sin skarpeste Form i Dommen over Forordningen af 5. Januar 1813. Mod Cai Reventlow nærer han levende Ævilje, for Kronprins Frederik har han ingen Sympati. Før eller senere vil han ødelægge os, skriver han i 1798, et tomt og skævt Hoved kan af Egensindighed ødelægge alt.

Om Forholdene i København, i Selskabet og i Embedsstanden, gør Niebuhr mange træffende Bemærkninger. Indenfor Kollegialstyret »ist alles Zeitbehelf und eine Art von Routine«. Nogen Forandring kan man ikke vente »solange das jetzt immer tiefere Wurzeln fassende Aristokratiesystem herrscht, und die Grossen keine Geschäftsleute sind«. I en senere Tid drager han Sammenligning med det preussiske Bureaukrati, som afgjort falder ud til dettes Fordel. Saa udygtige Parvener, som ikke burde være naaet længere end til Skrivere, har han ikke truffet i Berlin. Arkivarer er overalt de dovneste og utjenstvilligste Mennesker, erklærer han ved Lejlighed. Heller ikke med det lærde Lav er han tilfreds. Den Lærde, finder han, er ikke selvstændig nok, hævder hverken sig selv eller sin Stand, føler sig som den lavere staaende, blander sig med de andre Stænder og tilegner sig deres Tankegang. Rimeligvis skal man ikke lægge altfor stor Vægt paa hans Domme over det danske Folk — noteres kan det, at han foregriber Olshausens bekendte Fordømmelse ved en Bemærkning om »die schlaffe und träge Nation« — værdifuldere er hans Udsagn om Danmarks Velstand under Krigen. Den var ikke en Følge af Flid og Dygtighed — hævder han — men kun af Held, førte ikke til varig Besiddelse, men kun til forøget Nydelse. Den var en Drivhusplante, der maatte gaa til Grunde, saa snart den blev udsat for den første Frost.

I Aarene op mod Aarhundredskiftet omtaler Niebuhr sig aldrig som »Dansker«, men som »Nordtysker«. Paa hans Betragtninger ved Nytaarstid 1798 — i Anledning af Faren for et fransk Fremstød i Nordtyskland — mærker man, at han føler sig som Holstener, mindre som Borger i den dansk-tyske Helstat. Saa meget stærkere virker Omslaget i 1801. Efterslægten har betragtet Skærtorsdagslaget som Nationens Vækker. Niebuhrbrevene bekræfter, at det ikke er en senere Myte. En aandelig bevæget Samtid har anet de Kræfter, som bevægede Folkesjælen og fik deres Indvielse under Kanontordenen.

Selvfølgelig fornægter Niebuhr ikke sin Kritiklyst. Han er forbitret over begaaede Fejl, finder Forsvarsplanen ussel og er utilfreds med Vaabenstilstandskonventionen. Forgæves, oplyser han, har han tilbudt Schimmelmänn at gaa som Forhandler til den engelske Flaade. »Jeg satte mit Hoved i Pant paa« — tilføjer han selvtilidsfuldt — »at jeg havde opnaaet bedre Betingelser og givet det hele en Form, som vilde have tilfredsstillet ethvert fornuftigt Menneske.« Kritikken er den bekymrede Borgers, ikke den hadske Fremmedes. I Øjeblikket, erklærer han, er det Pligt for enhver, som er stolt af at tilhøre Heltene af 2. Aprils Nation, at forsvare Regeringen og holde fast ved den, som ved en Fader, om hvem man overfor sine Venner beklager, at han ikke gør alt, som han skulde det.

Alt staar nu i et andet Lys. Finansministeren er »min herlige Schimmelmänn«, Regenten »vor respektable Kronprins«. Niebuhr er stolt af at leve midt i vort »brave Folk«. Dets »eksempelløse Heltemod« minder ham om Grækernes, Slaget paa Reden om Kampen i Thermopylæ. Han føler en vemodig Glæde, fuld af Kærlighed, som vel ikke kan trøste ham for Statens Skæbne eller sløre hans Blik for dens farlige Stilling. Den fylder hans Hjerte og knytter ham med de tusind Baand til sit Folk. Den gør ham rede til at lide med det og lader ham se bort fra dets Fejl og Svagheder. Paa sin egen Fare kan han ikke tænke. At miste alt regner man for intet »in solcher Gefahr des Vaterlandes«. Kampen vil vi bestaa, skriver han inden Slaget, »dann ernten wir Ruhm und eine Erweckung der Nation aus ihrem langen Schlummer«.

Større Tilfredshed i hans Embedsvirksomhed har forberedt denne Stemning. Allerede forinden havde han betragtet det som sin Hovedopgave at lære Dansk. Det danske Sprog — skriver han i 1800 — er og maa være mit Hovedsprog.

Begivenhederne i 1801 fuldbyrdede Omslaget. En moderne Tysker vilde vidne, at Niebuhr havde »bekendt sig til Danmark«.

Og dog fulgte han i 1806 Opfordringen fra Friherre v. Stein, forlod dansk Statstjeneste og knyttede sin Skæbne til Preussen. Mange Motiver virkede med til at bestemme dette Valg. Gerhard nævner dem alle, personlige og ideelle: Skuffelser i Niebuhrs danske Embedsbane, Overbevisningen om, at hans uadelige Fødsel for bestandig vilde afskære ham fra Stillinger, som svarede til hans Evner, Hensynet til hans svage Helbred, som daarligt taalte det danske Klima. Paa den anden Side: svigtende Tro til den danske Stats Livskraft, Trangen til at tage personlig Del i Kampen mod Revolutionens og Napoleons nivellerende Tendenser, Følelsen af Samhørighed med de Kræfter, som skabte det nye Preussen.

Ingen kan afgøre, hvilken Bevæggrund har været den stærkeste. Dietrich Gerhard lægger Hovedvægten paa Tilslutningen til Preussen, jeg vil være tilbøjelig til mere at betone Uviljen mod danske Embedsforhold og kan ikke værge mig mod Indtrykket af, at det med nogle Indrømmelser vilde have været muligt — dybere set til Skade for Niebuhrs Livsgerning — at bevare ham for Danmark. Som J. H. E. Bernstorff valgte Danmark, gik Niebuhr til Preussen. I det 18. Aarhundredes Aand foretrak han Staten, der bød de bedste Betingelser for Udfoldelsen af hans Evner. Naar Forholdet ligger mindre klart, skyldes det Niebuhrs senere Udvikling, der gjorde ham til ét med den nye Preusserstat. Givet er det, at han ikke kan betragtes som Forløber for den Splittelse mellem Helstatens to Nationaliteter, der snart skulde indtræde. Endmindre bestemtes han ved Uvilje mod de centraliserende Bestræbelser, som gjorde sig gældende indenfor den øverste Statsstyrelse og netop havde vendt sin Brod mod Hertugdømmernes Ridderskab.

Lange Tider skulde ogsaa gaa hen, før Niebuhr var klar over for bestandig at have bundet sin Skæbne til Preussen og afbrudt Baandene, der bandt ham til Danmark. I de følgende Aar er Danmark hans »stakkels Fædreland«, hvis Ulykker aflokker ham de bitreste Klager. Kun i sin Ungdoms Fædreland kan han føle sig hjemme, skriver han, i Preussen har han bestandig en Følelse af at leve blandt Fremmede. Gang efter Gang — saa sent som i 1810 — regner han med Muligheden af at vende tilbage »in das Vaterland«. Først i 1813—14 brast de sidste Baand. En tilfældig Bemærkning — fra 1815 — røber, hvor langt han er kommen bort fra sit gamle Land. Skal Danmark have 4 Mill. Rthlr. i Erstatning for Svensk-Pommern? Danmark, »welches unsern Unterthanen mehr als 4 Millionen Rthlr. auf der See geraubt«.

I preussisk Statstjeneste har Niebuhr røgtet mange Hverv. I de første Maaneder efter hans Overgang var det særlig Forplejningen af Hæren og Financieringen af den ulykkelige Krig mod Frankrig, der lagde Beslag paa hans Kræfter. Derefter førte han Forhandlinger med Russerne og Englænderne og deltog i Overvejelserne om det vanskelige Spørgsmaal, hvorledes Preussen skulde opfylde sine Forpligtelser overfor Frankrig. I lange Tider var Niebuhr i Holland for at opnaa et stort Statslaan; en Periode igennem varetog han ogsaa den almindelige diplomatiske Repræsentation. I Maj 1810 opgav han sine Embeder, var dog stadig til Statsstyrelsens Raadighed, men kastede sig fortrinsvis over Oldtidsstudierne. I Foraaret 1813 grundlægger han »Der preus-

sische Correspondent«, bliver derefter kaldt til Hovedkvarteret for at deltage i engelske Subsidieforhandlinger, virker som Publicist og udarbejder Betænkninger om økonomiske Spørgsmaal, underviser fra November 1814 Kronprins Friedrich Wilhelm i Finans- og Statsvidenskab og modtager endelig i Juli 1815 Tilbudet om at blive preussisk Gesandt ved Pavestolen.

Fuld af Selvtillid gik Niebuhr i preussisk Statstjeneste. Bliver vi forskaanet for nye Ulykker — skriver han — haaber jeg for Tusinder at kunne redde Formue og Velstand. Kun ved min Indgriben — erklærer han ved en anden Lejlighed — kan man forhindre den almindelige Opløsning og Undergang. Inderst inde har han drømt om en lysende Fremtidsbane, som skulde føre ham frem til afgørende Indflydelse paa Statens Anliggender. For to Livsstillinger har Skæbnen skabt ham, skriver han, til at staa i Spidsen for en Storstat med Raadighed over alle dens Hjælpe-midler, eller til at leve tilbagetrukket i sin egen Tankeverden. At det første beroede paa Miskendelse af Anlæg, forklarer hans Nederlag; at det sidste var i Overensstemmelse med hans Natur, betinger hans Sejre.

Som Niebuhr har brudt Staven over Danmark, dansk Statsstyrelse og danske Statsledere, har han ogsaa rettet sin uskaansomme Kritik mod preussiske Forhold. Heller ikke efter 1806 tør man tillægge disse Udtalelser afgørende Betydning. Var hans Stilling gunstig og hans Udsigter lyse, følte han sig tilfreds; mødte han Modgang og Ærgrelser, malede han med mørke Farver. Preussens Nederlag og indre Opløsning, Tvedragten mellem de styrende og Elendigheden i Folket maatte stille hans Følelser overfor det nye Fædreland paa en haard Belastningsprøve. Mit Arbejde i Preussen var beregnet paa rolige Tider, skriver han engang. Sikkert er det, at lange Aar skulde gaa hen, inden han naaede at føle sig som eet med det tyske Folk og den preussiske Stat. Gang efter Gang, i Forbitrelse over Administrationens »erbärmlicher Geist« ønsker han sig bort fra Landet. Gang efter Gang tvivler han om dets Fremtid. I lange Tider viser han ingen Forstaaelse for det nye Preussen, som er i Frembrud. Den almindelige Værnepligt — Grundlaget for dets Storhed — vækker til at begynde med hans levende Uvilje: »Adieu Kultur, Adieu Finanzen!« Følgen, skriver han, vil blive Nationens »Verwilderung und Ausartung«. Alle, som har Børn, vil søge at udvandre. For det sociale Lighedsprincip havde han ingen Følelse. At give Ministeren og Haandværkeren lige Kaar finder han »echt jakobinisch«.

Lange Tider igennem var det alene Friherre v. Stein, som knyttede Niebuhr til Preussen. Han elskede og beundrede ham,

følte sig aandsbeslægtet med ham, delte hans Anskuelse og troede paa hans Evne til at genføde Staten. Han sammenligner sig med en Soldat, som ikke har Mod til at forlade sin Feltherre. Saa længe han bevarer sin Stilling, bliver han; falder han, brister ogsaa de Baand, som binder ham til Preussen. I Længden kunde de ikke gaa i Spand. Steins hensynsløse Herskervilje og Niebuhrs ømfindtlige Selvhævdelse tørnede sammen. Gang efter Gang tiltrak de hinanden, kom der en Forsoning i Stand og genoptog de Samarbejdet. Selv da Bruddet var ulægeligt, fornægtede Niebuhr aldrig sin Mester. For hans store Egenskaber bevarede han Forstaaelsen. Det var hans Ulykke, at jeg blev fjernet fra ham, skriver han — i Selvbeundring eller som Forsvar.

Aarene 1809/10 — hævder Gerhard — danner Epoke i Niebuhrs Liv. Medens »Staten« gled bort fra ham, voksede han sammen med »Nationen«. Udtalelsen rummer den Sandhed, at Niebuhr fra dette Tidspunkt gennem sit videnskabelige Arbejde fik Føling med det nye Tysklands aandelige Stormænd og erhvervede Borgerret i tysk Aandsliv. Paa hans Dom over det preussiske Folk — i Tiden før og efter — er der ingen Væsensforskel. Ros og Dadel veksler bestandig. Af Folket venter jeg mig alt stort, skriver han, uegennyttigt vil det ofre alt for sin Idé. Intetsteds har han fundet saa megen Kraft og Alvor, Trofasthed og Godmodighed. Selv i Adelen træffer han »grundwahre Menschen«. Og til andre Tider i de samme Aar: Før Tredivaarskrigen var Tyskerne et agtværdigt og ædelt Folk. Siden er de udartet. »Tritt man ihnen in den Hinteren, so messen sie den Winkel, unter dem der Tretende das Bein aufhob.« Navnlig hos Berlinerne finder han Mangel paa Almenaand, Tillid og Velvilje. Intet Under, at Frederik den Store lod sig forlede til Despotisme. Kun ved Frygt kan man bevæge dette Folk til Anstand og Dygtighed.

Helt anderledes klinger Tonen, da Frihedskampen forenede alle Tyskerne i enig Stræben. Hvad Tyrolernes og Spaniernes Rejsning havde forberedt, fuldbyrdede det tyske Folk. I disse Aar fødtes Niebuhrs preussiske Statsfølelse; fra da af er hans Plads i Preussen, som Tysker og som Preusser. Nu tør man være stolt over at kalde sig en Preusser, bekender han i Oktober 1813. »Ich trug früher eine Leere im Herzen, weil mir ein Vaterland fehlte, und das habe ich in Preussen gewonnen«, skriver han Aaret efter.

Uge for Uge, næsten Dag for Dag kan man følge Stemningens Vækst. En saadan Tid lønner det sig at gennemleve, skriver han. Den, der endnu taler nedsættende om vor Nation, paatager sig et tungt Ansvar overfor Gud. Meget er ham stadig imod, i Regerin-

gen og i Administrationen. I Hæren og i dens Officerskorps finder han den nye Tidsaand legemliggjort. Gneisenau bliver hans Helt, med hvem han drøfter Tidens Forhold. Glemte er hans Uvilje mod den almindelige Værnepligt. Nu finder han det »moralisch wohl-tätig« at indtræde i Nationalarmeen. Rørende er det at se den ensomme Lærde gribe til Geværet, holde Vaabenøvelse i sit Værelse og forgæves søge om Optagelse i Hæren. Andetsteds kan han gøre større Nytte. »Aber darüber darf niemand selbst richten; der einfache Entschluss ist die Waffe zu nehmen ohne zu klü-geln, wo man mehr nützen könne.«

Karakteristiske er hans Bemærkninger til Grevinde Rantzau, som beder om Raad for sin Søns Opdragelse. Edinburgh kan være et udmærket Universitet og yde en fortræffelig matematisk og fysisk Undervisning. Er det dog ikke en Fejl, spørger han, at give en ung Mand en udenlandsk Opdragelse. Er det ikke et Gode, at han aldrig bliver usikker paa sin Nationalitet? Matematik og Fysik, svarer han, kan aldrig blive Grundlaget for en ung Tyskers Dannelse. »Was das Herz und den Geist bildet, muss nach unserer Nationalität vorangehen.«

Skridt for Skridt gaar Niebuhr videre frem ad denne Bane.

Snart bliver det hans Maal, »at Nordtyskland skal blive preussisk, for at Preussen kan blive Nordtyskland«. Ethvert Folk, dets Natur være den bedste, som ikke hører til en politisk betydende og levende Stat, dør bort og bliver sløvt. At et tysk Folk er forenet med en Stat under en ikke-tysk Regering, er noget monstrøst, som maa bringe Elendighed og Fordærvelse. Brodden vender Niebuhr mod Holsten. Saa langt Hertugdømmerne er beboet af Tyskere, bør de blive preussiske, i Nødsfald hannoveranske. Maatte igen finde sammen, hvad Naturen har sammenknyttet. Tysk til Tysk. Efter Kielerfreden indgiver han Memoirer til sin Konge og til Hardenberg. Selv ansøger han om som preussisk Befuldmægtiget at blive sendt til Holsten for hos Stænderne at virke for Friedrich Wilhelms Valg.

Toner klinger frem, som skulde beherske Fremtidens Preussen og Tyskland: Vi Nordtyskere har gjort vor Nation til en Stormagt »und stellen Deutschland auf den Gipfel der ihm gebührt«.

Medaillen har ogsaa sin Revers. I Almindelighed vil Niebuhr gengive Hjemlandet de litterære og kunstneriske Skatte, som Napoleons Hære har bragt til Paris. Italienske Haandskrifter vil dog være uden Nytte i Italiens Biblioteker og bør derfor være Tysklands »Retterlohn«. At den filologiske Lærdom har sit Hjem hos os, tør vi sige uden Selvovervurdering. Hvad Franskmændene har ødelagt, vil han have erstattet med franske Kunstværker og

navnlig med Bøger, som de dog intet kan stille op med. I Fredstid drager ingen Tysker til Paris. Hvad de beholder, er tabt for os.

Paa Forhaabningerne fulgte Skuffelserne, paa Begejstringen Misfornøjelsen. Som for andre Tyskere, saaledes ogsaa for Niebuhr. Hvilken Modsætning mellem før og nu, udbryder han, mellem vore Forventningers Nederlag og Jubelen for tre Aar siden. Bitterhed over ikke at blive anvendt virker med. I sin publicistiske Virksomhed lider Niebuhr personlig under Følgerne af, at Tilsagnet om Pressefrihed ikke bliver holdt. Ubeskæftiget klager han over ikke at faa Lejlighed til at deltage i Udarbejdelsen af den lovede Forfatning. Mere og mere føler han sig trængt til Side. Ubehersket raser han mod dem, der bagvadske »Patrioterne« som Jakobinere og mistænkeliggør dem som Medlemmer af hemmelige Foreninger. Reaktionenens Mænd stempler han som »schlechtes Gesindel«, som »arglistige Lügner«. En Tid lang sætter han alt sit Haab til den unge Kronprins, priser hans Klogskab og mange Interesser, tror ham skikket til at blive en stor Feltherre. Først efterhaanden faar han Blik for hans Svagheder, finder ham indolent og frivol. Eet Haab kan dog ikke længer slukkes. Saa vidt er Niebuhr kommet. En bedre Fremtid, tror han fast, forberedes i det nordtyske Folk.

Niebuhr tilhører først og fremmest Aandshistorien. Sit Livs Stordaad øvede han som videnskabelig Forsker, som Banebryder for den kritiske Historieforskning. »Römische Geschichte« er hans Adkomst til Berømmelsen.

Ogsaa som Forsker staar Niebuhr paa Tærskelen mellem to Tidsaldre, Polyhistoriets og Fagvidenskabens. Hans Ungdom falder i den første; i sin Manddom forberedte han den sidste. Intet menneskeligt var ham fremmed. Allerede som Kielerstudent beherskede han ti Sprog; nogle Aar senere havde han føjet andre til. Sit ufrivillige Ophold i Memel benytter han til at lære Russisk og Slavonisk. Historieforskeren — skriver han — maa om muligt lære alle Folkeslag at kende paa deres eget Tungemaal. Igennem Sproget føres han tilbage til deres første Oprindelse og lærer deres nationale Ejendommeligheder at kende. Sit Liv igennem syslede Niebuhr med Økonomi og Cameralvidenskaber; fra Ungdommen beskæftigede han sig med Jura og Naturvidenskab, med Filosofi og Medicin, Historie og Filologi. Efter Polyhistoriets Generationer fulgte en Slægt, som byggede sin Fagvidenskab paa det bredeste Grundlag, spredte sine Interesser videnom, til Felter og Tider, som laa fjernt fra den egentlige Arbejdsmark, til Fag og Hjælpevidenskaber, som udvidede Perspektivet, til Kunst og Litteratur,

som berigede Aanden. En Slægt, som er ved at gaa til Bunds i faglig Snæverhed, kan i Niebuhrs Breve blive fortrolig med en Forsker, som suger Næring fra alle Aandens Omraader og frugt-bargør den for sit særlige Studium.

Med sin Samtids aandelige Stormænd, en Fichte, Schleiermacher og Savigny staar Niebuhr i nærmeste Forbindelse, deltaget i deres Stræben og har dem som Tilhørere ved sine Forelæsninger. Ivrigt følger han sin Samtids litterære Kampe, læser alle nyudkomne Skrifter og Digtværker. Til Klopstocks og Goethes fremsætter han dybsindige Kommentarer. Fra først til sidst lyser Brevene af Glæden over aandeligt Arbejde. Dommene over politiske Forhold og Statsmænds Gerning kan være uskaan-somme, til Tider frastødende. Udtalelserne om Videnskabsmandens Kald, hans Pligter og de Vanskeligheder, han møder, vidner højt om hans rige Menneskelighed og dybe Følelse. Formen er Datidens og undertiden fremmedartet; den bølgende Sindets Uro, som de bærer Bud om, den aldrig trættede Stræben efter Selvudvikling og Selvfordybelse har Adresse til alle Tidens fremadstræbende Ungdom, der drømmer om at udføre et uselvsk Arbejde i Videnskabens Tjeneste.

Skridt for Skridt følger man Niebuhrs Udvikling. Universitetsuddannelsen bød ham ringe Udbytte og forklarer hans mangeaarige Underkendelse af Akademiers Betydning. Wieland var et halvt Aar paa Universitet og gjorde Vers under Forelæsningerne; Klopstock besøgte dem slet ikke; Lessing skadede de. Til en Begyndelse staar han ogsaa udeltagende overfor Grundlæggelsen af det nye Berliner-Universitet. Først efterhaanden bliver han grebet af dets Aand og faar Blik for dets Betydning. Samlivet med dets Professorer virker ansporende; lejlighedsvis priser han deres »völlige Neidlosigkeit«. Blandt Studenterne finder han modtagelige Tilhørere.

Niebuhr var en utrættelig Læser, som bestandig indsamlede Viden. Maaske har Livserfaringerne betydet endnu mere for hans historiske Forfatterskab. Hans Kundskab om Handel, om Bank og Finansanliggender, om Folk og Staters økonomiske og sociale Forhold har gjort ham til den lydhøre og forstaaende Fortolker af Fortidens Kilder og Genopvækker af dens Liv. Til syvende og sidst er hans Forskning behersket af Ønsket om i Historien at finde Bidrag til Løsningen af det store Problem om Staternes Opbygning og Liv, om Forholdet mellem Individ og Stat og mellem de enkelte Stænder. Jævnlig har Niebuhr betonet, at kun den videnskabeligt anspændte Deltagelse i hans Samtids politiske Kampe og brændende Trang til at forstaa Sammenhængen i

dens Bestræbelser har givet ham Betingelserne for at rekonstruere en Stat og et Samfund, som forlængst var gaaet tilgrunde.

Omvendt bliver det hans Maal gennem sin Forskning at virke politisk opdragende paa Samtiden. Studiet af Oldtiden, skriver han i 1808, bør være en Kilde, af hvilken det tyske Folk kan øse Kraft og Sundhed. Naar det engang kommer saa vidt, at enhver, fra Fyrsten til Embedsmanden, fra Adelsmanden til Haandværkeren, læser de Gamle, da vil der kunne dannes ubetvingelige Hjerter, som forbereder et nyt Thermopylæ og Marathon. Det er tilstrækkelig Belønning, erklærer han nogle Aar senere, om jeg for Politik og Forvaltning har indvundet en Del af den gamle Historie. Ligefuldt holder han sig fri af grovkornet Pædagogik. Jeremiader over Ærgerrighed og Erobringslyst vil man ikke finde i hans Bog, skriver han; sligt gør mig led; lige saa godt kan man skrive Jeremiader mod alle Lidenskaber og menneskelige Skæbner.

Fra sin tidligste Ungdom syslede Niebuhr med Oldtidshistorie og skrev lejlighedsvis Specialafhandlinger. Dog først efter Opgivelsen af egentlig Embedsvirksomhed, fra 1809/10, blev han i Stand til at ofre den alle sine Kræfter. Han blev den preussiske Stats Historiograf, Medlem af Akademiet og holdt Forelæsninger over den romerske Historie. 1811 og 1812 udkom de første to Bind af »Römische Geschichte«.

Niebuhr er fuldkommen klar over sit Værks videnskabelige Betydning — og undertiden utilfreds med dets Modtagelse. I sine Forelæsninger, erklærer han, har han paa mange Punkter sagt noget bedre, noget sandere og dog nyere end Montesquieu. Hans Arbejder over de romerske Statsjorder, hævder han, har givet ham en dyb og levende Forstaaelse af den romerske Oldtid. Det falske, ufuldstændige og uklare i alle andre nyere Forskeres Fremstillinger er bleven ham indlysende. »Ich bin vollkommen gewiss, dass mein fast ganz neu entdecktes System der Grundbeschaffenheit und allmählichen Ausbildung der römischen Verfassung das Chaos, welches darüber bisher waltete, in kurzem ganz verdrängen muss.« Han er sig bevidst at være gaaet frem med saa stor Samvittighedsfuldhed i sin Uddeling af Ros og Dadel saavel som i sine historiske Undersøgelser, at han vil kunne dø paa sin Bog. Han har fundet Sandheden, ved i hvert Fald, hvor den endnu er tvivlsom. Ikke en eneste letsindig eller vovet Linie findes der i 2. Bind, udtaler han, intet som jeg ikke har nedskrevet efter streng Prøvelse. Eftertiden vil maaske ikke underskrive denne Dom. Derfor indeholder den lige fuldt en subjektiv Sandhed og vidner højt om Niebuhrs videnskabelige Alvor og Samvittighedsfuldhed.

Maalet satte han højt. Han vil gennemgaa Roms Historie fra dens første Begyndelse og til det Tidspunkt, da de sidste Spor af gammelromerske Indretninger gik tilgrunde i Middelalderens Institutioner. Saa vidt det er muligt, vil han ikke alene fremstille de italienske Folk ud fra et Synspunkt, som er bestemt ved deres Underkastelse, men skildre dem i sig selv og som de tidligere var. I Roms Historie vil han fortrinsvis følge Forfatningen og Administrationens Udvikling. Hans Synskreds spænder vidt. Han er sig bevidst, at Bysanz slutter Forbindelsen mellem den gamle og nyere Historie, finder Overensstemmelser mellem etruskisk og mexikansk Tidsregning og aner, at der er Ligheder mellem Vest-europas Folkeslag og Amerikas.

Niebuhr føler sig som kritisk Historieskriver. Han renser et forstyrret og slet restaureret Maleri, saa dets rette Træk kommer frem. Undersøgelserne lykkes ham bedre end Fortællingen, mener han. For de Tider har han mindst Interesse, som byder forholdsvis ringe Stof for kritisk Behandling og Opdagelser, »worin meine eigentliche Stärke besteht«. Hans Arbejdsmetode kan synes farlig. Sædvanlig finder han først Beviserne frem, naar han »auf eine nicht zu demonstrierende Art« har dannet sig en Opfattelse. I Virkeligheden gaar det vel de fleste Historikere paa denne Maade. Kun naar de mangler Betingelser for den samvittighedsfulde Prøvelse, fører den dem paa Afveje.

Oldtidsvidenskaben er ogsaa en Kunst, erklærer Niebuhr. Dens Opgave er det at føre os tilbage til de svundne Tider, som om vi levede i dem. »Lebten, nicht bloss darin hineinblickten.« Af de mangfoldige Enkeltheder vil han skabe et fuldstændigt Maleri. Han ved, hvor der mangler Grupper, og hvorledes de skal suppleres. Med indlysende Evidens er han i Stand til at restaurere dem. I smukt formede Ord taler han om sit Samliv med Oldtidens Mennesker. Han skriver med en Samtidigs Følelser, og hans politiske Grundsætninger er de samme, som vilde have bestemt hans Handlinger, om han havde levet som romersk Borger. Intet vil han rose, som hans Hjerte ikke bliver varmt ved; intet vil han godkende, som han ikke med hele sin Kraft vilde have understøttet. Saa vidt muligt »opsøger han Romerne i deres Hjem«. Aar igennem er det hans Drøm at besøge Italien og navnlig Pompeji, »den Abdruck und die Schatzkammer des römischen Privatlebens und dessen Einrichtungen«. Med Bøger alene kan han ikke udarbejde sit Værk. Den umiddelbare Anskuelse er nødvendig, for at alle Brudstykker kan faa Betydning og finde deres Plads.

I 1816 fik Niebuhr sit Ønske opfyldt. Indtil 1823 blev han i Rom og førte vigtige Forhandlinger om de preussiske Katolikers Stilling. Efter Gesandttiden slog han sig ned i Bonn og virkede som Universitetslærer til sin Død i 1831. Ved Tærskelen til disse Afsnit slutter Brevsamlingens 2. Bind. Det tredie og sidste vil anskueliggøre Niebuhrs indre og ydre Oplevelser i dette Tidsrum.

Axel Linvald.

Nekrologer.

M. Cl. Gertz.

Den 20. April 1929 døde Filologen M. Cl. Gertz, der var Historikernes Arbejdsfælle og utrættelige Hjælper gennem mange Aar.

I 1880erne kom Professor Gertz ind paa Studiet af Middelalderens Latin, idet Overbibliotekar Birket-Smith tilskyndede ham til at besøge en Udgave af Andreas Sunesøns Hexaëmeron efter det eneste eksisterende Manuscript, som var i Universitetsbibliotekets Eje. Ikke blot blev Texten gennemarbejdet, men den blev forsynet med en Indledning og Commentar, der gjorde Rede for Værkets Kilder og Andreas Sunesøns Forhold til Datidens Theologi — et tungt Stykke Arbejde og fjerntliggende for en klassisk Filolog, men Professor Gertz maatte altid i Lag med det stridigste Stof, kunde ikke lade det være, slap det ikke, før alle Vanskeligheder var overvundne. I Anmærkningerne i Udgaven forholdt han sig ret ironisk overfor Fr. Hammerichs flygtige Arbejdsmaade. Det var ogsaa hans Art.

Andreæ Sunonis filii Hexaëmeron udkom i 1892; det var det første Værk af en af vore middelalderlige latinske Forfattere — bortset fra de historiske Skrifter — der blev udgivet, og hidtil har det omtrent været det eneste. Impulser fra udlandsk Forskning var her ikke Tale om, og heller ikke senere synes Gertz at have haft Forbindelse med den middelalderlige latinske Filologi, der især under Traubes Førerskab fik saa betydelig en Udvikling; han tog simpelthen Opgaven, der laa for hans Dør, — de danske Historikere trængte til hans Hjælp, og han undslog sig ikke. Han bistod med Textkritik først ved Hans Olriks Oversættelse af danske Helgeners Levned, siden ved Erslevs Testamenter fra Danmarks Middelalder, *Acta pontificum Danica*, *Annales Danici* og Jørgen Olriks mange Oversættelser og førtes paa den Vis allerede i Halvfemserne ind paa Arbejdet med vore Kildeskrifter og Planer om en ny Udgave af Langebeks Scrip-

tores. Denne Opgave holdt han fast gennem tredive Aar, mens Embedsvirksomhed tog en meget stor Del af hans Tid og Kræfter.

To Forstudier udsendtes, begge banebrydende og begge typiske — den ene, *Knud den helliges Martyrhistorie* (1907), paaviser den legendariske Traditions Udviklingslinie og karakteriserer Odenselitteraturen som kirkelige Tendensskrifter — Professor Gertz tog her i Kraft af sin Skepsis og i Kraft af sin Uafhængighed af Laugstradition et mere kritisk Stade end Historikerne hidtil havde gjort — den anden, *En ny Text af Sven Aggesøns Værker* (1915), er et Forsøg paa ud af en ynkelig fejlfuld Copi fra det 16. Aarhundredes Slutning at læse den middelalderlige Text, der laa til Grund for den. Et øvet Øje og Øre, aarelangt Kendskab til Middelalderens latinske Sprog og Palæografi krævedes til det Stykke Arbejde; det lykkedes Professor Gertz med intensiv Udholdenhed at afdække en oprindeligere Form af Sven Aggesøns Skrifter, end man før havde kendt. I Aarene 1908—1912 og 1917—1922 kom selve de store Udgaver *Vitæ sanctorum Danorum* og *Scriptores minores historiæ Danicæ mediæ ævi*, hvis Betydning ikke blot ligger i de kritisk gennemarbejdede Texter, men ogsaa deri, at vi gennem dem har vundet Overblik over vor middelalderlige Historiografi og klarere Forstaelse af dens Udvikling, fastere Grundlag for Kildevurderingen.

I de sidste Aar talte Professor Gertz oftere om at give sig i Lag med Procesakterne fra det 13. og 14. Aarhundrede. Dette og meget mere ligger nu hen. Eftersom vi ikke har og efter vore Forhold maaske ikke kan have en École des chartes eller en Monumenta-Kommission, sker der et Brud, og vi lider et alvorligt Tab, naar en Mand som M. Cl. Gertz ældes og dør.

Ellen Jørgensen.

Johannes Knudsen.

Den 6. Maj d. A. døde cand. mag. *Johannes Knudsen* 57 Aar gammel. Han var Gymnasielærer, men nyttede sin Fritid til Studier. Om hans Arbejde paa det Omraade, hvor han gjorde sin betydeligste Indsats, har Direktøren for Søkortarkivet Kommandør H. Ravn skrevet følgende ved hans Død:

Cand. mag. Adjunkt Johannes Knudsens maritim-historiske Arbejder er af en saa særegen Art, at de fleste af disse vistnok kun kan værdsættes af nautisk uddannede Mennesker og en Del af Arbejderne oven i Købet kun af de Nautikere, der har haft med Søopmaalingsarbejder at gøre. Er man imidlertid i Besiddelse af de nødvendige Kundskaber, kan man ikke andet end

beundre den Indsigt, Johannes Knudsen har erhvervet sig i denne specielle Gren af Historien, og den Grundighed, hvormed han er gaaet tilbunds i de historiske Kilder, hvor disse var at finde.

Naar man gennemgaar Johannes Knudsen's Produktion, vil man se, at denne kan deles i to Dele, nemlig 1: Bearbejdelser efter trykte Kilder og nye Udgaver af saadanne delvis med kritisk Gennemgang af dem, og 2: originale Skrifter grundet paa selvstændige Arkivstudier.

For den første Dels Vedkommende er samtlige Skrifter fremkommet som Artikler i forskellige Aargange af »Tidsskrift for Søværnen« og omfatter: *Kompasset i ældre Tid* i 1912; *Lodsbøgerne i Oldtiden og Middelalderen, Nogle Hovedpunkter i Nordeuropas Kartografi, Den nedertyske »Seebuch«, De første trykte Lodsbøger over de nordiske Farvande (1532—1541)* alle i 1913; *Søkartet offuer Øster- og Vester Søen. Af Laurentz Benedicht 1568* i 1914; *Indledning og Oplysninger til Søkartet 1568* i 1915. Af disse Skrifter er vel nok de to sidstnævnte de betydeligste og interessanteste. Laurentz Benedichts Søkort er ikke et Søkort i moderne Forstand men et af de saakaldte Læsekort, der svarer til de nuværende Farvandsbeskrivelser, og er blevet særlig interessant ved det sidstnævnte Skrift, der giver en Forklaring til de i »Søkartet« forekommende Navne, og hvori Johannes Knudsen tillige har foretaget en kritisk Undersøgelse af de i Beskrivelsen opgivne Kurser og Distancer fra Sted til Sted.

Af de originale Skrifter er nedennævnte ligeledes fremkommet som Artikler i »Tidsskrift for Søværnen« nemlig: *Det første Blad af den danske Søopmaalings Historie og Ole Rømer og Kompassereformen i 1692* i 1916; *Bagge Wandels Journal 1650 og hans Færøkort, Hydrografiske Undersøgelser ved Bornholm 1676—84, Bagge Wandels Korttegnning* i 1917; *En Stranding i 1681 i Kattegat 1918; Bagge Wandels Indberetning om Bornholm 1676* 1920; *Anholt Knob* 1922. Alle disse Skrifter har stor Interesse for den, der vil studere den danske Søopmaalings Historie. Det er alle Smaaskrifter, der kan siges at være fremkommet som Biprodukter under Udarbejdelsen af hans Hovedværk, men repræsenterer i sig selv alene et stort Arkivstudium.

Johannes Knudsens Hovedværk er *Søkortdirektør Jens Sørensens* (1918) med den dertil sig sluttende Bog *Af Søkortdirektør Jens Sørensens Papirer* (1921). Ved en Ordning af Marinens Arkiv i Rigsarkivet i Slutningen af det 19. Aarhundrede kom alle Jens Sørensens efterladte Papirer for Dagen, og ved en omtrent samtidig Katalogisering af Søkort-Arkivets gamle Kort fremkom

en Fortegnelse over denne Institutions righoldige Samling af Jens Sørensens originale Kort. Allerede i 1916 fik Johannes Knudsen ved Understøttelse fra Carlsbergfondet udgivet det store Kortværk *Danske Søkort af Jens Sørensen (1646—1723)*, der indeholder Reproduktioner af et Udvalg af hans Kort, ledsaget af en Biografi af Jens Sørensen af J. Estrup og kartografiske Oplysninger af Knudsen. Men først ved mange Aars ihærdigt Studium i Rigsarkivet og paa Søkort-Arkivet er det lykkedes Johannes Knudsen at faa skrevet ovennævnte Bog om Søkortdirektør Jens Sørensen, der bl. a. indeholder en fyldig Biografi samt en Beskrivelse af hans Embedsvirksomhed som Søkortdirektør. Det har sikkert været Johannes Knudsen en stor Tilfredsstillelse at kunne sætte dette værdige Mindesmærke over en saa fremragende og mærkelig Mand som Jens Sørensen, hvis store Livsværk i saa mange Aar var fuldstændig glemt, men som Prof. Ed. Erslev i 1886, for at bruge Knudsens egne Ord »saa at sige genopdagede«.

Den danske nautisk- og hydrografisk-historiske Litteratur er ved Johannes Knudsens Arbejde blevet beriget med værdifulde og interessante Oplysninger, som laa fuldstændig gemte og glemte hen i Arkiverne, og det maa beklages, at han i en saa forholdsvis ung Alder er gaaet bort, thi der findes utvivlsomt i Arkiverne mange interessante Ting af lignende Indhold, der kunde fortjene at fremdrages, men hvortil der fordres en Mand som Johs. Knudsen, der, foruden at være Historiker, tillige havde den sjældne Egenskab at have en udpræget Interesse for nautiske og hydrografiske Emner.

H. Ravn.

Carl Aage Trier.

Med Lektor, Dr. phil. Carl Aage Trier, der pludselig afgik ved Døden den 1. Juli 1929, er en stilsfærdig Skikkelse forsvundet fra Kredsen af danske Historikere. Han var udgaaet fra et højt-dannet københavnsk Lægehjem, Søn af Professor, Dr. med. Fred. Jac. Trier og født 1871. Fra sine første Studenteraar havde han kastet sig over historiske Studier og virkede sit hele Liv som en af de unge skattede og beundret Historielærere.

Skønt altid livlig interesseret for alle Foreteelser inden for den historiske Verden levnede Dagens Gerning ham ikke mange Stunder til egentlig videnskabelig Syssel. Hertil kom, at han i nogen Grad savnede Initiativ og var mere beskedent tilbageholdende end godt var, men naar Opgaven endelig var givet, fordybede han sig i den med stor Grundighed. Et Vidne herom var hans Afhandling i dette Tidsskrift (7. Række V) om Negerhande-

lens Ophævelse, som paa alle Punkter gav en vel afhjemlet og udtømmende Fremstilling. Ogsaa i nogle senere Aktstykkepublikationer i Danske Magazin viste han den Alvor og Omhu i Detaillen, hvormed han gik til en Opgaves Løsning, men især kom disse Egenskaber frem i Doktorafhandlingen om Ulrik Adolf Holstein, en i og for sig ikke meget betydende Personlighed, der dog kom til at spille en Rolle under Struenseeperioden; det lykkedes her Trier at oprulle et anskueligt og instruktivt Billede af visse mindre skarpt belyste Sider af denne ellers saa stærkt gennemforskede Periode. Afhandlingen fik desuden Betydning ved en indgaaende Redegørelse for de Holsteinske Papirer og Dagbøger, som trods vrang og ensidige Domme dog ingenlunde er uden historisk Værdi. Trier havde ved et aarelangt Arbejde tydet disse vanskeligt tilgængelige Memoirebind, og har udarbejdet et i Rigsarkivet beroende fuldstændigt Register til dem.

Eiler Nystrom.

Anmeldelser.

Bjørn Kornerup: Biskop Hans Poulsen Resen. Studier over Kirke- og Skolehistorie i det 16. og 17. Aarhundrede. I (1561—1615). Kbhvn. 1928.

Den Bog om Biskop Resen, hvor med Dr. Kornerup erhvervede den teologiske Doktorgrad i December 1928, har mange gode Egenskaber. Den vidner om en overordentlig Grundighed og megen Soliditet, om stor Belæstthed og utrættelig Iver for at finde alt frem, der blot paa nogen Maade kan belyse Emnet. Forfatteren har en god historisk Skoling, en sober og sund Maade at behandle sine Kilder paa, og paa de Omraader, der synes at være hans egentlige Felt, viser han en ubestridelig Dygtighed, der lover godt for hans fremtidige Deltagelse i dansk historisk Forskning.

Resen hører ikke til de særlig fængslende Skikkelser i dansk Kirkehistorie, men han var ubestrideligt en Forgrundsfigur i Datidens Danmark, saa han godt kan fortjene en udførlig Monografi, og en saadan nøder til en indgaaende Behandling af en Række kulturhistoriske, pædagogiske, filosofiske og teologiske Spørgsmaal i Samtiden, baade i Danmark og i Udlandet, hvor han, inden han blev knyttet til Universitetet, opholdt sig ikke mindre end 7 Aar, og kræver saaledes en meget betydelig historisk og teologisk Viden, for at Resultatet skal blive fyldestgørende.

I adskillige Henseender har Dr. Kornerup løst sin Opgave overordentlig tilfredsstillende. Fremstillingen er bygget paa et meget omfattende Kilstudium selv for de mindste Enkeltheder Vedkommende, hjemlige og udenlandske Arkiver og Biblioteker er grundigt gennemgaaet, og paa adskillige Punkter er det lykkedes at fremdrage nyt Materiale af Værdi og bedre end tidligere at udnytte det allerede kendte. Dr. Kornerup er ikke blot den omhyggelige Bogholder over stort og smaat, men han har en behagelig klar og overskuelig Fremstillingsform og en betydelig Evne til af en Uendelighed af større og mindre Enkeltheder at

danne et virkelig levende Helhedsbillede, saa at et Stykke Historie kommer til at ligge klart for ens Øjne. Som kulturhistorisk Studie har Bogen betydelig Værdi, og over dansk Skolehistorie kaster den adskilligt nyt Lys.

Den Plads, jeg har til min Raadighed, og hele Bogens Karakter gør, at jeg ikke kan inklade mig paa at give et Referat af den, det vilde blive alt for intetsigende. Jeg indskrænker mig derfor til nogle enkelte kritiske Bemærkninger.

De fleste Læsere vil sikkert ret hurtig faa det Indtryk, at de har at gøre med en Forfatter, der er pinligt nøjagtig i de mindste Enkeltheder. I al Almindelighed er dette ogsaa rigtigt. Men der er flere Undtagelser, end man skulde tro. Værst er det gaaet ud over de græske Citater, som der er utilladelig mange Fejl i, men ogsaa i andre Citater og undertiden i Gengivelsen af andres Fremstilling kan der komme adskillige Skødesløsheder, der skæmmer en Smule. For Størstedelen er dette dog kun Petitesser.

Der kan ingen Tvivl være om, at noget af det værdifuldeste i Dr. Kornerups Bog er hele den brede kulturhistoriske Skildring, han har givet som Baggrund for Resen. Og dog kan jeg ikke tilbageholde en Smule Betænkelighed. For det første synes jeg ikke, han altid formaar at skelne mellem vigtigt og uvigtigt; adskillige Gange har jeg maattet mindes Harnacks Ord om »die Herren Antiquare, die ein so scharfes Auge für das ewig gestrige haben«, og jeg kan ikke helt frikende Forfatteren for at have en lille Aare af lærd Pedanteri. For det andet forekommer det mig, at Dr. Kornerup lidt for meget tror paa, at naar han saa godt det nu er muligt, har rekonstrueret det Milieu, som Resen til en given Tid har levet i, saa har man ogsaa Manden. Men skal man tørt og nøgternt sige, hvad vi med Sikkerhed lærer om Resen af Bogens første Hovedafsnit, der følger ham til hans Hjemkomst fra Udenlandsrejsen, saa er det i Virkeligheden minimalt. Hvis man tænker sig en Luther- eller Gladstonebiografi skrevet efter det foreliggende Paradigme, kan man ikke undgaa at faa Kuldegysninger. Den vilde blive drøj at komme igennem, de store Linier vilde forsvinde i et Virvar af Enkeltheder, der i Virkeligheden ikke vilde oplyse ret meget. Et enkelt Eksempel: S. 24 faar vi en Beskrivelse af de aandeligt interesserede Mænd i Ribe, da Resen gik i Skole der. »Sikkert har Resen ikke kunnet undgaa at se dem og høre deres Navne nævnt med Ærbødighed, deriblandt Borgmester Peder Mortensen Hegelunds, der ikke var uden Sans for Studier, ja endog havde været i Paris og Louvain«. Det er den Slags Materiale, man griber til, naar alt sikkert Kildestof mangler, og saa tror man, at man virkelig har oplyst noget.

Et Dokument, som Dr. Kornerup benytter i langt højere Grad end nogen af sine Forgængere, er Resens »Philoteca«, hans Rejsestambog, hvori Venner og lærde Mænd indskrev deres Navne og bevingede Ord. Det er selvfølgelig i mange Maader en ypperlig Kilde. Blandt andet tillader den en Rekonstruktion af store Dele af Resens Rejse. Dog tror jeg, at Dr. Kornerup er lidt for glad for dette Dokument. Alt med Maade. Der er taget meget med, der er ganske uden Interesse. Det vilde have været morsommere og værdifuldere at faa nogle flere af de karakteristiske af Stambogsbladene citerede end den Hærskare af Navne og Levnedbeskrivelser af Mennesker, han kun flygtigt har truffet, og som for Størstedelen ikke har grebet det mindste ind i hans Liv (jfr. S. 95, S. 102 og S. 104).

Blandt dem, der har skrevet i Resens Philoteca er ogsaa Bruno. Noget særlig personligt Forhold vidner Stambogsbladet ikke om. I to andre Bøger fra samme Tid har han skrevet nøjagtig som her. Ikke desto mindre er Bruno S. 130 blevet Resens Ven, og S. 100 hedder det, at Bruno kan have bidraget til at nære Resens Begejstring for Nyplatonismen og hans Trang til Spekulation, og det regnes ikke for usandsynligt, at Resen har hørt Brunos Forelæsninger — en fælles Ven har nemlig hørt dem. Det meste af, hvad der her antydes om Forbindelsen mellem de to Mænd, kan jeg ikke andet end regne for det rene Gætteværk.

Gennemgaaende er Dr. Kornerup forsigtig og afvejende. Han vover sig ikke længere ud, end han kan bunde. Men det sker dog, at han tager Fantasien til Hjælp, og saa er han ikke altid lige heldig. Det gælder ganske særlig S. 193 ff., hvor han søger at rekonstruere Resens teologiske Udviklingsgang, om hvilken vi fra hans egen Haand ikke har noget som helst at holde os til. Selv om man samler alt, hvad man ved om det Milieu, Resen har færdedes i, herhjemme og i Udlandet — og det har Dr. Kornerup som sagt anvendt megen, maaske lidt for megen Tid paa — er vi dog som oftest ganske ude af Stand til at sige noget om, hvorledes det har indvirket paa ham. Alligevel søger Dr. Kornerup at karakterisere Resens Udviklingsgang paa følgende Maade: Melanchthonsk præget Lutherdom, Dragning mod Calvinismen, stiv Lutherdom. At Resen oprindeligt har været paavirket i Melanchthonsk Retning, er der meget der taler for. At han senere har nærmet sig til Calvinismen, er muligvis ogsaa rigtigt. Men det forekommer mig ganske vist, at de Sandsynlighedsgrunde, Dr. Kornerup anfører for det, er yderst svage og lidet overbevisende, og det samme gælder de indre Grunde, han fremhæver som det, der skulde have ført Resen fra det calviniserende Stade til den ufor-

falskede Lutherdom, som jo ubestrideligt blev hans endelige Standpunkt.

Sandsynlighedsbeviserne for Resens tidligere Hældning til Calvinismen er følgende:

1. Professor Ivar Stub udslyngede under Stridens Hede den Paastand, at man fra reformert Side — han siger fra Genève, men det maa være Basel — havde givet ham glimrende Tilbud om akademisk Ansættelse, ja, oven i Købet Ægteskab med en Professordatter. Men betyder dette virkelig noget i denne Beskyldningernes Tidsalder? Selv om han har faaet et saadant Tilbud, viser det saa det mindste om hans virkelige Stilling? Kan man ikke være gaaet ud fra, at en dygtig yngre Teolog fra Niels Hemmingsens Fædreland ikke stod Calvinismen fjernere, end at han sagtens kunde bruges? Eller det hele kunde være en henkastet forekommende Bemærkning. Hvad ved vi? Det hele er et altfor spinkelt Grundlag at bygge noget paa.

2. Resens senere Benyttelse af calvinisk Skriftfortolkning og Beza beviser heller ikke noget andet, end at han heri har lært noget at kende, der forekom ham brugbart, ganske som han, uden at man derfor har nogen Anledning til at mistænke ham for nogen Kryptokatholicisme, paa adskillige Punkter vedblev at støtte sig til middelalderlige Skolastikere.

3. Lige saa lidt kan man slutte deraf, at han paa sin Rejse besøge Genève. Det behøver ikke at betyde andet, end at han ønskede at se, hvorledes Calvinismen virkelig tog sig ud. Ellers kunde man lige saa godt sige, at hans Ophold i Italien betød en Dragelse mod Catholicismen.

4. I sine Studieaar gjorde Resen adskillige Professorer og Kirkemænd af calvinisk eller kryptocalvinisk Anskuelse sin Opvartning. Men selv i sin lutherske Periode stod han i personligt venskabeligt Forhold til de mere betydelige hjemlige Kryptocalvinister som Venusin og J. Stephanus — indtil 1607—8, da de forsvandt fra Universitetet. Skulde han saa paa sin Udenlandsrejse ikke kunne gøre den Slags Folk sin Opvartning uden at hyldede deres Anskuelser?

Det hele er saaledes overordentlig problematisk, og Dr. Kornrup skulde have udtrykt sig med langt større Reservation, end han gør. S. 197 hedder det ligefrem: »der maa saaledes være foregaaet en Udvikling i Resens Liv bort fra Calvinismen og til dels fra Filippismen«. Resens Kristendomsopfattelse skal være undergaaet en Fordybelse og Inderliggørelse, »mere i Slægt med Luthers kraftige Realisme og mystiske Trosinderlighed end med den blide Melanchthons afrundede Læreform og i hvert Fald for-

skellig fra den forstandsbetonede Calvinisme«. Man fristes virkelig heroverfor til at spørge, om det er en Fordybelse og en Inderliggørelse at blive en bitter og stridssyg, rethaverisk Polemiker, saaledes som Dr. Kornerup i det væsentlige skildrer Resen? Men ogsaa paa calvinsk Grund var der for øvrigt Plads for en religiøs Inderliggørelse og Fordybelse, der hverken var særlig blid eller forstandsbetonet, men netop ofte en djærv Realisme.

Omsvinget sættes til ca. 1600. Da nævner han for sidste Gang før 1615 Calvin og Beza i et lille Skrift. Nu er det saa uheldigt, at Dr. Kornerup et andet Sted røber for os, at det ikke blot er sidste, men ogsaa første Gang, idet det er eneste Gang. Med et saa spinkelt statistisk Materiale skal man dog vist være forsigtig med sine Slutninger. Yderligere staar det fast, at Resen efter den Tid har benyttet Beza for sin Bibeloversættelse.

Dr. Kornerup mener ogsaa at kunne fastslaa Aarsagerne til Omsvinget. Døden kom Resen nær, flere af Kollegerne ved Universitetet, Faderen, hans Hustru gik bort, hans Bekendt fra Studieaarene Bruno kom paa Baalet. Lidt senere mistede han en Datter, dertil kom, at Fr. Rosenkrantz, hvis Mentor han havde været i Udlandet, kom i Ulykke og døde. Alt dette maatte føre til Fordybelse — og altsaa naturligt fra Calvinisme til Lutherdom. Slutningen er ikke uangribelig. Mon ikke mange Calvinister og Filippister har oplevet noget lignende og derigennem er blevet ført til Fordybelse uden derfor at gaa over til Lutherdommen?

Snarere kunde man henvise til Venskabet med Holger Rosenkrantz, der netop havde oplevet et Gennembrud til alvorlig Bibeltro og levende Fromhed. Men Forbindelsen mellem dem blev først noget længere hen i Perioden 1600—14 mere intim, saa man skal sikkert ikke slutte altfor meget.

Lige saa lidt kan man faa ud af, at han nu med Iver fordybede sig i Skriften, Augustin og den tyske Mystik. Ogsaa Calvinister, Filippister og Puritanere har læst en hel Del i Skriften uden deraf at blive Lutheranere. Calvin dyrkede ivrigt Augustin, og den nyeste Calvinforskning synes at godtgøre, at han i langt højere Grad end Luther er afhængig af augustinske Tanker. Heller ikke kan man vel sige, at den tyske Mystik i særlig Grad prædisponerer til en noget haardkogt Lutherdom. Den var derimod med til at bestemme visse af de for Resen ejendommelige Tanker, der netop ikke er særlig lutherske.

Naar endelig Dr. Kornerup til sidst nævner Resens intensive Lutherstudium som noget af det, der fører ham fra et calviniserende Standpunkt til bevidst Lutherdom, saa kommer han her med den eneste Grund til et Omsving, der virker helt overbevi-

sende — naar blot det i det foregaaende var lykkedes ham at godtgøre Sandsynligheden af, at Resen virkelig en Tid har staaet Calvinismen nær.

I sin Indledning siger Dr. Kornerup om H. F. Rørdam, at hans Begrænsning var en noget svigtende Interesse for den begrebsmæssige Side af Kirkehistorien. Med disse Ord har han egentlig tegnet sit eget Billede — og sin egen Begrænsning — ganske livagtigt. Det svageste i hans Bog er afgjort de filosofiske og rent teologiske Partier, der ogsaa er paafaldende knappe i Forhold til de øvrige Deles ofte overvældende Bredde. Temmelig utilfredsstillende er saaledes Kapitlerne om Dialektiken og Resens logiske Standpunkt. Vi faar en Sammenstilling af, hvad der staar i de forskellige Bøger om de logiske Opstillinger og en Række tørre Ekscerpter, men den, der ikke i Forvejen er inde i aristotelisk og anden Logik, lades tilbage nøjagtig lige saa klog, som han var, da han begyndte. Der gøres intet Forsøg paa med jævne Ord at forklare, hvad det hele drejer sig om, og hvilken Betydning det har i filosofisk Henseende. Tilmed begynder saa det hele med en Sætning, der, saaledes som den er formet, er absolut urigtig: »Siden Skolastikens Begyndelse havde Aristotelismen været den herskende i den katolske Kirke.«

Hvad Resens ejendommelige teologiske Syn angaar, der bragte ham i saa store Vanskeligheder, at han en Tid var i høj Grad suspect for Heterodoksi og hans Sag maatte prøves af en særlig Kommissionsdomstol, saa tror jeg ganske vist, at Dr. Kornerup rører ved det rigtige, men jeg tror ikke, at han er kommet helt til Bunds. Han har ikke klart nok faaet Øje paa, at der er en indre Sammenhæng i hans Tanker. Han ser nok, at visse nyplatoniske og augustinske Forudsætninger spiller ind, men han standser paa Halvvejen. Man faar i Hovedsagen Billedet af en Mand, der har en Række teologiske Meninger, deraf adskillige højst besynderlige, der kun er løst forbundne. I Virkeligheden var der god Sammenhæng i hans Teologi. Resen var en Mand, der godt vidste, hvad hans Forudsætninger førte til. En Paavisning af dette vilde imidlertid føre mig altfor langt ind i teologiske Subtiliteter.

Denne Mangel paa fuldstændig Indtrængen i det inderste af Resens Tænkning har sikkert haft sin Betydning for Dr. Kornerups Bedømmelse af Resens Personlighed. At denne har mange utiltalende Sider, kan jeg fuldstændig give Forfatteren Ret i. Og dog bliver hans Vurdering vistnok for skarp. Egentlig kommer han ikke stort ud over det ældre Standpunkt hos Baden, der taler om »den myndige og hævnerrige, herskesyge og intolerante Sjællands Biskop« og R. Nyerup, der i hele Striden ikke kan se andet

end »theologiske Kjævlerier«. Det lykkes ham ikke at gøre os forstaaeligt, at det har været muligt at kæmpe som Løver for det, Striden gjaldt, og derfor ikke at give en fuldstændig retfærdig Bedømmelse af hele dette Tidsrum, der unægtelig staar os meget fjernt.

Banebrydende kan man ikke kalde Dr. Kornerups Arbejde. Jeg tror heller ikke, at det er afsluttende. Særlig om Resens Teologi lader der sig meget vel skrive en ny og bedre Bog. Men det er en solid og dygtig Bog, der paa en Række Punkter udvider vor Viden. Man kan kun ønske Forfatteren, at det snart maa lykkes ham at fuldende den afsluttende anden Del, der skal omhandle Resens Bispetid.

J. Nørregaard.

lón Dúason : Det æmne, som titlen på denne **Grönlands statsretslige bog** antyder, er i og for sig interessant **stilling i middelalderen.** nok, men desværre — og det kan **Oslo 1928.** straks siges — har forf. hverken haft forudsætninger til at behandle det eller ævne til videnskabelig behandling deraf. Ved at se på indholdsfortegnelsen får man straks en underlig fornemmelse. Kap. I består af 3 paragraffer, der igen deles i forskellige underparagraffer. I § 3Bb2 får man »kildeskrifternes bekræftelse af dette« (∅: det foranstående), og i kap. III § 1f får man »kildeskrifternes forhold til ovenstående«. En almindelig videnskabelig fremgangsmåde måtte, skulde man tro, være den, at kilderne selv først undersøgtes, at de måtte være det primære, det, hvormed der skulde begyndes, men ikke noget der kom bagefter som et mere eller mindre ligegyldigt(?) tillæg.

Bogen består af 8 kapitler, hvoraf VIII. kun er en oversigt over det tidligere udviklede. De 7 kapp. handler om »Det isl. retsfællesskab« (vár lög), dets opståen og organisation, Retsfællesskabets første landudvidelse (d. v. s. opdagelsen af og landnamet i Grønland), Om Grönlands kolonisationsforening og tingsordning, De historiske kilder (særlig om Grönlands retsstilling), Grágásens betydning for spørgsmålet, Historisk oversigt (herunder særlig begivenheder i 1256 ff.), Járnsíðas og Jónsbóks betydning. Det hele afsluttes med brudstykker af teksten i Grágás og andre kilder (der kaldes kap. 9).

Da så godt som alt stof vedrørende Grönlands historie i oldtiden og langt ned i middelalderen findes omhyggelig samlet i »Grönlands historiske Mindesmærker« (I—III, 1838—45), havde forf. en let og overskuelig adgang til kilderne.

Det første spørgsmål, der rejser sig, er, hvorledes forf. har benyttet disse kilder, hvorledes han har vurderet dem og hvad han har ment at kunne udlede af dem for det hovedspørgsmål, han drøfter. Det skulde have været hans første pligt at give en oversigt over dem og behandle dem kritisk. Men ingen af delene har han gjort. Man er ikke længe om at opdage, at forf. savner videnskabelig indsigt i dette grundspørgsmål og ævne til at udøve kildekritik. Dette skal nu belyses nærmere.

Oldtidskilderne til den grønlandske kolonis historie er ikke mange eller righoldige. Det er Erik den rødes saga, af hvis o. 48 sider de 17 handler om Vinlandsrejserne og i beg. foregår meget på Island; der er en lidet historisk Grænlandingapåttr (i Flatøbogen), en påttr om Einar Sokkason (af stor værdi); Landnáma har et lille afsnit om landnamene i Grønland; Are frode har et kapitel (meget værdifuldt) om Grønlands bebyggelse. Der haves små fortegnelser over fjordene, kirkerne og bisperne, foruden Ivar Baardssøns beskrivelse. I Fóstbræðrasaga findes et afsnit om Tormods ophold og bedrifter i landet (værdifulde oplysninger); mindre pålideligt er et afsnit i Flóamannasaga. Så er der rimernerne om Skaldhelge fra o. 1400, der synes at forudsætte en skreven saga. I andre sagaer findes enkelte bemærkninger om mænd, der rejste til Grønland enten for at blive der eller for et kortere opholds skyld. Endelig haves enkelte notitser i annalerne, samt nogle få steder i lovene (Grágåsen) vedrørende Grønland. For en stor eller største delen må alt dette siges at være pålidelige kilder, dog af noget forskellig værdi. Alt dette findes i »Grønlands historiske Mindesmærker«. Fra senere tider haves nogle oplysninger, der delvis beror på tabte kilder, f. eks. hvad der findes hos Bjørn på Skardså. Overfor disse oplysninger må man være forsigtig. Foruden disse kilder bruger forf. også andre skrifter, der ganske vist nævnes i G. h. M., men som må betragtes som helt ubrugelige, således Cl. Lyskanders versificerede skrift om Grönland. Dette citeres et par steder (s. 147—48 og 189). Forf. har rimeligvis ikke nogen viden om denne forfatter og det »ry«, han som historiker nyder. Hvorledes det forholder sig med hans nævnte skrift har G. Storm på det klareste vist i en afhandling i Aarbøger f. nord. Oldk. 1888. Enhver, der læser denne udmærkede redegørelse, indser, at Lyskander ikke på nogen måde kan nævnes som kilde eller citeres som autoritet. Storms afhandling har forf. åbenbart ikke kendt, fordi den — iøvrigt af gode grunde — ikke er nævnt i G. h. M. Toppunktet i denne retning er dog nået af forf., når han citerer en »saga om Torstein Geirnefjufóstri« (s. 96 og 100). I G. h. M. nævnes den i en anmærkning, men betegnes

dér (af F. Magnússon) som en saga, der ikke »synes at fortjæne« at udgives »da den fra først til sidst kun viser sig at være en vilkårlig opdigtelse«. Disse stærke ord burde have advaret forf.; ikke desto mindre anfører han denne »saga« som en kilde for et »vårting i Vesterbygden«; »ganske vist (siger han efter F. M., men i langt svagere ord) er denne saga ikke nogen god kilde, da den formentlig delvis er opdigtet«; sidste sted anføres denne »saga« uden reservation. F. Magnússon har haft en afskrift uden forfatternavn, men han har dog været på sin post. Vi ved imidlertid nøjagtig, hvorledes det hænger sammen med denne »saga«. Den er i bund og grund opdigtet af bonden Gisle Konráðsson (prof. Konráð Gíslasons fader) omkr. 1825. Herom hedder det i Gísls selvbiografi (udg. 1911—14 s. 157): »Gisle (han omtaler sig selv i 3. pers.) digtede også en saga om Torstein Geirnefsfostre (således står navnet her) og viste den for morskabs skyld til Espolin (den bekendte annalist og polyhistor), og Espolin sagde, at den var troværdigt (sennilega) sammensat med hensyn til stil og andet, som om den var (eller kunde være) gammel«. Gisle efterlignede i alt hvad han skrev den gamle sagastil (naturligvis dog mangelfuldt). Denne roman fra o. 100 år siden får man nu serveret som historisk kildekrift i et værk, som gør krav på at være videnskabeligt.

Hvorledes er nu kilderne nyttede? Det skal her vises med nogle eksempler.

Forf. gør sig nogle gange til af, at han holder sig til kilderne i modsætning til andre, der efter hans mening ikke altid gør det. Selv betænker han sig ikke på at gå imod kilderne, når det passer ham. Således siger han (s. 74) om Gunnbjørnsskærene, der kilde-mæssig set er så vel afhjæmlede som noget, at de »aldrig har eksisteret, men det, som man antog for at være skær, var de spidse tinder, der rager op fra kanten af Grønlandsjøklen, idet disse tinder tilsyneladende har været omflydt af vand (!)«. Et andet eksempel. Lige efter at forf. kraftig har hævdet lovhåndskrifternes nøjagtighed, erklærer han (s. 130), at den sidste del af § 374 i Staðarhólsbók er kommet ind på et forkert sted; den skulde flyttes til foregående § 373, fordi den på det sted, hvor den står, giver slet ingen mening; efter at stedet således »er rettet, er det det vigtigste sted i Grágåsen til at vise Grønlands statsretslige stilling til Island« (!). Det er således, forf.s tekstkritik ser ud. Bare han havde anvendt sin kritik rettelig på andre steder, her var der ingen brug for den; ti håndskriftets tekst er fuldtud klar og uklanderlig, når den forstås rigtig.

For ikke at blive altfor vidtløftig skal jeg yderligere belyse

forf.s behandling af kilderne og hans vederhæftighed under følgende 5 punkter.

1. S. 21 ytres der: »Når en eller anden domstol havde dømt en mand til at være skovgangsmand, . . . kunde han rettelig blive dræbt, af Islænder eller Grønlænder [udh. af forf.], hvorsomhelst han befandt sig på jordkloden«. Her henvises i en note til 5 steder i Grågåsen, hvor man altså skulde vente at finde en bekræftelse på indholdet af den anførte sætning og navnlig på det udhævede »eller Grønlænder«. Slår man efter, findes imidlertid ikke »Grønland« eller »en Grønlænder« antydet med en eneste stavelse. Det er ren og skær tilføjelse af forf., en uforsvarlig tilsnigelse, men den er desværre ikke enestående.

2. S. 82 findes sålydende sætning: »Islænderne betragtede hele Grønland lige til nordpolen som tilhørende deres retssamfund«. Den, der er noget inde i de gamle kilder, vil studse ved en sådan udtalelse; han mindes ikke, hvor den »betragtning« er udtalt, og bliver nysgerrig efter at få nærmere besked. Der henvises da til de følgende kapitler i bogen, men desuden skulde forholdet ses »af de løfter, som Grønlænderne gav kong Hákon« om bøder for manddrab til kongen, og der henvises til et kendt vers af Sturlas Hrynhenda; i dette vers tales der ikke med et ord om Island eller Islænderne. Det er fuldkommen uforståeligt, hvorledes dette vers overhovedet kan komme i betragtning i den forbindelse, forf. stiller det i.

3. Der nævnes nogle få steder i den gamle litteratur (d. v. s. i Einarspátr¹) »grønlandske love«; stederne findes anførte s. 211. Da det nu er forf. om at gøre at bevise, at Grønland kun var en del af det islandske retssamfund, er disse steder yderst ubehagelige for ham, og han bruger ret kraftige — for os kun latterlige — midler for at bevise, at der ikke hermed menes sær-grønlandske love, der vilde forudsætte en lovgivning i Grønland, som han — konsekvent — benægter. Forf. udtaler sig s. 108 således: »De 3 af stederne omtaler grønlandske love som hjemmel for lig-røveri (1), medens det fjerde sted har betydningen nærveret og lovløshed«. Der er tale om et strandet skib, som den grønlandske biskop tilegnede sig og kirken; det tagne gods skulde blive de omkomne til sjælefredse. Biskoppen henviser til, at dette er sket efter »grønlandske love«. Det hele fortælles i en ret dyster og gravalvorlig sammenhæng; der skal anlægges sag og det hedder: »sig ham, at jeg skal anlægge sag mod Einar, ti jeg kender grønlandske love«. Ingen uhildet læser kan tyde disse ord anderledes

¹ I Einarspátr nævnes »grønlandske love« kun 3 gange, men der nævnes desuden »de love som her går« (o: gælder).

end som virkelige eksisterende love. Ingen uhildet læser kan forstå udtrykket som ensbetydende med »næveret og lovløshed«. Forf.s tolkning er hjærnespind og intet andet. Det samme gælder hans brug af ordet »ligrøveri«, som ikke har nogen hjemmel i kilden. Jeg kan ikke lade være med at anføre forf.s slutningsresultat (s. 112): »Disse steder beviser ikke, at der har eksisteret grønlandske love; de er tværtimod et kraftigt indirekte bevis for, at der ikke fandtes nogen grønlandske love i oldtiden«. Mere direkte end dette kan man ikke gøre sort til hvidt eller omvendt.

4. Jeg vil dernæst tage beretningen om Skáldhelge. Der haves om ham kun rimer fra o. 1400; de antages at bero på en skreven, tabt saga. Skáldhelge levede i den første halvdel af det 11. årh. — og vist noget derefter. Han begik drab på Island, blev dømt til skovgang, men det siges, at en høvding fik hans straf eftergivet; han rejste imidlertid udenlands, gik til Rom og vendte tilbage til Norge, hvorfra han rejste til Grønland og blev der en anset mand, ja Grønlændernes »lagmand«. Forf. siger nu (s. 146): »Et af de bedste eksempler på Islændernes ligeret på Grønland med indfødte folk er den omstændighed, at Grønlænderne valgte Skáld-helgi til lagmand, således som det fortælles i Skáld-Helgarimur«, hvorpå verset anføres: *Lýðrinn gaf honum lögmanns stétt osv.* S. 103 hedder det: »Den øverste leder af tingsordningen på Grønland hed »lögmaðr« (lagmand)« og der henvises til G. h. M. II 532 (d. v. s. stedet fra rimerne!). Forf., der konsekvent nægter, at Grønlænderne har haft nogen lovgivende magt, kan heller ikke gå ind på, at der har været en lovsigemand i Grønland. Hvad er så »lagmand«? Derpå gives ikke nogen definition, men ordet er et »beskedent navn« og »meget forståeligt, når man ser hen til antallet af landnamsmænd, de 14 skibsbesætninger, som rejste til Grønland sammen med Eiríkr« (s. 103) — som om disse ting havde noget som helst med hinanden at gøre. »Lagmand« betød på Island — før o. 1280 — kun en »retskyndig mand« (og dette ved forf.), men det var aldrig nogen titel og dermed var aldrig nogen værdighed forbunden; hvis der altså i Grønland har været en »lagmand« og dette har været en værdighedstitel, så har der også eksisteret et modsætningsforhold til hvad der fandtes i Island, hvilket just ikke taler til gunst for forf.s hovedopfattelse. Men det er højst usandsynligt, for ikke at sige utænkeligt, at der nogensinde har eksisteret en sådan værdighed i Grønland. Den har utvivlsomt heller ikke eksisteret i Norge (se f. eks. Hertzbergs glossar s. v. og Sig. Sigurðarsons afhandling i Aarbøger f. nord. Oldk. 1879), så derfra kan tanken om sådanne »embedsmænd« ikke være hentet. Da nu en sådan »stilling« må betegnes

som imaginær, som et rent hjærnespind, er der ingen anden mulighed end den, at »lagmand« om Skáldhelge er en urigtig betegnelse for en »lovsigemand«, hvilket er fuldt ud forståeligt ud fra rimeforfatterens tid. Sagen var den, at efter at lovsigemandsembedet var ophævet på Island o. 1280 og »lagmænd« komne isteden som kongelige bestillingsmænd, glemte man i løbet af det følgende århundrede det gamle navn; afskrivere i denne tid ombyttede idelig »lovsigemand« med »lagmand«, således — for blot at nævne ét eks. — findes i Grettiss. (s. 173) »lögmaðr« brugt om Skapte og Steinn. Det er derfor ikke blot rimeligt, men så at sige en selvfølge, at »lagmand« i rimer fra o. 1400 betyder »lovsigemand«, når det gælder tiden før o. 1280. Heraf følger da, at Grønlænderne må have haft lovsigemænd, ligesom Islænderne, og efter deres forbillede, og da har de selvfølgelig haft en lovgivende myndighed, en lovrette, på deres alting, hvilket jo nævnes således i kilderne. Men det er dette, forf. ikke på nogen betingelse vil give dem lov til. Forf. meddeler (s. 104) sin opfattelse af den grønlandske »lagmand«: »lagmanden synes (udh. her) . . . hans arbejde synes (udh. her) . . . osv.« — men alt hvad der her fremføres har intet hold i nogen kilde.

5. I det lille sagaafsnit om Einar Sokkason fortælles, hvorledes Grønlænderne opnåede deres bispeembede. Denne Einar bliver sendt — efter forf.s teorier ventede man til Island, for at lade de islandske myndigheder gennemføre sagen, — men gjorde man det? Langt fra. Einar blev direkte sendt til Norge for hos kongen og kleresiet dér at få Grønlændernes ønske opfyldt. Det gik som Einar ønskede det. Det grønlandske bispedømme blev oprettet, og den første biskop blev udnævnt og viet af erkibiskop Asser i Lund. Island blev ikke hørt. Alt var klappet og klart, inden Einar rejste tilbage. Vi kommer nu til kildeanvendelsen. Forf. siger (s. 118): »Det som var det vigtigste for Arnaldr [den nye biskop] var at få bispestolen lovfæstet¹. Der- som det er rigtigt, hvad der her er blevet sagt, at Grønlands lovting har været på Island, så måtte enten Einar eller Arnaldr eller bægge to henvende sig til Island. Sagaen fortæller, at de rejste til Island (udh. her). Om Einars og Arnaldrs rejse fortælles følgende: 'Derefter sejlede de til havs, og børen var dem ikke særlig gunstig, og biskoppen og Einar kom til Holtavatsnós under Eyjafjöll på Island' . . . Men sagen bliver klar, når man formoder (udh. her), at Arnaldr har villet få bispesædet lovfæstet på Lovtinget« (der menes Altinget). Man skal lede længe

¹ Dette siges naturligvis ingen steder, er kun forf.s postulat.

efter større uvederhæftighed i fremstilling og tankegang end hvad her er præsteret. Forf. udelader netop, hvad der afgør sagen, men ikke til fordel for hans opfattelse. Ordene »de rejste til Island« (se ovf.) er uvederhæftige; Einar og bispen vilde netop rejse direkte hjem til Grønland; de nærrede ikke en skygge af tanke om at ville besøge Island. Det hedder nemlig videre i sagaafsnittet ordret således: »Siden tog de afsted på et skib, bispen og Einar. På et andet skib beredte Arnbjørn Østmand sig og andre norske mænd med ham og agtede også at rejse ud til Grønland« (det er dette, forf. har udeladt). Ja, sagen er klar, soleklar. Einar og bispen agtede sig direkte hjem til Grønland, men blev forslåede til Island, altså mod deres vilje, »børen var dem ikke særlig gunstig« — også disse ord viser netop fortællingens rette mening, — hvis de havde agtet sig til Island, så var den dem netop gunstig. De har åbenbart haft vedholdende nordvestvind og det er gået dem, som det gik nogle andre, at de, istedenfor efter hensigten at nå Grønland, blev af vind og vejr førte til Island. I sagaafsnittet findes endelig ikke et ord om nogen forhandlinger med islandske autoriteter. I islandske annaler findes under 1126 den korte nøgterne bemærkning: »3 biskopper i Island« eller »3 biskopper på altinget«. Man har fundet, at dette var — hvad det var — så enestående, at det måtte bogføres; det noteres som et kuriosum, som så mange andre ting. Einar og Arnaldr er naturligvis først sejlet af sted fra Island ud på sommeren for at få det bedst mulige vejr, og sikkert først efter altingstiden (slutn. af juni—beg. af juli). Det har da naturligvis moret dem at være tilstede på altinget. At lægge mere ind i denne notits — er atter kun lutter hjærnespind. Dette sidste eksempel på forf.s uvederhæftige brug af kilderne er et af de grelleste. Der kunde anføres mange andre — og i det følgende vil sådanne blive berørte. Disse her nævnede og belyste er mere end tilstrækkelige til at vise forf.s helt igennem tendentiøse fremstilling og mangel på eller laden hånt om al retskaffen videnskabelighed.

Vi skal nu så kort som muligt se lidt på de enkelte kapitler.

Forf. bruger stadig udtrykket *vár lög* om det islandske retssamfund, og det er vel afhjemlet, men når han laver navnet »*Islendingalög*«, er det uden nogen hjemmel; det ord har aldrig eksisteret, simpelt hen fordi retsområdet havde sit eget bestemte navn, som ikke kunde være bedre: Island. Forf. omhandler det islandske retssamfunds oprindelse og institutioner, som jo er velkendte og hvorom der haves udmærkede afhandlinger af mænd som V. Finsen, K. Maurer og flere. Dem har forf. trolig benyttet. Og så er der hovedkilden selv, de gamle love (*Grágásen*). Forf.

anker (s. 2) over, at lovene er meget mangelfulde. Som oftere er han ikke meget logisk i sin fremstilling; han siger: »Der mangler (udh. her) endogså bestemmelser . . . om lovrettens indretning og lovsigemandens funktioner, hvilket altsammen i Grågåsen behandles (udh. her) på en langt mere summarisk måde end man i vor tid vilde finde tjænligt«. Hvorledes en ting på én gang kan »mangle« og »behandles« (selv om det er »summarisk«), er ikke godt at forstå. Iøvrigt skulde man herefter tro, at forf. ikke havde anelse om de to meget vigtige afsnit i Grågåsen (Konungsbók) netop om lovretten og lovsigemanden, hvor der gives meget nøjagtige og særdeles velordnede oplysninger og bestemmelser om bægge dele, deres funktion og virksomhed.

Man skal iøvrigt ikke komme nærmere ind på indholdet, der på flere punkter er rigtigt, men som hyppig skæmmes ved forf.s egne skæve ræsonnementer og vilkårlige påstande. Enkelte ting må dog nævnes. Det hedder (s. 15), at i Islands bebyggelsestid var der i Norge »kun lige sket en begyndelse til dannelsen af de senere tinglag«. Hvor ved forf. det fra? Denne opfattelse er naturligvis ganske uhistorisk. Det samme gælder også den påstand (s. 17), at »den Gulatingslov (som Ulfljot benyttede) var en samling af gamle domme, d. v. s. sædvaneret fastslået ved domme, og de var dengang allerede blevet forældet i Norge, hvor man var misfornøjet med dem«. Hvor forf. har denne skildring fra, er ikke til at opdage. Der findes ikke et ord om sligt i kilderne. Det er påstande, der er grebne ud af luften. Det samme gælder fablen om, at kulturtilstandene på Island o. 900 var vidt forskellige fra Norges, altså hos de mænd som lige var kommen derfra! I dette første afsnit findes flere antecipationer af ting som kendsgærninger, der netop først skulde bevises. Hertil hører også påstanden (s. 21) om, at ethvert landområde, hvor islandske love gjaldt, eo ipso var en del af et hele som sammenhørende dermed. Det er en yndlingstanke hos forf., der gennemsyrrer det hele; det skal vi senere komme tilbage til.

S. 54 ff. fremsættes højst besynderlige meninger om lovrettens virksomhed og myndighed, der konkluderer i, at lovretten »ikke som antaget var et lovgivende ting med endelig lovgivningsmagt«. »Det er dog aldrig blevet bevist [at den var helt lovgivende], og der er vist heller ingen mulighed for at finde beviser«, hedder det. Man ved egenlig ikke, hvad man skal sige til en sådan påstand. Straks i begyndelsen af lovretteafsnittet hedder det om dem, der sidder i lovretten, at »de skal råde for love og bevilinger« (ráða l'gum ok lofum). Dette udtryk alene er afgørende. Senere hedder det: »Dér skal man rette sine love og gøre nylove

(vedtage nye lovforslag), hvis man vil«. »At rette love« betyder, som tidligere antaget, kun at »foretage lovændringer«, d. v. s. ændre de gamle love, der var grundstammen fra gammel tid af. Forf. giver en ganske urigtig og efter sine tendenser afpasset tolkning af ordet (»synes [udh. her] kun at betyde«). Også dette udtryk betegner direkte lovrettens lovgivende myndighed. Man skulde ikke tro, at dette behøvede at siges nutildags. Folk udenfor lovretten havde intet med denne side af virksomheden at gøre og der findes aldrig en antydning deraf. Anderledes forholdt det sig med »bevillinger« navnlig m. h. t. straffes eftergivelse. Da kunde udenforstående nedlægge indsigelse, men det har intet med den egenlige lovgivning at gøre. Spørgsmålet om lovrettens fulde lovgivende myndighed er i det hele udenfor al tvivl og udenfor al diskussion. Alt hvad forf. formoder om det modsatte er blot grebet ud af luften, tildels fordi han misforstår lovens udtryk. Jeg skal heller ikke komme nærmere ind på hans formodninger om »Vápnatak« og dets anvendelse ved vedtagelsen af love. Ikke et eneste sted i lovene eller sagalitteraturen findes en sådan anvendelse så meget som antydnet. Herom nøjes jeg med at henviser til ordets behandling i V. Finsens glossar, hvor alt nødtigt findes anført og drøftet¹.

Jeg forlader kapitel I, skønt der endnu er meget deri af samme art som det, der her er nævnet. Det kunde være fristende at komme ind på det sidste stykke (s. 72—73) om de såkaldte »Njálslove«, men da det spørgsmål er forholdsvis underordnet og da forf. kun henviser læseren bl. a. til en nu afdød forfatters »utrykte« undersøgelser, skal man her lade sagen ligge.

Kap. II handler om »retsfællesskabets første landudvidelse«, d. v. s. om Grønlands opdagelse og bebyggelse. Her findes først fortællingen om Snæbjørn galte, der kom til østkysten af Grønland. Jeg skal ikke komme nærmere ind herpå, men blot anholde betegnelsen for ham som »den første landnamsmand der«. Det var en tragisk historie, men betegnelsens berettigelse er udelukket. Erik den rødes bebyggelse var en rent privatsag, som Island som retssamfund intet havde at gøre med. Ikke en stavelse i de gamle kilder taler for, at det sidste kan have været tilfældet. Forf. påstår (s. 79), at »da Islænderne havde opdaget Grønland, ejede de det ifølge dagældende islandske landslove og ligeledes ifølge folkeretlige sædvaner, som endnu i vore dage ofte citeres«, og Grønland blev nu »en ligeså integrerende del af »vár lög« (vort

¹ Når forf. henviser til en meddelelse i Hauksb., Melabók osv. som havende betydning for lovrettens myndighed, er dette fuldkommen misvisende. Den indeholder intet som helst i den retning.

retssamfund) som selve Island«. Her kunde man spørge: hvad var det for »landslove«?, hvor findes de anførte eller blot antydede? Svaret lyder: ingensteder, sådanne love kunde dengang efter forholdene aldeles ikke eksistere. Det selvsamme gælder de »folkeretlige sædvaner«; det hjælper lidet, at der ret efter følger de mystiske ord om »citeringen i vore dage«. Sandheden er den, at der ved Eriks landnam ikke etableredes nogen som helst ejendomsret for Islands vedkommende, og det har heller aldrig gjort en sådan gældende, førend hr. Dúason (og E. Benediktsson) begyndte deres agitation. Akkurat med samme ret kunde man sige¹, at Norge havde »ejet« Island fra først af, eftersom det blev opdaget og koloniseret derfra². Men det er dog vel næppe forf.s mening.

Kap. IV skal jeg ikke dvæle videre ved; noget deri er allerede omtalt. Jeg skal atter blot pege på den grænseløse letsindighed i påstande uden nogen som helst kildehjemmel, der så at sige er forf. i kødet børen. Han digter således, at kolonisterne »måtte inden de tog af sted fra Island, lave en indbyrdes overenskomst« om delingen af landet — et land, som kun Erik kendte og det kun delvis! Forf. mener også som »sandsynligt«, at »tingsordningen« — naturligvis bortset fra lovgivende myndighed — »er blevet bestemt hjemme på Island« (s. 87); man læse blot fortsættelsen for at se, hvor det hele er grebet ud af luften eller er tomme ræsonnementer uden noget fast grundlag. S. 94 ff. udbreder forf. sig om, hvorvidt de islandske nybyggere har »udmeldt sig« af det islandske retssamfund, og finder — hvad der er rigtigt — dette ingen steder omtalt. Nej, naturligvis. Når har nybyggere i den tid gjort det? Det var et ukendt begreb, og det gør ingen udvandrer den dag i dag. Når forf. slutter — her som oftere e silentio —, at »det er tillige en benægtelse af at Grønlanderne havde meldt sig ud af islandske lög«, så vil der ikke være mangel, der godkender den logik.

I denne sammenhæng skal udtrykket »vår lög« (»í várum lögum«) omtales. Dette går som en rød tråd hele forf.s bog igen — nem som det bærende grundlag for, at Grønland var i retssamfund med Island; det er så at sige den tap, hvorom alt drejer sig. Der er et enkelt sted i Grågåsen (Kongsb. Ia 226, Staðarhólsb. 70), hvor det hedder: »her i landet eller i vore love«. Her synes et modsætningsforhold antydet og således har V. Finsen forstået

¹ Dette er blevet udtalt af H. Hermannsson, forf.s bemærkninger derimod (s. 90) er intet værd.

² Rigtignok var landet fundet før af irske munke; måske Irlænderne nu begynder at gøre krav på at »eje« landet.

det; han mener, at »i vore love« her betyder »hvor vore love (ellers) gælder«, og der kan da kun være tale om det grønlandske samfund. Jeg har sluttet mig til Finsen, under den forudsætning, at nybyggerne havde skabt sig love i overensstemmelse med de islandske eller overført disse — med eller uden modifikationer — til deres nybygd. Intet kunde være naturligere end dette, det var på en måde det samme som Ulfjotr gjorde, da han overførte Gulatingets love — i modificeret form — til Island. Af denne overførelse følger imidlertid ingenlunde nogen som helst overhøjhed fra Islands side over den grønlandske nybygd. Den var kun en naturlig og praktisk følge af forholdene. Grønland blev ikke derved en del af det islandske retssamfund — politisk set. Der er nu flere ting, der på det bestemteste modsiger en sådan politisk afhængighed, som forf. kæmper for, og som tilintetgør hans forståelse af det anførte udtryk.

Forudsat at Grønland havde været en del af Island (eller »det islandske retssamfund«), skulde man ikke vente, at det nogen- sinde blev nævnet i Grågåsen mere end hver anden landsfjærding, eftersom alle islandske love (efter forf.s mening) eo ipso gjaldt derfor. Men således er det ikke. Der findes bestemmelse om, hvorledes arv skal tages i Grønland (Staðarhólsbók 90 jfr. Kon.b. Ia 240); »arvegodset skal vurderes på samme måde som østerpå« (= i Norge), og der gælder samme søgsmåls- og værneregler som »østerpå«. Her parallelliseres Grønland ganske utvetydig med Norge, hvoraf man kun kan drage den slutning, at Grønlands forhold til Island var det samme som Norges, d. v. s. Grønland var »udland«. Hertil svarer bestemmelsen (Kon.b. Ia 249), »så skal tage dane-fæ (arv efter en død) i Grønland som i Norge«. Det er fuldkommen ligegyldigt, om dette er en gammel eller en ny lov (og da uvist fra hvilken tid, ialfald før 1200), som det betegnes i hds.; dets betydning er lige stor for det (man læse nu forf.s fantasier over dette s. 142—43). Bestemmelsen i »Islændernes ret i Norge« (Grág. Ib 195 ff.) om, at de Islændere, der har villet sejle til Grønland, men føres til Norge af vind og vove, ikke skal betale landøre dér (en nærmere fastsat afgift), vedrører mere forholdet mellem Island og Norge end forholdet til Grønland; det var rimeligt, at Islænderne i sådanne tilfælde skulde være fri for afgiften i Norge. I Island og Grønland fandtes ingen sådan afgift — men om statsretsligt forhold mellem Island og Grønland siger denne bestemmelse absolut intet, med undtagelse af, at den forudsætter den mulighed, at man fra Island rejste til Grønland. Stedet i Staðarh.b. s. 71 (jfr. forf. 144—45) er uden betydning for sagen.

Så er der kapp. 373—74 i Staðarh.b. (s. 389—90), der drøftes af forf. 180 ff. Om forf.s tekstkritiske behandling af disse kapitler se ovf. s. 447. Det vilde føre for vidt her at gennemgå forf.s udvikling angående sagen, der helt igennem er præget af den sædvanlige tendens og uvederhæftighed. Bestemmelserne i disse to kapitler er meget simple. »Hvis en mand, hedder det i k. 373, bliver dræbt i Grønland, skal det her søges som andre udenlandske drab« (med en enkelt naturlig undtagelse i fremgangsmåden). Her er »en mand« naturligvis »en Islænding« og ensbetydende med »vor landsmand« i k. 369, og Grønland sidestilles med »udlandet«, et direkte bevis for, at det ikke hørte til det islandske retsområde. Det andet kapitel begynder således: »Hvis en mand bliver (dømt) fredløs [naturligvis på grund af drab] i Grønland, så er enhver fredløs her, som dér er (dømt) fredløs« — atter en fuldkommen simpel sag. »En mand« er også her »en Islænding«, og det var logisk, at en sådan mand måtte være fredløs i sit hjemland, der var dømt efter en lov, der efter alt at dømme var identisk med den islandske. At slutte heraf noget som helst om et fælles retssamfund er umuligt. Snarere kunde man slutte det modsatte; havde Grønland været en del af Island, vilde sådanne bestemmelser have været overflødige og aldrig været indsat i loven.

Forf. påstår gentagne gange, at der har været en meget livlig, ja årlig, forbindelse mellem Grønland og Island. Dette er naturligvis en — skal vi sige — logisk følge af hele tendensen. Men intet kan være mere usandt end denne påstand, når man ser hen til kilderne. Her findes der overhovedet intet om et sådant direkte samkvem efter landnavet. Kun et par eksempler haves på, at mænd siges at være rejst fra Island til Grønland, nemlig Torbrandssønnerne (Eyrb. kap. 48) formentlig år 998. I Erik den rødes saga siges de at være rejst med Torfinn karlsefne, og det er vist rigtigt. Den anden var Torgils örrabeinsstjúpr; sagaen fortæller livagtig om de store farer og strabaser, som sejlasen var forbunden med. Når der ellers er tale om Islænderes rejse til Grønland, sker det altid så, at de rejser først til Norge og derfra til Grønland; det gjorde Þormóðr, Skáldhelge, det gjorde Audun, Helgi Vésteinsson osv. Grunden hertil var selvfølgelig den, at det var den letteste måde at komme derhen, der var flere grunde til at således måtte det gå, ikke mindst den farlige sejlas, isforhold og lign. Vanskeligheden viste sig straks fra begyndelsen af, idet omtrent halvdelen af de skibe, der sejlede ud med Erik den røde, enten dreves tilbage eller forliste. Denne omstændighed, den rent tilfældige skibsforbindelse mellem Island og Grønland,

er meget lidet gunstig for teorien om en statsforbindelse mellem landene.

Det ovf. omtalte bispedømmes oprettelse 1125 foregik, — når man ikke gør vold på kilderne — som påvist, aldeles uden nogen medvirkning fra Islands side og er således et af de kraftigste beviser imod nogen politisk forbindelse med Island. Havde en sådan eksisteret, vilde den i Einarsþáttir skildrede fremgangsmåde være utænkkelig.

Ganske det samme kan ses af den måde, hvorpå Grønlænderne underkastede sig den norske konge. Herom haves en beretning i så tilforladelig en saga som Hakons af Sturla (anført af forf. s. 163). Det hedder her: »Dette efterår (c: 1261) kom Odd fra Sjaldir(?), Páll Magnússon og Knarrarleif fra Grønland. De havde været der ude i 4 vintre (c: 1257—61) og meddelte, at Grønlænderne havde underkastet sig skattebetaling og ligeledes (gæet ind på) at bøde til kongen for alle manddrab, hvad enten der var tale om norske eller grønlandske mænds drab, og hvad enten de blev dræbte hjemme i bygderne eller under ophold i nord (norðrseta) og alt nord under polarstjernen skulde kongen tage tegngilde«. Dette sted er ikke til at komme udenom; det er heldigvis altfor klart dertil. De nævnte mænd var åbenbart sendte til Grønland af kong Hakon for at bevirke dets underkastelse; det var samtidig med kongens bestræbelser overfor Island. Men Island underkastede sig kongen først i årene 1262—64, altså efter at Grønlænderne havde gjort det. Disse gør det altså uden noget som helst hensyn til Island, de gør det af sig selv. Kan der gives noget fuldere og tydeligere bevis for Grønlands uafhængighed af Island end dette? Forf.s følgende omtale af de grønlandske gode-dømmer og af, hvad der ikke nævnes ved denne lejlighed, og påstanden om, at kongen ikke fik nogen politisk overhøjhed over landet førend ved Islands kontrakt med kongen er så absurd, at derpå behøver man ikke at spille et ord mere. I nævnte kontrakt er den første bestemmelse netop den, at Islænderne lovede kongen skat, akkurat det samme som Grønlænderne havde gjort. Skatteydelsen er det vigtigste udtryk for underkastelse.

Hertil skal blot endnu føjes en kort bemærkning. Det hedder i en meget apokryf annalnotits (G. h. M. III 458) om Jónsbók, at »man siger [mærk dette vage udtryk], at den samme bog blev sendt til Grønland«. Der er i og for sig intet umuligt i, at dette var sket, idet kong Magnus har ment, at Jonsbogen også kunde passe for Grønland på grund af forholdenes store ensartethed (ligesom den islandske lov tidligere kunde benyttes af Grønlænderne). Men rimeligvis er notitsen uden historisk grundlag og

beror vist blot på Lyskanders Grønlandia; det er ham som er »man«.

Hermed er i det væsentlige kritikken færdig med hr. Dúasons bog, der i alle hovedspørgsmål viser sig at være fuldstændig forfejlet. Men der kunde være meget endnu at bemærke, f. eks. til hvad forf. siger på forskellige steder om det grønlandske alting, der direkte nævnes. Begrebet indbefatter naturlig både dømmende og lovgivende myndighed. Forf. hævder, at den sidste ikke omtales i kilderne. Det er i det hele rigtigt, men grunden er den, at kilderne er så magre og lidet omfangsrige og at der overhovedet ingen anledning var til at nævne dem, således som disse kilder er beskafne. Og dog nævnes — som ovf. anført — »grønlandske love«, netop da der var anledning dertil. Rent ud parodisk virker det, når forf., udfra undersøgelser på tingpladsen ved Gardar, påstår, at de (meget utydelige) terrænforhold kan bevise, at der ikke har været en lovrette der! Ved da forf. ikke, at på Þingvöllr på Island er der nu ikke spor af lovrettens plads — og dog drager hverken han eller nogen anden den slutning, at den ikke har eksisteret.

Vi skal nu til slutning nævne nogle enkeltheder, der også belyser forf.s pålidelighed.

Forf.s gengivelse af de islandske tekster er i reglen rigtig, da han benytter ældre, pålidelige oversættelser. Men en unøjagtighed findes i hans egen gengivelse af Torgeirs ord (hos Are frode): »som vil gøre den største modstand« (s. 12) istf. »som stærkest vil gå (eller stå) imod hinanden«. Dette er naturligvis underordnet, men viser forf.s skødesløshed.

S. 39 og 131 (gentagelsen viser, at der ikke er tale om trykfejl) siger forf., at lovsigemanden har stået og talt til publikum »på den vestre side (udh. her) af kløften Almannagjá«. Dette er en splinterny lære om lovbjærgets beliggenhed. Derom kan kun siges, at det har været et syn for guder, at se lovsigemanden vandre den lange vej og fra et så himmelhøjt stade at tale til de fra hans ophøjede sted myrelignende mennesker nede i kløften.

S. 117 noten siger forf. »Biskop Eiríkr tog til Vinland 1121, vistnok i embeds medfør, jfr. G. h. M. III 44 [her findes intet i den retning] og bosatte sig der«. Det kunde være interessant at få nærmere besked om denne »bosættelse«, hvor nævnes den? I islandske annaler ved 1121 hedder det kort: »Biskop Erik (upse) fra Grønland drog ud for at opsøge Vinland«. Det er alt, hvad der vides om denne Erik.

S. 121 hævdes, at »den vestre bygd« (i Flóamannasaga) betyder den vestlige del af Østerbygden. Det er ganske vist ikke

ret naturligt her at tænke på Vesterbygden; ikke destomindre må det være denne, der er ment, da udtrykket forekommer flere steder i sagaen, aldeles som det sædvanlige egennavn. Det er måske fejl, at den nævnes i sagaen, men det kommer da af sagaforfatterens ukendskab til forholdene.

Under ørkenvandringen gennem bogen støder man pludselig på en lille oase (s. 69), der virker lidt oplivende på visse muskler. Der er tale om, hvem der mødte eller kunde møde på det islandske alting og så hedder det: »Hvad angår Islændere udenfor (udh. her) Island, så blev det slet ikke forlangt, at de skulde ride [udh. her] til Altinget, men osv.«. Det var i sandhed en overraskende oplysning; man kunde dog måske have ventet en henvisning til det sted, hvor det udtaltes, at et sådant »forlangende« ikke blev stillet.

En sammenfattende dom kan jeg efter alt dette kun formulere således: forf. har benyttet kilderne på en ufuldstændig og tildels uredelig måde; bogen vidner helt igennem om mangel på rigtig videnskabelig sans og logik, forf.s metode er overhovedet uvidenskabelig og dilettantisk, hans resultater ganske forfejlede. En sådan bog burde helst aldrig have set dagens lys, endsige vundet en doctor-grad.

Til slutning føler jeg det som min pligt at advare imod, at man udenfor Island bedømmer nyere islandsk videnskabelig litteratur efter dette mislykkede arbejde. Denne litteratur er på det nøjeste knyttet til det unge Universitet. Herfra er der i tidens løb udgået mange afhandlinger, lødige og fuldt ud videnskabelige skrifter, der kan stå mål med andre landes.

Finnur Jonsson.

**Lis Jacobsen: Svenske-
vældets Fald. Studier til
Danmarks Oldhistorie i
filologisk og runologisk
Lys. Kbhvn. 1929.**

For den, som selv hovedsagelig har syslet med vor ældste Historie, var det paafaldende at se den uhyre Energiudfoldelse, der fremkaldtes ved Prof. Hans Brix's Forslag til en Nytolkning af den lille Jellingestens Indskrift. Man havde ikke fra de nærmest forudgaaende Tiaar noget stærkt Indtryk af, at det netop var denne Perodes Tildragelser, som interesserede Forskerne, og nu myldrede i Løbet af kort Tid Diskussionsindlæggene frem — fra runologisk, folkloristisk og i snævrere Forstand historisk Side.

Det turde næppe være for meget sagt, at naar de fleste af disse Indlæg er glemt, vil Fru Dr. Lis Jacobsens Bog om »Svenske-

vældets Fald« endnu hævde sig — ikke fordi den paa alle Punkter har sagt det afgørende Ord, eller fordi dens Slutningsrækker ikke skulde kunne underkastes Kritik, men fordi den tager Spørgsmaalet op paa et bredere Grundlag end det hidtil benyttede, og fordi den inddrager Stof i Undersøgelsen og til dette Stofs Behandling anvender en metodisk Fremgangsmaade, som de forudgaaende Debattører ikke havde haft Blikket tilstrækkelig aabent for. Det var en lignende Aarsag, som gjorde Dr. Henrik Ussing's Arbejde: Sagnene om Thyre Danebod (1928) saa værdifuldt og inciterende.

Selve det haardt omstridte Problem — Gorm-Tyre — er i sig selv ikke Emnet for Dr. Jacobsens Undersøgelse. Men det føles uvilkaarligt mellem Linierne, og det har været i stærk Grad medvirkende til, at hun har givet sig i Kast med Opgaven. Hvad hun har søgt at forstaa, er den Skæbnebaggrund, ud fra hvilken vort Lands Historie ved Midten af det 10. Aarhundrede maa opfattes. En parenthetisk Sarkasme¹ giver mig Anledning til den parenthetiske Bemærkning, at Forskeren næppe i noget Tilfælde staar sig ved at lukke Øjnene for Hændelsernes Sammenhæng, for den enkelte Handlings Relation til forudgaaende Begivenheder, og at »Skæbnebaggrunden« derfor altid er et nødvendigt Led, ikke i Bevisrækken for et Postulat, men til dybere Forstaaelse af det, man ad anden Vej mener at kunne godtgøre. Spørgsmaalet Gorm-Tyre kan drøftes ud fra selve det givne og sparsomme Kildegrundlag; men det forstaas kun, hvis man til Baggrund tager de indgribende Begivenheder, der gik umiddelbart forud for Kongeparrets Herskertid. Det er disse, Dr. Jacobsen belyser, og hun gør det ad to Veje: ved en tekstkritisk Undersøgelse af Kildestoffet til Hedeby-Svenskernes Historie og ved en Nytolkning af Runestenen fra Sædinge.

For at tage denne sidste først, saa er en Ikke-Runologs Hovedudbytte under Læsningen det negative: at den tidligere af Prof. Wimmer givne Tolkning afgjort er urigtig. Enhver, som objektivt betragter Dr. Jacobsens autotypiske Gengivelser af det Billedmateriale, hvormed Wimmer efterhaanden søgte at underbygge sin Tolkning, føler ingen Trang til at diskutere denne Side af Sagen. Autotypierne lyver ikke. Dermed turde det Spørgsmaal være ude af Verden. Men selve den Kritik, som Dr. Jacobsen her og i Afhandlingen om Sjælle-Stenen (ligesom i hendes Undersøgelse af »Landmands-Stenene«) har underkastet Prof. Wimmers metodiske Fremgangsmaade og de Resultater, hvortil han i Tvivltilfælde naaede, kan ingen Historiker sidde overhørig.

¹ Scandia I (1928) 194.

Kritiken er teknisk lærerig, og den er saglig betydningsfuld. Den rokker ikke vor Ærbødighed for det Storværk, som Wimmer øvede, da han fremlagde sine Tolkninger af de 250 danske Runestene. Den reviderer kun Tydninger af den Art, som havde fremkaldt Tvivl ogsaa hos andre Forskere (v. Friesen, Wadstein, Verner Dahlerup, Marius Kristensen, Ivar Lindquist o. fl.), og man gør Wimmers Minde en Bjørnetjeneste ved at tillægge disse hans relativt faa omstridte Tolkninger en Autoritet, som alligevel ikke i Længden kan opretholdes.

Hvad angaar Dr. Lis Jacobsens eget Forslag til Indskriftens Tolkning, har en Historiker kun ringe Mulighed for at danne sig en begrundet Mening. Ordet tilkommer Runologerne, og man maa med Spænding afvente det Øjeblik, da en objektiv Dom vil blive fældet fra deres Hold. Thi selve den »Skæbnebaggrund«, i hvis Lys Dr. Jacobsen tolker Stenen, har vidtrækkende Interesse for vor almindelige Historie i det 10. Aarhundredes første Halvdel. Hun tænker sig det svenske Vælde udstrakt over baade Jyder og Øboer og ser Stenen som et Vidne om dette Vældes Fald — paa Laaland som (hvad andre Kilder melder os) i Hedeby. Tanken om et saadant Svenskevælde over den danske Østersøsejled har jeg tidligere fremhævet (Hist. Tidsskr. 9. R. V 226f.), hvilket Dr. Jacobsen synes at have overset, og jeg skulde tro, at der kunde gives endnu flere Argumenter derfor, selv om det naturligvis let »kan blive en Modesag at føre saa mange Fænomener som muligt ind under den samme Aarsag¹».

For Faghistorikeren vil Hovedinteressen ved Dr. Jacobsens Arbejde imidlertid ikke være knyttet til hendes Runetolkning, men til hendes kritiske Behandling af Kildestoffet vedrørende det svenske Vælde i Hedeby. Undersøgelsen fylder Bogens første Halvdel og bærer Titlen »Gorm og Gnupa«.

Dr. Jacobsen aabner dette Afsnit med at fastslaa to Ting, hvis Rigtighed næppe vil kunne omtvistes. For det første godtgør hun, at Ordlyden i en ofte debatteret Sætning hos Adam af Bremen har været: »eo tempore filius Hardechnud, Worm, regnavit«. Heraf fremgaar det, at Gorm (Worm) ifølge Adam har været Søn af Hardeknud (Hardechnud). For det andet bevises det, at den hos Adam nævnte »Hardegon, filius Suein«, der fordrev Kong Sigerich, ikke — som almindeligt antaget — kan have været identisk med Hardeknud. Beviset er palæografisk og vil ikke være til at rokke. At Navneformen Hardegon repræsenterer et olddansk Mandsnavn Harde-Gunni, lyder meget

¹ Knud B. Jensen i en Afhandling: Vikingespør i Syddanmark. (Danske Folkemaal III (1929) 61).

plausibelt, men er forøvrigt uden væsentlig Betydning. Sagens Kærne er i Korthed denne: Adam meddeler, at Gorms Fader hed Hardeknud, og Hardeknud var en anden end den Hardegon, som fordrev Sigerich og derved gjorde en Ende paa Svenskevældet i Hedeby. Forbavsende nok kommer Dr. Jacobsen ikke selv til denne sidste Konklusion, der dog er den eneste berettede; men inden hun opsummerer Resultatet af Undersøgelsen, gaar hun over til en kritisk Vurdering af Adams Kilder de paaældende Steder.

Som bekendt støtter Adam sig, hvor han omtaler danske Forhold i første Halvdel af det 10. Aarh., dels til mundtlige Meddelelser af Sven Estridssøn, dels til en dansk Biskops Beretning. Den førstnævnte har fortalt ham om Landets Konger efter Slaget ved Löwen 891 (Heiligo, Olaph, Chnob, Gurd, Sigerich og endelig Sigerichs Overvinder Hardegon), den anden har meddelt ham, at Henrik I havde besejret Gorm, givet Slesvig Navnet Hedeby, trukket Rigsgrænsen her, indsat en Markgreve paa Stedet og henlagt en Koloni af Sachsere dertil. Som af alle nyere Forskere bliver ogsaa af Dr. Jacobsen Bispens Kildeværdi sat overordentlig lavt, og om Sven Estridssøn hedder det, at en saa langvarig mundtlig Tradition let kan føre til Forskydninger i Fremstillingen af Begivenhedernes Gang, og at man under disse Omstændigheder især ikke kan stole sikkert paa Kronologien. Herom kan vist alle være enige.

Adam bringer imidlertid endnu en Meddelelse af Betydning. Han fortæller, at paa Ærkebiskop Unnis Tid (919—36) »regerede hos Danerne filius Hardechnud, Worm, crudelissimus vermis«, og at Unni ikke kunde faa Bugt med Gorms medfødte Grusomhed, da han paa sin Missionsrejse (936) kom til vort Land, hvorimod han skal have vundet Kong Harald for Kristendommen. Hvorfra ved Adam dette?

Det er værd at lægge Mærke til Dr. Jacobsens Svar. Det hedder herom (Fremhævelserne mine): »Adam meddeler ikke sin Kilde, men der kan jo ingen Tvivl være om, at hans Skildring hviler paa Bispearkivets Indberetninger« (S. 42). Lidt senere derimod: »de rimeligvis fra Bispearkivet stammende Oplysninger« (S. 45). Det forekommer mig, at den sidst valgte Form er langt den sikreste at bruge — navnlig da overordentlig meget efter Dr. Jacobsens Mening skal afhænge af dette Sted hos Adam.

Det skal nemlig for det første heraf fremgaa med absolut Sikkerhed, at Kong Gorm har regeret i Danmark i 936. »Disse Disciple, paa hvis Beretning Adams Skildring for en væsentlig Del [fremhævet her] maa hvile, kan ikke have givet gale Op-

lysninger om, hvem der var Konge i Danmark, da de paa deres Gennemrejse forsøgte en Missionsvirksomhed der«. Utvivlsomt rigtigt — hvis Adams Kilde det paagældende Sted er autentiske Indberetninger i Bispearkivet; men noget saadant vil aldrig kunne bevises, ja, er paa Forhaand temmelig usandsynligt. Og har den mundtlige Tradition sin Part i Skildringen, kan der ikke i kronologisk Henseende bygges mere paa den end paa de andre, tidligere nævnte, til hvilke vi kender Hjemmelsmændene.

Alligevel — vi gaar ud fra, at Dr. Jacobsen har Ret paa dette for hende saa væsentlige Punkt. Hun fortsætter nu: »Jeg tror imidlertid, at det ikke er altfor dristigt at bygge paa ikke blot, hvad der positivt meddeles om Gorms Herredømme i Danmark, men ogsaa paa, hvad der ikke meddeles om Svenskeherredømmet. Da Unni og hans Følge maa formodes at være draget ad Landevejen fra Bremen op gennem Slesvig, vilde man dog sikkert, hvis Svenske-Herskerne endnu havde regeret i Hedeby, være kommet i Berøring med dem, og i saa Fald havde Beretningen vel givet Oplysninger om Unni's Forhold til disse Konger. Det, at der i Beretningen ingen Antydning findes om Hedebykongernes Existens, synes mig at være et Vidnesbyrd om, at de var ophørt at existere, da Unni kom til Danmark. Thi der er ingen Grund til at tro, at Adam havde ladet uomtalt dette Fremmedherredømme, hvis han havde fundet Underretning herom i Arkivets Papirer, — tværtimod maatte en saadan Meddelelse have ydet ham et velkomment Korrektiv til de Oplysninger, Svend Estridsson havde givet ham herom, og hvis Brøst han i saa høj Grad følte, at han gav Usikkerheden Udtryk i sin Fremstilling« (S. 44f.).

Den, som læser dette, føler vel egentlig ikke noget usandsynligt i den givne Fremstilling. Der er intet af alt dette, som ikke godt kan passe. Men monstro nogen føler sig overbevist af Ræsonnementet?

Det er altid sin Sag at slutte e silentio. Hvis Unni nu ikke er draget ad Landevejen fra Bremen op gennem Slesvig, men f. Eks. er taget Søvejen fra Bremen til Ribe? Saa falder jo hele Bevisførelsen. Og faktisk aner vi intet om hans Rejserute. Den ene Vej kan være lige saa rimelig som den anden.

Endvidere: Vi ved, at Kong Henrik kristnede Hedebyherskeren Gnupa i 934. Er det tænkeligt, at en saadan Begivenhed ikke i Løbet af dette og de to nærmest følgende Aar skulde have afsat det fjerneste Spor i Bremerbispens Arkiv, om et saadant havde været benyttet af Adam. Og dog viser Adam tilsyneladende fuld Tillid til en dansk Biskops vitterligt urigtige Fremstilling af

Aarets Begivenheder. Hvorfor skulde han saa have følt sig mere tilskyndet til ved Arkivets Hjælp at korrigere Sven Estridssøns Beretning — forudsat, at han i det hele har været i Stand dertil?

Efter mit Skøn kan man ikke udlede andet af Adams Tekst, end at Kong Gorm muligvis regerede i 936. Om Svenskerne endnu paa det Tidspunkt sad i Hedeby eller var fordrevne derfra, oplyser hans Skildring ikke.

Men gaar vi ud fra denne — og den udgør jo foreløbig Grundlaget for Dr. Lis Jacobsens Undersøgelse — maa man ligeledes fastholde den Oplysning, at Sigerich fordreves af Hardegon. Det er det eneste, der siges om Svenskevældets Fald, og det behøver paa ingen Maade at være utilstrækkeligt til Forklaring af dette. Derfor bliver man højst overrasket ved hos Dr. Jacobsen, umiddelbart efter at Tidspunktet for Gorms Regering og Erobringen af Hedeby (»i Tiden mellem 934 og 936«) er fastslaaet, da at læse: »Tilbage bliver Spørgsmaalet, om denne Erobring skyldes Gorm eller hans Fader Hardeknud« (S. 45). Det Spørgsmaal foreligger jo overhovedet slet ikke, naar vi arbejder med Adams Tekst og — følgende Dr. Jacobsens egen værdifulde Paavisning — i Modsætning til tidligere ved, at Hardegon ikke er identisk med Gorm og ikke heller med Hardeknud. Dr. Jacobsen tænker sig, at Hardegon »har spillet en fremtrædende Rolle ved Hedebyrigets Tilbageerobring — og muligvis har faaet Styret her. . . . men hvilken Bedrift han har øvet, er vi ikke i Stand til sikkert at afgøre« (S. 51). Nej, ikke ud over en Henvisning til den Rolle, han spiller i Adams Fremstilling. Er det da ikke dristigt at fordele Rollerne som følger: »Man tør formode, at medens Gorm drog mod Gnupa og fældede ham [hvad Adam intet kender til], er Harde-Gunni draget mod Sigtrygg og har fordrevet ham fra hans Rige« (S. 51)? Og er det ikke endnu dristigere at afslutte den første Undersøgelserække med følgende Resultat: »Den danske Konge, der endeligt gjorde det af med Svenskevældet ved Sydgrænsen, var altsaa Gorm« (S. 47)¹?

¹ I Citatet henviser Udtrykket »altsaa« til den nærmest forudgaaende Hypotese: at Gorms Fader Hardeknud var død før Svenskevældets Fald — maaske allerede omkr. 916 (»senest en Snes Aar før 936«). Denne Opfattelse bygger paa den Stormske Fremstilling af Tidens Opkaldelsesregler, og holder Storms Regel ikke Stik, bortfalder Aarsagen til at forudsætte Hardeknuds Død før 936. Da Hardeknud ikke er identisk med Hardegon, har Spørgsmaalet om Aaret for hans Død mindre Interesse, og jeg skal derfor ikke her komme nærmere ind paa min fra Dr. Jacobsens afvigende Opfattelse. Vedrørende Opkaldelsesreglerne nøjes jeg med at henvise til Landsarkivar Svend Aakjærs Udtalelser i Tilskueren 1929: 207. og

Den følgende og paa mange Maader saa værdifulde Undersøgelse af »Gormssagaen« forklarer imidlertid, hvorfor Dr. Lis Jacobsen allerede under Studiet af Adams Beretning skyder Hardegon til Side til Fordel for Gorm. Hun finder i Sagaen et samtidigt Vidnesbyrd om, at Gorm har fældet Gnupa (og Silfraskalli), hvilket har været det afgørende for Svenskevældets Fald, eller — for at bruge Forfatterens egne Slutningsord —: »Gorm gjorde det af med Gnupa og tog hans Rige; og den danske Kongesætling Hardegunni har nok (!) fordrevet Gnupas Søn Sigtrygg«.

Grundlaget for Opfattelsen af Gorm som Gnupas Banemand er, hvad Dr. Lis Jacobsen kalder »G II«, 3: Kap. 63 i den store Olav Tryggvasons Saga. Selve »Gormssagaen« (Kr. Erslevs noget uheldige Udtryk) udgøres dels af det Stykke i Hauksbók, der omhandler Gorm (et Afsnit af Regnarssona-Pátttr, kaldet »G I«), dels af den nævnte G II; men kun i G II omtales Gorms Kampe med Gnupa (og Silfraskalli).

Den foretagne kildekritiske Belysning af disse Tekster er af stor Interesse, og det maa med Skam at melde indrømmes, at det er første Gang, en saadan har været forsøgt. Først viser Dr. Jacobsen, at Olavssagaens Kap. 60 saa at sige slavisk gengiver Meddelelserne i Adams Kap. 48 og 52 vedrørende Heiligo, Olaph, Chnob, Gurd og Sigerich, kun at Navnene er omsat i en nordisk, dog delvis urigtig Form (saaledes Knud for Chnob og Siggæir for Sigerich), ligesom Hardegon og hans Sejr over Sigerich er udeladt. Paa disse Punkter uddyber Forfatteren, hvad andre Forskere (Jessen, Erslev) tidligere har fremhævet. Men derefter gaar hun i Lag med »Gormssagaens« forskellige Bestanddele og søger at godtgøre, at der mellem G I og G II findes saa betydelige Overensstemmelser, at de maa skyldes Kendskab til en fælles Kilde, medens til Gengæld visse Uoverensstemmelser fastslaar, dels at de er uafhængige af hinanden, dels at de hver for sig har benyttet en særlig Kilde. For G I's Vedkommende indeholder dens Gormsparti egentlig ikke andet end en udmalende Skildring af, hvorledes Gorm er faret med sin Hær over hele Jylland og har gjort det af med alle Næskonger helt Syd paa til Sli, ligesom han har erobret et stort Omraade af Vendland og haft mange Kampe med Sachserne, saa han er blevet en mægtig Konge. Om dette maa gælde, hvad Dr. Jacobsen antager ved-

Prof. Halvdan Kohts i (Norsk) Hist. tidsskr. 5. R. VII (1929) 430. Sidstnævnte skriver ganske kategorisk: »Det er kanskje best å segje frå her, at eg ikkje trur på den regelen Gustav Storm sette up, um at berre døde folk blir »reist uppatt«. Jeg kan ganske slutte mig hertil.

rørende Skildringen i Fælleskilden G: at det er »Udsmykning, som enhver Sagamand kunde fabrikere, uden faste positive Oplysninger« (79). Til denne Karakteristik svarer endvidere Dr. Jacobsens Omtale af det Afsnit i G II, der rummer »en ordrig i almindelige Udtryk holdt Skildring af Gorm som en mægtig Erobrerkonge — en Skildring, som ikke har det ringeste at gøre med Adam, men som — da den ikke indeholder mere, end hvad enhver Sagamand kunde udforme, naar Opgaven lød paa at skildre en dansk Erobrerkonge — i og for sig ikke behøvede nogen særlig Kilde« (S. 68). Det er fuldkommen rigtig sagt. Jeg har selv understreget det »klicheagtige« i den norrøne Traditions Fremstilling af Gorm som en stor Tjodkonge (Hist. Tidsskr. 9. R. V 202 f.), men Stedet er desværre oversat af Dr. Jacobsen.

Spørgsmaalet er imidlertid, om Gorm virkelig var en Erobrerkonge?

Dr. Jacobsen mener at kunne besvare det bekræftende ud fra G II med dens Oplysninger om Gorms Sejre over Gnupa og Silfraskalli. Hun paaviser, at disse to Navne meddeles »i fuldkommen korrekt nordisk Form. Hvis nu Navnene havde været almindelige og almenkendte som f. Eks. Harald — Knud — Svend, havde dette ikke kunnet give os noget Holdepunkt, men da begge Navne Gnupa og Silfraskalli er meget sjældne og, som særligt østnordiske (svenske), rimeligvis har været den islandske Sagaforfatter ukendte, kan man gaa ud fra, at deres korrekte Form ikke skyldes Forfatteren, men hans Kilde. Dette betyder, at Kilden maa være nordisk, da man ikke hos en fremmed Annalist kan vente at finde Navnene bevarede i deres rette nordiske Form. Navneformen peger altsaa paa, at Urkilden [o: Særkilden for G II] er nordisk«. Hele denne Udvikling virker overordentlig fængslende, skarpsindig og lærerig — ikke mindst Afsnittet, hvori det søges godtgjort, at Silfra-Skalli er »et historisk Navn i korrekt filologisk Form« (S. 70). Der argumenteres naturligvis ud fra et Materiale, hvis Bæreevne er vanskeligt at bedømme for en Ikke-Sprogmand; men jeg skulde dog antage, at Dr. Jacobsens Resultater paa dette Punkt vil holde Stik. Nu fortsættes der imidlertid:

»Vort historiske Kendskab til Gnupa og Gorm viser, at Kronologien er i Orden. De to Konger har levet samtidig. Endvidere maa vi udfra vor historiske Viden [fremhævet her] slutte, at Gorm har besejret Gnupa og hans Æt. Dette tyder paa, at Saga-Indskuddets Kilde ikke kan skyldes en mundtlig Tradition, men maa hvile paa en samtidig Kilde, der er vel underrettet om Begivenhederne. — En nordisk Kilde, samtidig med

Begivenhederne, kan kun være én Ting — et Skjaldekvad. Denne Løsning er ikke blot mulig, men giver fuldgyldig Forklaring paa Kildeforholdet« (S. 81).

Man vil let se, at her brister det! Naar Dr. Jacobsen allerede ved Behandlingen af Adams Tekst skød Gorm-Gnupa i Forgrunden som det egentlige Modstanderpar, skønt Kilden overhovedet ikke med et Ord antydede, at de havde spillet denne Rolle, maatte den eneste Begrundelse være, at hun ad anden Vej og senere kunde skaffe Sikkerhed for dette Forholds Realitet. Nu finder vi det udelukkende omtalt i en — det kan ikke nægtes — sen Sagafremstilling, og henvisende til det tidligere, saa at sige »paa forventet Efterbevilling« indtagne Standpunkt vil Forfatteren derefter hævde, at denne sene Sagafremstilling maa skyldes en Kilde, der var »vel underrettet om Begivenhederne«, ja, at den maa have været samtidig med dem, fordi Sagen stemmer overens med, hvad vi kan slutte »udfra vor historiske Viden«. Det er slet og ret en Cirkelslutning!

Alligevel, eet staar fast: Dr. Jacobsen har utvivlsomt Ret i, at Navneformerne Gnupa og Silfraskalli er nordiske, at de ikke er opfundet af Sagamanden, at de altsaa har været til Stede i hans Kilde, og at ogsaa denne maa have været nordisk. Det er i sig selv et overmaade betydningsfuldt Resultat. Man spørger kun: Hvorfor kan denne Kilde ikke være en mundtlig Tradition, stammende fra Aarhundrederne mellem Begivenhederne selv og Valdemarstiden, da vor hjemlige Overlevering om Gnupa var stærkt udvisket (Ennignup) og om Silfraskalli helt tabt? Dr. Jacobsen hører ganske vist ikke til dem, der tillægger en saadan Tradition synderlig historisk Vægt; men Samtidigheden mellem Gorm og Gnupa og den sidstes Navn kunde dog nok tænkes at være erindret et Stykke Tid i korrekt Form og derefter paa Island at have fundet Leje i en eller anden Nedskrift. Hvorfor netop i et samtidigt Skjaldekvad? Det eneste brugbare (om end langt fra afgørende) Bevis for en saadan Teoris Rigtighed — Overensstemmelse mellem Sagafremstillingen og »vor historiske Viden« — mangler jo af den simple Grund, at vi overhovedet ingen historisk Viden har om Kampe mellem Gorm og Gnupa!

Jeg skal ikke komme ind paa Spørgsmaalet om, hvorvidt der i det hele kan regnes med Hirdskjalde ved det 10. Aarhundredes danske Kongehoffer, saaledes som Dr. Jacobsen forudsætter det. Der kan vist i dette Spørgsmaal siges meget »baade pro et contra«¹. Drøftelsen vilde dog have udelukkende aka-

¹ Jfr. Prof. Edv. Bull: Dansk skaldskap i 10. årh.? (Edda XXIX (1929) 39 ff.)

demisk Interesse, saa længe man ikke havde godtgjort Sandsynligheden af, at et enkelt, bestemt Lovkvad hørte dette Tidsrum og Milieu til. Og evnede man dette, vilde et nyt Spørgsmaal melde sig: kunde man i alle Forhold stole paa Angivelserne i et saadant Kvad? Jeg tænker ikke ligefrem paa, om dets Begivenheder kunde være pure opdigtede; men havde man nogen Garanti for, at den enkelte Daad, som omtaltes, virkelig tilkom den Fyrste, der lovpristes? Ogsaa ved Besvarelsen af dette Spørgsmaal kunde der sikkert siges adskilligt baade for og imod. Og hvor uendelig meget vilde ikke for hele Bevisførelsens Vedkommende afhænge af Svaret?

Naar jeg saa udførligt har dvælet ved en Række af de Problemer, som Dr. Lis Jacobsen har rejst i »Svenskevældets Fald« og underkastet hendes Løsning af dem Kritik, vil jeg gerne have det opfattet som en oprigtig Anerkendelse af hendes Indsats Betydning. Jeg skrev i en kort Anmeldelse (Berl. Tid. 27.1.29), at »for den, hvem det ikke først og fremmest kommer an paa at opretholde det een Gang indtagne Standpunkt, men som i al Beskedenhed ønsker at lære af andres Studier (naar de for tjener det), vil L. J.s Undersøgelse danne Udgangspunktet for fornyede Overvejelser«. Det er disse Ord, jeg har søgt at omsætte i Praksis. Ikke lidet i den Opfattelse, jeg tidligere har gjort gældende, bl. a. her i Tidsskriftet, maa opgives efter Fremkomsten af »Svenskevældets Fald«, og som det paa disse Punkter er gaaet mig, er det gaaet hele Rækken af Forskere, der har beskæftiget sig med Adams og Olavssagaens uklare Efterretninger om Begivenhederne i Hedeby i Aarene før Tyre byggede Danevirke. Derfor vil Dr. Lis Jacobsens Bog med Lethed hævde sig, selv om flere af hendes videregaaende Slutninger ikke kan holde Stand overfor en kritisk Prøvelse.

Vilh. la Cour.

Nyt fra historisk Videnskab.

Som Jubilæumsgave til Københavns Universitet har Universitetsbiblioteket under Ledelse af dets initiativrige Chef Svend Dahl og med Støtte af Carlsbergfondet paa Engelsk udsendt et stateligt Festskrift: *Danish Theses for the Doctorate and Commemorative Publications of the University of Copenhagen 1836—1926. A Bio-Bibliography* (Kbh. 1929). I en Indledning gøres der først Rede for Arbejdets Plan og for det indbyrdes Forhold mellem de til enhver Tid gældende akademiske Grader samt meddeles en Række interessante statistiske Oplysninger om, hvordan Disputatsernes Antal fordeler sig paa de forskellige Fag og de forskellige Tidsperioder. Derpaa følger selve Teksten, delt i to Hovedafsnit. Det ene af disse (S. 3—176) indeholder Titlerne — først paa Dansk, dernæst (og ofte i udvidet Form) paa Engelsk — paa alle de Disputatser, Programmer, Festskrifter o. l. Arbejder, der er udgaaet fra Københavns Universitet i den her behandlede Periode, begyndende med 1836 som det Aar, da Dansk for første Gang anvendtes ved Affattelsen af en Disputats (Martin Hammerichs om Ragnaroksmytten). Alt i alt omfatter Fortegnelsen 937 Disputatser foruden Festskrifterne, som alle er ordnede efter de forskellige Videnskaber, de angaar, idet man som Hovedinddeling væsentlig har fulgt Decimalsystemet og indenfor de enkelte Grupper ladet den alfabetiske Ordning efter Forfatternavne være den afgørende. Ret talrige Krydshenvisninger letter Eftersøgningen af de enkelte Værker. — Andet Hovedafsnit (S. 177—355) indeholder kortfattede Biografier af samtlige Forfattere til de i det foregaaende Afsnit nævnte Arbejder. For Doktorernes Vedkommende er der desuden givet Henvisninger til det Sted, hvor deres Selvbiografi findes trykt. Bogen slutter med en Fortegnelse over Æresdoktorer i samme Tidsrum og et Realregister.

Det foreliggende Arbejde hviler paa en Gennemgang af et meget stort Materiale, der nu er blevet gjort tilgængeligt paa en klar og overskuelig Maade, og de meddelte Enkeltoplysninger

synes — som det ogsaa var at vente — at udmærke sig ved megen Nøjagtighed og Soliditet, skønt der hist og her baade i Bogtitlerne og i Biografierne kan paapeges mindre Unøjagtigheder. Saaledes er — for at nævne et Par Eksempler — S. 319 Henrik Scharlings Dødsaar glemmt, S. 395 V. Falbe-Hansens Fødselsaar, og S. 363 kaldes H. F. Rørdam urigtigt Lic. theol. i Stedet for Dr. phil. Værre er det dog, at det i Indledningen (S. XII) siges, at det første danske Universitetsprogram var J. E. Larsens fra 1839, medens det dog er E. C. Werlauffs bekendte Afhandling om Universitetets Bygningshistorie fra 1836, der er den tidligste i denne Art, som det da ogsaa fremgaar af selve Teksten S. 40. — Alt i alt maa det siges, at Sv. Dahls Bibliografi tjener Udgiverne til Ære og er en særdeles nyttig Haandbog, velegnet til at give et Overblik over ikke uvæsentlige Dele af den danske videnskabelige Litteratur. Man maa oprigtigt haabe, at den — bl. a. paa Grund af det Verdenssprog, hvorpaa den fremtræder — maa hjælpe til i endnu højere Grad end tidligere at aabne Udlandets Øjne for den Indsats, Danmark har ydet i Videnskabens Tjeneste.

Bjørn Kornerup.

Universitetsbiblioteket har udsendt 1. Del af en *Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter i Samlingerne E don. variorum, Additamenta, Rostgaards, Schönnings og Ørstedes Samling* (Kbh. 1929), forfattet af Bibliotekar Alfred Krarup. Denne 1. Del omfatter Personalhistorie, baade dansk og udlandsk Personalhistorie, men i Følge Sagens Natur er det danske Stof ganske dominerende. Krarups Katalog kommer derfor i Realiteten til at svare til det kgl. Biblioteks Kataloger over dansk Personalhistorie, udarbejdet af Chr. Behrend og paa en Vis til Erslevs »Privatarkiver fra det 19. Aarhundrede beroende i Rigsarkivet«. Meget vigtige Hjælpemidler er med disse tre Bøger givet Historikerne i Hænde, og Hjælpen rækker langt ud over Personalhistorien. Det skal ikke glemmes, at den, der udarbejder et saadant Katalog, gør et meget slidsomt og uegennyttigt Arbejde for andre.

Endnu to Bind af Universitetsbibliotekets Publication vil følge, og et alfabetisk Register vil afslutte hele Værket. Spørgsmaalet er, om det ikke havde været rigtigst at give hver Del sit Register, thi Personalhistorien kan vel nøjes med et simpelt alfabetisk Register, men næste Bind, Katalogen over Manuscripter vedrørende Danmarks Historie, vil kræve ikke eet, men mange Register, der kan gennemløje Stoffet. Overhovedet vil Plan-

læggelsen og Udarbejdelsen af dette Bind, som Historikerne har særlig Interesse af, rejse en Række Problemer. Alene hvis man ser paa saa beskedent et lille Haandskrift som Rostg. 42 4to med Hans Svanings Optegnelser efter Manuscripter, der siden kom ind i det gamle Universitetsbibliotek, tager Speculationen Fart.

E. J.

Af Troels-Lunds Livsværk: *Dagligt Liv i Norden* udsender Gyldendals Forlag en ny — den femte — Udgave ved Professor Knud Fabricius. Tit og ofte klager Historikere og Forlæggere over, at der i Danmark er ringe Afsætningsmuligheder for historisk Litteratur. Det synes at modbevise Paastanden, at Troels-Lunds bindstærke Værk har kunnet sælges i mange Tusend Eksemplarer, og at Forlaget nu mener at finde sin Regning ved at udsende det i et nyt smukt udstyret og rigt illustreret Oplag. »Dagligt Liv« har i Tidens Løb været udsat for adskillig Kritik. Efterhaanden som det udkom, blev der paavist fejlagtige Enkeltheder. Andre er senere bleven fremdraget. Alligevel er det utvivlsomt rigtigt, at Professor Fabricius lader Teksten forblive uforandret. Troels-Lunds Arbejde er et historisk Kunstværk, saa personlig præget og rigt paa Livsvisdom, at der ikke bør flikkes paa det. Saalænge det kan læses af Menigmand, har det sin Betydning. Forældes det, bliver det Litteraturhistorie. Ogsaa i de foregaaende Udgaver har der været Illustrationer, dog ret tilfældigt og undertiden uheldigt valgte. At dømme efter det foreliggende første Hefte, har Udgifveren med Bistand af saa kyndige Mænd som Dr. phil. Vilh. Lorenzen, Museumsinspektør Uldall og Magister Hermansen raadet Bod paa denne Mangel.

Ax. L.

Den Litteratur, der behandler Politikeres Liv og Virken, er overmaade fattig hos os. Hvad staar der ikke tilbage, før de store nationalliberale fra forrige Aarhundrede har faaet deres litterære Mindesmærker! Og hvor længe vil det vare, før Estrup og Venstres Førere bliver virkelig fyldestgørende behandlede? Vi trænger i høj Grad til en ny Udgave af »Dansk biografisk Leksikon«, men heller ikke den vil slaa til. Naar Voldgiftstraktater og Talrækker har faaet den Broderpart, som Tiden kræver for dem, burde der organiseres et systematisk Arbejde paa at tilvejebringe en Række førstehaands Monografer over det endnu dog ganske interessante Emne: betydelige Mennesker.

Hvad vi i Øjeblikket besidder og faar forærende, er ikke

store Sager — om end en og anden Forfatter tilsyneladende slaar Brødet stort nok op. I det sidste Halvaar er der udkommet tre Bøger, hvoraf de to behandler nulevende Politikere, den tredie en nylig afdød. Det er Johs. Lehmann: *Niels Neergaard*, Robert Wiinblad: *Redaktør E. Wiinblad* og J. V. Christensen: *Den første Bonde i Kongens Raad (Ole Hansen)*. Af disse Bøger er Lehmanns og Wiinblads skrevet i Anledning af den paagældende Politikers 75 Aars Fødselsdag; det er altsaa Hyldestskrifter, og Wiinblad er endda Søn af den Mand, han skildrer. Redaktør Christensen i Ringsted var en nær Ven og Partifælle af den afdøde Landbrugsminister, men han staar dog straks noget friere overfor sit Emne, fordi han taler om en hedengangen. Ogsaa hans Bog har dog overvejende Karakter af et Lejligheds-skrift.

Man kan i Arbejder af denne Art ikke vente eller forlange en overlegen historisk Behandling, en virkelig Vurdering ud fra et intimt Kendskab og med Inddragelse af alle tilgængelige Kilder. Hvad der kan gives, er dels en samvittighedsfuld og kyndig Placering af Manden i Milieuet, dels en paalidelig Redegørelse for hans Virksomhed, for saa vidt den foreligger belyst, dels endelig, om muligt, ud fra den endnu levendes eller nylig afdødes Udtalelser og Papirer, ny Belysning af enkelte Punkter eller Meddelelser af Materiale, der siden kan faa Værd. Biografens egen Vurdering af Objektet vil ofte være alt for meget baaren af Feststemningen til at kunne tages for fulde.

Men det spiller naturligvis en Rolle, hvilke Forudsætninger Forfatteren sidder inde med. Ser man paa de tre Arbejder, der her er Tale om, og af hvilke Lehmanns er langt det største og mest pretentiose, vil man hurtigt give J. V. Christensen som aktiv Politiker og Lokalhistoriker en Forrang. Journalist Robert Wiinblad har det intime Kendskab til sin Fader at øse af, medens han ikke vides før at have præsenteret sig som Historiker, og hvad Johs. Lehmann angaar, er det vanskeligt at se, hvori hans Kvalifikationer bestaar. Hverken i praktisk politisk Virksomhed, omfattende Studium eller historisk Forfattergerning har han indtil Datum gjort sit Navn kendt. Hans nylig udkomne Bog om Tietgen gav i saa Henseende ingen Holdepunkter.

Men en Bog paa 410 Sider om Neergaard, et Værk, der skal spænde over dansk indre Historie i henved et halvt Aarhundrede, kræver ikke faa Forudsætninger. Ikke mindst fordi Neergaard i sin personlige og parlamentariske Fornemhed altid har skyet Effekten. Der har et Par Gange virkelig været Drama over ham, men han har aldrig søgt det, og det er ingenlunde let at skrive

fire Hundrede Sider om en Mands Virksomhed, der i saa høj Grad er vævet ind i dagligt praktisk Arbejde, naar man ikke har alle Tidens Traade i god Rede.

Johs. Lehmanns Forudsætninger her er ikke store. Hans Indledning om de aandelige Forhold i Vendsyssel lyver sig ikke fra sin Kilde, Thomas Larsens Bog, men det er iøvrigt ganske uklart, hvad den har at gøre i Neergaards Historie. Er der en Forbindelse, har Forfatteren i hvert Fald ikke faaet den frem. Naar han siden skal give Baggrunden for Neergaards politiske Gerning, gaar han unægtelig ikke dybt. Stort mere end almenkendte Fakta finder man ikke, og af egne værdifulde Ræsonnementer er der saa godt som intet. Noget ganske lignende gælder det Billede, der gives af Neergaard selv. Der er i Skildringen af den unge Neergaard Momenter, der tyder paa, at Forfatteren her har faaet god Bistand fra den biograferede, men efterhaanden som man rykker op i Aarene, bliver Fremstillingen mere og mere gold. Johs. Lehmann har valgt at give uhyre lange Citater af Neergaards Taler, og det maa indrømmes, at de her kommer bedre til deres Ret end i Rigsdagstidende, men det er dog sandsynligt, at et intelligent Referat i mange Tilfælde var at foretrække. Historikeren har i hvert Fald ikke Brug for disse Aftryk — men han vil ganske vist ogsaa vanskelig finde noget som helst i Bogen af virkelig Betydning. Man kan være enig med Forfatteren i hans Bedømmelse af Neergaard og dog finde den fremsat paa en lidet tiltalende Maade. Hans Vurdering af »Under Juni-grundloven« hviler i høj Grad paa andres Iagttagelser, og hans ofte ganske berettigede Lovtaler over Neergaard som Politiker har en overflødig mørk Baggrund i Udfald mod J. C. Christensen.

Nyt Stof bringer Bogen som sagt ikke meget af. I sin Benyttelse af det gamle er Lehmann ikke overlegen; han har saaledes et Par Steder bygget sine Karakteristikker paa u citerede Leksikonartikler. Hans Sprog er langt fra altid korrekt.

I det hele et magert Resultat. Helt uden Fortjeneste er Bogen dog ikke, set fra en bred Læsekreds' Behov. Ligefremme Misforstaaelser er sjældne, og en og anden Læser vil nok af Bogen kunne faa baade Begreb og Lyst til at vide mere. Men hvis Johs. Lehmann agter at gaa videre i sit politisk-historiske Forfatter-skab, bør han vist nok sætte sig sine Opgaver med adskillig længere Tidsfrist og med større Beskedenhed.

Emil Wiinblad er langt mere Journalist end Politiker, men som Redaktør og i Virkeligheden Skaber af Socialdemokratiets største Blad er han naturnødvendig kommet til at gribe ind i mange politiske Begivenheder. En Biografi og Vurdering af ham

vil i sin Tid have stor Interesse, forsaavidt som han utvivlsomt er en af de Mænd, der har præget sit Parti stærkest her i Danmark, baade ved sin Journalistik og sin ikke helt almindelige Personlighed. Noget større Bidrag til en saadan kommende Vurdering giver Sønnens Bog ikke, og navnlig gøres der intet Forsøg paa at karakterisere Wiinblads Journalistik. Bogen er i det væsentlige anekdotisk og giver under denne Form hist og her Ting af Interesse. Iøvrig bør det siges, at den med sin selvfølkelige og absolutte Partiskhed ikke bærer noget ubehageligt Præg af Panegyrik, og den læses alt i alt med Fornøjelse. Men baade Wiinblad og vort Socialdemokrati overhovedet venter endnu paa en Historieskriver. C. E. Jensen og Borgbjerg har i »Socialdemokratiets Aarhundrede« kun givet Yderværkerne, og Wiinblad og Alsing Andersen: »Det danske Socialdemokratis Historie« er hverken fuldstændig i Stof eller Behandling.

J. V. Christensen: Den første Bonde i Kongens Raad, er det mindste i Omfang af de tre Arbejder, men det, der har mest Føling med virkelig Historieskrivning. Den korte Indledning viser, at Forfatteren har Blik for Hovedlinierne i den Udvikling, der førte Ole Hansen ind i Ministeriet, og Placeringen af Manden i Milieuet er gennemført med faa, fyldestgørende Træk. Modsat navnlig Lehmanns Bog findes der i Christensens virkelig nyt dokumentarisk Stof, tre forskellige Optegnelser af Ole Hansen, et Forord til de Erindringer, han paatænkte at skrive, en kort Skildring af Barndomshjemmet, Bondegaarden i Hømb, og endelig Dagbogsblade fra hans Fængselsophold i Ringsted 1885 under Sogneraadets Kamp mod »Mundkurvcirkulæret«. Især Beretningen om denne tragikomiske Affære er af Interesse som et Dokument til Firsernes Kamp mellem Bonde og Embedsmand; Samtalerne mellem Ole Hansen, Præsterne og Herredsfuldmægtigen er iøvrig af en ret idyllisk Karakter, og Ole Hansens Referat falder ganske i Traad med Christensens Ord, at »vort Folks Sans for Humor og Historiens senere Forløb maaske noget har fortegnet for Efterslægten Dybden af Kampens Alvor«.

Christensens Skildring af Ole Hansens senere Liv er kortfattet og giver bl. a. ikke stort om hans Indsats i Ministerierne Deuntzers og J. C. Christensens Politik, mere om hans midlertidige Fald og hans Genrejsning. Det er et meget sympatisk Billede af en Mand, der var stærk nok til at bære Modgangen uden at blive bitter. Det er overhovedet mest ved sine personlige Egenskaber og ved sin historiske Plads som »den første Bonde«, at Ole Hansen vil blive mindet. Som Fører og Nyskaber staar han ikke Maal med hverken Neergaard eller Wiinblad.

Povl Engelstoft.

Under Titlen *Soranske Studier* I—II (Kbhvn. 1928—29) har Olaf Carlsen samlet en Række Artikler og Afhandlinger om Forhold og Personligheder vedrørende Sorø Akademi i det 19. Aarhundrede. Første Bind gør unægtelig et noget splittet og paa sine Steder spinkelt Indtryk, men meddeler dog en Del interessante Oplysninger om Gehejmerraad Johan v. Bülow's Donationer til Akademiet samt om C. F. Wegener's Erhvervelse af den filosofiske Doktorgrad 1836 og af det historiske Lektorat i Sorø 1837. Betydeligere er andet Bind, der skildrer Historieundervisningens Historie i Sorø i første Halvdel af forrige Aarhundrede. Man faar en god Redegørelse for Tidens bærende pædagogiske Ideer paa dette Omraade og deres Virkeliggørelse i det praktiske Liv, for de forskellige Lærebøgers Mangler og Fortrin og for Samarbejdet og Brydningen mellem de stærkt forskelligartede Personligheder, der virkede som Lærere i Historie i Sorø. Herigennem er det lykkedes Forf. at give en Række Bidrag til en fyldigere Forstaaelse af Mænd som H. F. J. Estrup, J. B. Daugaard og C. F. Wegener. Ikke mindst om den sidste er der fremdraget adskillige værdifulde Træk. Foruden paa en god og omfattende Litteraturbenyttelse bygger Forf. især paa det rige Materiale, han har fundet i Universitets- og Skoledirektionens Arkiv. Ikke sjældent kunde man dog have ønsket, at han havde erstattet de ordrette Aftryk af lange officielle Aktstykker med refererende Gengivelser, og nu og da havde det været ønskeligt, om der var blevet anvendt noget større Omhu paa de aftrykte Tekster. *Bjørn Kornerup.*

Rudolf Bülcck: *Das schleswig-holsteinische Zeitungswesen von den Anfängen bis zum Jahre 1789* (Kiel 1928) er et flittigt og grundigt Arbejde, der danner det slesvig-holstenske Sidestykke til Stolpes »Dagspressen i Danmark«; Undersøgelserne hviler paa et omfattende Studiemateriale fra nordtyske og danske Biblioteker og Arkiver, og Fremstillingen af Bladenes Historie er stadig ledsaget af Indholds-karakteristiker. En Sammenligning med Stolpe viser, at det biografiske er trængt mere i Baggrunden, og at Flyvebladslitteraturen helt er skudt ud, hvortil der intet er at indvende. Ligesom hos Stolpe er de skrevne Aviser behandlet jævnsides med de trykte, og de to sidste Kapitler behandler henholdsvis Tidsskrifterne og de moralske Ugeskrifter.

Der er her lagt en solid Grundvold, hvorpaa Fremstillingen kan føres videre til den nationale Rejsnings Tid, som for dansk Historie naturligvis vil være den interessanteste Periode. Man maa derfor oprigtigt haabe paa en Fortsættelse af Værket, selvom

nogle enkelte, ikke helt uangribelige Bemærkninger i nærværende Bind (f. Eks. S. 9 og 103) om Spørgsmaalet Dansk-Tysk kunde efterlade nogen Tvivl om, at Forfatteren vil være istand til at behandle Nationalitetskampen i Pressen med tilstrækkelig overlegen Objektivitet.

R. Paulli.

I de sidste par år er der fra tysk side fremkommet to mindre arbejder, der har taget deres emne fra danskhedens stilling i Flensborg by i tiden før 1864. Det første er professor, dr. F. Graefs i 1926 udgivne *Geschichte der Heiligen Geistkirche und der dänischen Gemeinde in Flensburg*. Denne historie, skriver dr. Graef, fører ind på et meget omstridt område: »Förderer kann hier nur ruhige Sachlichkeit«. Dr. Graefs skildring opfylder på en smuk måde det mål, som han her har sat, og det er med megen tilfredsstillelse, man læser skriftet. For tiden til 1848 bygger det på selvstændige studier, medens den følgende oversigt til 1864, som han selv meddeler i forordet, er givet i tilslutning til min disputats »Den danske sprogordning i Slesvig«. Dr. Graefs skrift er udstyret med smukke penne-tegninger.

»Den rolige saglighed« er der derimod ikke for meget af i Elisabeth Kardels i dette år udkomne *Die Stadt Flensburg und die politischen und nationalen Zeitströmungen um die Mitte des 19. Jahrhunderts*. Skriftet, for hvilket frk. Kardel har erhvervet sig den tyske doktorgrad, angiver sig som opstået under prof. Scheels vejledning. Det er udgivet som nr. 2 af »Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte« — nr. 1 var en skildring af Flensborgs byarkiv ved dr. Graef i 1928 — og det har fået understøttelse af det slesvig-holstenske universitets-selskab. Disse forskellige forhold ved dets fremkomst gør, at jeg her skal knytte et par bemærkninger til det, endskønt det både er aldeles ufyldstgørende i videnskabelig henseende og i tonen er ganske beskæmmende for forfatteren.

Dr. Kardels arbejde omhandler tiden fra omkring 1840 til 1864, men den største part optager tiden efter marts 1848. Af utrykt materiale er brugt Flensborg byarkiv, det preussiske medlem af bestyrelseskommissionen, grev Eulenburgs indberetninger til Berlin samt slesvigsk ministeriums arkivalier. Der er således i bogen nedlagt et arbejde, som var anerkendelse værd, blot det havde sat antagelige frugter. Dette er desværre ikke tilfældet. Fremstillingen er helt ubehjælpelig og ulogisk, og kapitelinddelingen ofte helt hen i vejret. Frk. K. savner blik for de ejendommelige flensborgske forhold, og en ejderdanner og

en helstatsmand synes ofte at komme hende ganske ud på et. Hvor ufyldstgørende hendes skildring er fra et dansk synspunkt viser sig f. eks. ved, at mænd som Chr. Paulsen eller herredsfoged Wimpffen ikke omtales, og ejheller Frederik den syvendes besøg i Flensborg i tiden mellem krigene. Fra slesvig-holstensk synspunkt er arbejdet i og for sig endnu mere ufyldstgørende, idet det ikke er lykkedes at fremdrage spor af materiale til belysning af forbindelser mellem slesvig-holstensksindede flensborgere og ligesindede holstenerne. Og netop på dette felt er det, som jeg ved flere lejligheder har betonet, at slesvig-holstensk historieforskning måtte kunne yde et bidrag til værdifuld supplerung af dansk forskning. Om frk. K. blot havde givet os en smule mere end de par fattige bemærkninger fra Eulenburgs indberetninger, givet os en lidt fyldigere besked om Eulenburgs stilling i det hele, vilde vi ligeledes have været taknemmelige derfor.

Så vidt jeg har kontrolleret skildringen, er den beklageligvis særdeles unøjagtig. Citatet s. 156 er unøjagtigt, men meningen er dog ikke ændret. Dette er derimod tilfældet med citatet s. 132 forneden, hvor der blandt andre urigtigheder afbrydes midt i en sætning. Hos frk. K. hedder det: indtil nøden hos de belejrede kommer, men i brevet fortsættes: belejrerens mod og klogskab til hjælp. S. 134 anm. 316 anføres som kilde Graef s. 139 ff., men det skal være Graae s. 139 f. S. 139 midt på siden anføres som kilde Hjelholt s. 172, men det bør være Graef s. 50. Graefs bog omtales som udkommet 1925. Stænderforsamlingen 5. oktober 1853—10. januar 1854 nævnes som værende i 1854. S. 133 l. 1 f. o. står Husby, men det skal være Adelby o. s. fr. Ved citaterne fra slesvigsk ministeriums akter i statsarkivet i Kiel ser man ikke, om det er brevnr., registrant- eller journalnr., der anføres, og der mangler altid årstal for sagen. Ret kuriøst er det at se Danske magazin citeret som Dansk ma. Stundom fattes der kildehenvisninger for fremstillingen.

I en kritik at ville forsøge at berigtige blot de værste fejl og unøjagtigheder må anses for aldeles håbløst. Jeg skal blot med et par ord nævne enkelte ting, der vedkommer den tid, hvormed jeg særlig har syslet. Når frk. K. s. 130 taler om kampen i 1850'erne mellem regeringen og Slesvigs befolkning og dennes modstand mod at lade sig berøve sin kultur og sit sprog, skyldes en sådan udtalelse formentlig hendes politiske syn, men bliver ikke mere korrekt af den årsag. Det blandede distrikts beboere var overvejende dansktalende, og den tysksindede del af befolkningen er ikke identisk med Slesvigs befolkning. Frk. K. har den skavank at generalisere; den viser sig også, når hun omtaler de

slesvig-holstensksindede flensborgere som »die Flensburger Bürger«, eller når hun efter en omtale af den danske præst i Flensborg, pastor Graaes, forsøg på ved den nordre friskole at få ansat en i dansk kyndig lærer skriver om den danske præsts forsøg på at danisere »borger- og friskolerne«. S. 99 omtaler hun en beretning fra Tillisch af 24. novbr. 1849, der skal vise, at der i Flensborg var en meget stærk opposition imod det danske medlem af bestyrelseskommissionen. Frk. K. nævner, at beretningen senere dementeres af de danske aviser, men hævder, at dette ikke beviser dens ikke-eksistens. Det er nu ganske vist rigtigt nok med denne beretning — datoen er dog den 21. novbr. — og de citerede ytringer er også nogenledes korrekte. Men disse viser i sig selv intet som helst om stemningen i Flensborg, og Tillisch' stærke klager gælder, som det fremgår af beretningen, det forhold, at bestyrelseskommissionen i Sydslesvig ikke bliver understøttet af de preussiske besættelsestropper. Ved sin omtale af »Løvefesten« 25. juli 1862 i Flensborg hævder frk. K., at den danske presses triumf over den store deltagelse i denne fra flensborgsk side må anses for ubegrundet. Flagene, hvormed byen smykkedes, var for en stor del lånte fra Gråsten og Sønderborg. Frk. K. anfører ingen kilde herfor, men har det vel fra »Altonaer Mercur«, og at stole på dennes fortællinger om festen er at bygge på sand.

Den særegne »slesvig-holstenske«¹ terminologi og betragtningsmåde, der går gennem hele skriftet og understøttes af en bunke af udråbstegn, skal jeg ikke karakterisere. S. 83 f. omtales en flensborgsk massepetition fra 1848 eller 1849 imod Slesvigs optagelse i det tyske forbund og den i den anledning foretagne politiundersøgelse. Den oprørske politimester vil have sagen bedømt som landsforræderi, og frk. K. giver sit bifald: »Und unbestreitbar grenzt es an Landesverrat, wenn die Bürger sich bei einer fremden Macht, nämlich Dänemark, über die eigene Regierung beschweren. . . .« Efter byens tilbagevenden til Danmark vil de trosindede borgere i den slesvigske forening have de oprørske afsat fra deres embeder, men dette er efter frk. K. »unsinnige und gar nicht ausführbare Forderungen«. Et andragende herom har for frk. K. en tone, der »entspricht dem der niederen Schichten der Bevölkerung«. Oprettelsen af den danske menighed i Flensborg svarer, mener frk. K., slet ikke til noget behov, endskønt den dog 1863—64 talte ca. 520 familier. Forfærdeligt er det for frk. K., at en englænder har sluttet sig til

¹ Jeg bruger dette ord som udtryk for den gamle slesvig-holstenske stridslitteratur mod Danmark.

den, thi han skal hverken kunne dansk eller tysk. Skulde han have sluttet sig til de tyske menigheder? Da der i tilslutning til den danske menighed oprettes en dansk skole for menighedsmedlemmernes børn, finder frk. K. det »abstossendes« således at inddrage børnene i den nationale kamp. Men var de ikke blevne inddragne i den nationale kamp ved at gå i tyske skoler? Når kirkevisitatorerne interesserer sig for, om lærerne i disse driver slesvig-holstensk agitation, skader det imidlertid efter frk. K. alvorligt byens skoler og børnenes uddannelse. De dansksindede, enten de nu er helstatsmænd eller ejderdanske, er for frk. K. fanatiske, nationalistiske, bestemte af økonomiske interesser, lænkede i vanebundethed og savner evne til at tænke »i stort format«. Side op og side ned støder man på de mest ulogiske og hårrejsende udtalelser.

Holger Hjelholt.

Kay Schmidt-Phiseldeck har i sin Bog *Eduard Meyer og de historiske Problemer* (Aarhus 1929) nedlagt et stort Arbejde og f. Ex. givet en fuldstændig Fortegnelse over Ed. Meyers Skrifter. Denne, der er saa fremragende som Forsker, er dog ikke saa betydelig som Theoretiker, hvad der ogsaa viser sig i, at han ikke sjældent har ændret sin Opfattelse paa dette Omraade. Dette gør Forf. nu omhyggeligt Rede for og tager selv Stilling dertil, hvorved han ofte fjerner sig fra Meyer; men der ved er hans Skrift blevet saare indviklet, og man mærker desuden stærkt, at han ikke selv er Historiker.

Kr. E.

I Aarene 1908—1917 udkom »Norges Historie«, skreven af A. Bugge, E. Hertzberg, Taranger, Yngvar Nielsen, O. A. Johnsen og Sars. Nu rykker en ny Generation frem med et nyt Arbejde *Det norske Folks Liv og Historie gennem Tidene*, der skal naa fra forhistoriske Tider til Verdenskrigen og de følgende kritiske Aar. Det er ikke blot Ønsket om at fremlægge Resultater af flittig Forsken, men ogsaa en Trang til at gøre et eget Syn paa Udviklingen gældende, der har tilskyndet til at skrive Norges Historie paany efter forholdsvis faa Aars Forløb. Mange Oplevelser og Erfaringer har gjort det korte Spand af Tid mærkeligt langt. Professor Edvard Bull er Værkets Redaktør og skriver sin Part; de andre Forfattere er Wilhelm Keilhau, Haakon Shetelig og Sverre Steen.

Den svenske Historiker, Formand for svensk historisk Forening, Rektor ved Handelshøjskolen i Stockholm Carl Hallen-

dorff er 28. April 1929 næsten 60 Aar gammel afgaaet ved Døden.

I sin smukke Biografi i svensk hist. Tidsskr. (XLIX 239 ff.) minder Eli Heckscher om, at H. tilhørte den lille Kreds af højt-begavede Mænd, som i Aarene op imod Verdenskrigen betegnedes som »Unghöger«. Ikke alene i svensk Politik har den sat Spor; ogsaa indenfor Historieforskningen har den i høj Grad gjort sig gældende. Adskillige af dem var Elever af Harald Hjärne; alle var de paavirket af hans Syn paa Sveriges Stormagtstid, dens Mænd og deres historiske Indsats. Til Omvurderingen af Karl XII-Tiden har ogsaa H. ydet væsentlige Bidrag, først ved sin Doktorafhandling: *Bidrag till det stora nordiska krigets förhistoria* (1897), som fremdrog August af Sachsens Betydning for den svenske Politik, ved en Række Specialafhandlinger og derefter ved Bogen om *Karl XII och Lewenhaupt* (1902), som forøger Generalens og formindsker Kongens Ansvar for den store Katastrofe.

Efterhaanden udvidede H. sin Studiekreds. Af *Sveriges traktater* har han udgivet store Dele af V. og VI. Bd. Som Rektor ved Handelshøjskolen overtog han forskellige økonomisk-historiske Arbejder, navnlig en Skildring af *Sveriges riksbank 1668—1918* (1919—20). Vigtigere og mere i Overensstemmelse med hans Interesser var det, at han i den senere Del af sit Liv kom til fortrinsvis at beskæftige sig med Sveriges Historie i det 19. Aarh. Talrige Afhandlinger og Artikler, delvis samlet i Bøger, vidner om hans overordentlige Arbejdsevne. *Illusioner och verklighet, studier över den skandinaviska krisen 1864* (1914) var baaret af en stærk Beundring for Bismarck og af Uvilje mod den nordiske Skandinavisme, medens *Från Karl XV dagar* (1924) var stærkt kritisk i Vurderingen af denne Konge. Betydeligere er hans Skildring i XII. Bd. af *Sveriges historia till våra dagar* (1923).

Som Repræsentant for svenske Historikere deltog H. i de senere Aars internationale videnskabelige Samarbejde. Danske Historikere vil fra de forskellige Sammenkomster bevare Mindet om interesseret Medvirken og venuesølt Samvær. Ax. L.

Paa Tilskyndelse af Professor Eli Heckscher har Ledelsen af Handelshögskolan i Stockholm og Stockholm Högskolas Myndigheder samvirket ved Oprettelsen af et *Institut för ekonomisk historia*, som skal begynde sit Arbejde i dette Efteraar. Et Skridt henimod Samling af Stockholms højere Lærestalter, henimod Dannelsen af et Universitet er dermed sket. Der skal undervises ved det nye Institut, men i første Række skal der gores viden-

skabeligt Arbejde af yngre Folk under ældres Vejledning til en vis Grad paa samme Maade og i samme Retning som det danske Institut for Historie og Samfundsøkonomi (P. Munch i *Historisk Tidsskrift* 9. R. V 331. — E. Heckscher i *Ekonomien* 1929: 1). Den førende Kraft i dette Foretagende vil blive Professor Eli Heckscher, ikke mindst efter at Handelshøgskolans Ledelse til Gavn for ham har taget Initiativ til Oprettelsen af et nyt Professorat i økonomisk Historie uden Forelæsningspligt eller Examinationsarbejde ved selve Handelshøgskolan.

Nylig er ogsaa oprettet et Professorat for Dr. Niels Ahnlund, et Professorat ved Stockholm Högskola. Selv om det ikke er direkte udtrykt, sigter det ny Embede fortrinsvis mod Stads-historie. Stockholm Stad er Donator.

Dr. Bertil Thyresson har i sin Bog *Sverige och det protestantiska Europa från Knäredfreden till Rigas erövring* (Uppsala 1928) paa 300 tæt trykte Sider skildret Gustaf Adolfs Udenrigs-politik 1613—22. Hertil er benyttet ikke blot svensk Arkivmateriale — saaledes som i tidligere Behandlinger af Emnet — men ogsaa i udstrakt Grad det danske Rigsarkiv, saavel som Statsarkiverne i Berlin, Lübeck, Marburg og Schwerin. Skildringen er klar og grundig og overordentlig detailleret — selv aldrig afsendte Depecher og Instrukser er vidtløftigt gengivne. Der er saaledes opnaaet en sikker Viden om Emnet, man kan næsten sige fra Maaned til Maaned inden for det behandlede Tidsrum. I det hele har Grundigheden ikke skadet Overskueligheden, selv om man kunde ønske, at Forf. i noget højere Grad, end sket er, havde fremhævet Hovedlinierne i det politiske Spils fine og indviklede Væv. En stærk Ensidighed ligger i Emnets Natur og kan næppe undgaas, selv om man kan beklage, at den diplomatiske Historie er saa fuldstændig skilt fra den militære. Og Arbejdet har det Fortrin for lignende, navnlig tyske Værker, at Emnet i sig selv frembyder stor almen Interesse; her ligger Kimen til, hvad der udfoldede sig senere under Sveriges Deltagelse i Trediveaarskrigen.

Trods den stærkt objektive og udelukkende refererende Fremstillingsmaade giver Bogen et levende Indtryk af Gustaf Adolfs overlegne diplomatiske Dygtighed. Kongen har skarpt Blik for Helheden, og som allerede Karl IX søger han Støtte i Kampen mod Polen gennem Appel til den protestantiske Fællesfølelse. Hans egentlige Maal er dog at bringe Sverige ud af dets i udenrigspolitisk Henseende saa svækkede og isolerede Stilling. Ogsaa

da han senere arbejder for at indordne baade Danmark og sit eget Rige i et almindeligt evangelisk Forbund, er hans Hovedinteresse den at afskære Christian IV fra at drive en mod Sverige fjendtlig Politik. Først med Udgangen af det behandlede Tidsrum, da Habsburgernes Magtstilling begynder at blive truende for Landene ved Østersøkysten, faar hans Politik en virkelig antikatholsk Braad ved Siden af den antipolske og antidanske.

Christian IV.s Stilling var til at begynde med langt fordelagtigere; han var tysk Rigsfyrste, havde gode Familieforbindinger, nød almindelig Prestige. Men han evnede ikke som Gustaf Adolf at anlægge store Synspunkter, Betydningen af den evangeliske Union saa han saaledes ikke. Hans Forkærlighed for Legitimitetsprincippet stemte ham gunstigt for Spanien og Polen i Modsætning til Sverige og Nederlandene, hans Følelse af Fyrstemagtens Betydning kølnede hans Forhold til Hansestæderne. Klarlæggesen af Sveriges Politik i disse Aar virker dog til en vis Grad som en Retfærdiggørelse af Christian IV.s Holdning i det nordiske Spørgsmaal, idet det slaas fast, hvor gennemgribende og næsten uundgaaeligt Modsætningsforholdet mellem Danmark og Sverige var.

Johanne Skovgaard.

Forskellige Sider af Sveriges indre politiske Historie i Tidsrummet mellem Enevældens Fald 1809 og Rigsdagen 1840—41, hvormed Tredivernes og Fyrrernes dramatiske Krise- og Kampaar kulminerede, er siden 1890 blevet belyst i en Række Specialundersøgelser, bl. a. af O. Alin, Ivar Andersson, P. O. Gränström og G. Rexius. I samme Plan ligger Knut Wichmans Disputats: *Karl XIV Johans regering och den liberala oppositionen under 1830-talets senare hälft* (Göteborg 1927). Bygget paa et omfattende, hidtil kun i ringe Grad udnyttet Kildestof — Depecher og andre officielle Akter, rige private Brevsamlinger, et Væld af Flyveskrifter samt Datidens Presse — frembyder dette læseværdige Arbejde en formentlig paa adskillige Punkter definitiv Skildring af de stridende Parters strategiske Opmarsch til Braavallaslaget 1840—41.

Tredivernes Liberalisme maa, hævder Forfatteren, ikke opfattes som en ny Fremblomstring af det 18. Aarh.s Oplysning. Rationalismen havde været skeptisk, kølig, kosmopolitisk; den nye Oppositions Mænd var Disciple af Benjamin Constant, i mangt og meget Romantikere, Optimister med en glødende, stundom næsten religiøst farvet Begejstring for Frihedsidealene (f. Eks. Richert), dertil dybt nationale; deres Hovedkrav var

et fuldtud konstitutionelt Styre og en tidssvarende Reform af Stænderrepræsentationen. Heroverfor hævdede den konservative Regering — med en interessant Undtagelse i Friherre Åkerhielm — at Statsraaderne kun skulde bære Ansvar for deres Raad, ikke for Monarkens Beslutninger; men idet man saaledes dækkede sig bag den uansvarlige Konges Ryg, forflygtigedes enhver Ansvarlighed.

Dr. Wichman skildrer derefter den svenske Trykkefrihedsstrid, vistnok her for første Gang set i dens almene europæiske Sammenhæng. Det afgørende Aar bliver 1838. Crusenstolpes Beskyldning mod Regeringen for »sabbatsbrott«, den haarde Dom, en »lämplig« Jury fælder over ham, og de deraf flydende blodige Rabulistfejder stilles klart og anskueligt frem for Læseren; deres politiske Betydning synes dog overvurderet. Forf. paapeger, at Crusenstolpes Angreb delvis beror paa en Misforstaaelse, og fører Beviset for, at Hofkansleren Hartmansdorff, ikke, som hidtil formodet, Justitiekansler Nerman, bærer det fulde Ansvar for Regeringens ukloge og uretfærdige Fremgangsmaade. Ny og fængslende er ogsaa Redegørelsen for Hartmansdorffs Forhold til Karl Johan. Hofkansleren ønskede principielt at slaa Oppositionspressen ned ved Sagsanlæg, medens den stejle og selvsikre gamle Konge vilde knægte den ved stadig gentagne Beslaglæggelser, og Monarken forstod at sætte sin Vilje igennem.

Af Bogens sidste Del indeholder Kap. VI mest nyt, idet det dels kaster Lys over Kronprins Oskars Stilling til Oppositionen, hidtil kun lidet kendt, dels søger at løfte Sløret for den saakaldte »Koalition« 1839, en ejendommelig Blanding af Mæglingsbestræbelser og personlig Magtpolitik fra visse Aristokraters Side. Ved det oprørte Valgaar 1839 slutter Afhandlingen.

Dr. Wichmans Disputats bringer adskilligt nyt og værdifuldt, om den end ikke paa afgørende Vis ændrer vort Syn paa 30'ernes svenske Politik. Da Værket kun spænder over et ret begrænset Aaremaal, vil det ikke undre, at dets Stykke snarere maa søges i en grundig Udredning og en malende Skildring af betydningsfulde Detailler end i en Nyoptrækning af Hovedlinjer.

Flemming Dahl.

Blandt Oldtidshistorikere er der næppe nogen, der i Øjeblikket nyder større Anseelse end den landflygtige Russer, nu Professor ved Yale Universitetet i U. S. A., Michael Rostovtzeff. Med Rette er hans *Social and Economic History of the Roman Empire* (1926) Verden over af alle Landes Fagmænd blevet

fejret som et Mesterværk der nævnes Side om Side med Mommens Skildringer af den romerske Republik. Det er en Bog som har alle Chancer for at blive klassisk, klar og overskuelig, myndig, vel disponeret, rig baade paa positivt Stof og paa Synspunkter, aldrig banal eller traditionel og paa den anden Side heller ikke hægtende sig i outrerede Ideer.

Som Rostovtzeff selv fremhæver i sin Fortale, har det i høj Grad skortet paa tilstrækkelig lødige sammenfattende Skildringer af Kejsertiden under bred kulturhistorisk (social- og økonomisk-historisk) Synsvinkel. Hans Værk har dog én Forgænger, som han desværre ikke har kunnet tilegne sig, den svenske Forsker Prof. Martin P. Nilssons ypperlige og kyndige »Den romerske kejsartiden«, som tilmed har den Fordel, at den ogsaa medtager Skildringer af det aandelige Liv.

Som Nilsson er Rostovtzeff Arkæolog, hvilket unægtelig er en Styrke ved Skildringen af en Periode hvor det arkæologiske Stof spiller en saa overvældende stor Rolle. Man behøver blot at sammenligne Rostovtzeffs Skildringer af de romerske Provinser med de tilsvarende Skildringer i 5. Bind af Mommsens *Römische Geschichte* for at mærke den forøgede Fylde, som det arkæologiske Stof (især fra Afrika, Vest-Asien og Syd-Rusland) og den arkæologiske Indsigt giver. Forøvrigt er det især den ægyptiske Papyrus-Forskning, som vi skylder vor stærkt øgede Viden om Kejsertidens materielle Kultur.

Rostovtzeffs Værk behandler væsentligst kun Kejsertidens ældre Del, de første tre Aarhundreder, og inden for denne Periode er Hovedvægten lagt paa Skildringen af det 2. Aarhundrede, Flaviernes og Antoninernes »oplyste Enevælde«, der var det fuldtudviklede Imperiums Blomstringstid. Skildringen af denne Periode optager Halvdelen af Bogen, hvilket er i velgørende Modsætning til det sædvanlige Forhold, hvor den augustæiske og julisk-claudiske Tidsalder faar Lov til at brede sig uforholdsmæssig paa det øvrige Bekostning. Men en saadan Pointering af 2. Aarh. er ogsaa klog og rigtig under en historisk Synsvinkel, thi denne Tid, hvor den snævre Nationalstat overvindes, og hvor der spredes en fællespræget hellenistisk-romersk Overklassekultur af ikke saa ganske ringe Gehalt udover samtlige Middelhavslande, er uden Tvivl et af Oldtidens mærkeligste historiske Fænomener. Naar denne materielle og aandelige Kultur vaklede og faldt saa brat, var det næppe (som Rostovtzeff mener) fordi dens økonomiske Basis var for spinkel, men snarere fordi det Befolkningslag, der bar den, i saa høj Grad misbrugtes af Regeringen (hvorom nedenfor).

En af de interessanteste Processer, der allerede begyndte i Kejsertidens 1. Aarh., er Italiens gradvise Opsugning i Verdensriget, Opgivelsen af dets Præferencestilling og Herskerstilling. Rostovtzeff lægger stor Vægt paa Betydningen af Borgerkrigen 69—70, som naturligvis i første Række var en politisk Kamp mellem forskellige Magtgrupper, men som ogsaa betyder et Vendepunkt i Overgangen til Dannelsen af det Rigs-Bourgeois, der afløser den tidligere Herskerklasse af egentlige romerske Borgere (cives) og kommer til at dominere i 2. Aarh. Det er dette Bourgeois, som leverer Hovedbidraget til Legionerne. Naar Vespasian ophører med at rekrutere Legionerne fra Italien, var det i Følge Rostovtzeff hverken fordi der her har manglet tilstrækkeligt Menneskemateriale, ej heller er det at opfatte som et Privilegium til det gamle Herskerland; det var Ængstelse for det italienske Demokrati, som under Borgerkrigene havde vist sig saa blodtørstigt overfor de rige, og Ønsket om at skabe en ny Overklassehær paa bredere inter-provincial Basis.

Provinzbourgeoisiets stigende Indflydelse ytrer sig ogsaa samtidig paa økonomisk Omraade. Det er et velkendt Fænomen, at de italienske Industriprodukter efterhaanden forsvinder fra de galliske og germanske Markeder og afløses af hjemlige Varer, og end mere udvikles Industri og Handel i de østlige Provinser, medens Italien mere og mere bliver et kornproducerende Land igen. Det er først i denne Periode, at den udenrigske Handelsforbindelse med Indien (og videre til Kina) bliver levende; oprindelig en ensidig Handel, hvor de indiske Luxusprodukter maa betales med Guld og Sølv, udvikler den sig efterhaanden til en normal Vareudvexling mellem Indien og Ægypten, der sendte Glas- og Metalvarer ud og fremfor alt modtog den indiske Bomuld til Forarbejdelse, desuden ogsaa Silke og Krydderier. Mere end Udenrigshandelen var det dog Omsætningen indenfor Riget, som skabte Provinsskøbmændenes vældige Kapitaler. Varerne er først og fremmest Naturalprodukter, Korn, Vin, Oliven m. m. Rostovtzeff rejser, som saa mange før ham, det noget ørkesløse Spørgsmaal, hvorfor der indenfor Romerriget i saa ringe Grad udvikledes en egentlig Storindustri, og hvorfor Industrien aldrig blev istand til helt at gøre Ende paa den stadig forekommende »selvafsluttede Husøkonomi«. Det var, tror jeg, snarest de relativt høje Transportomkostninger, den ret usikre og uudviklede Søfart, som gjorde, at Husindustrien og overhovedet den lille industrielle Bedrift blev ved med at kunne betale sig. Iøvrigt beror Skabelsen af egentlig Storindustri vel paa en Række tekniske Opfindelser, og man kunde for saa vidt ligesaa godt

spørge, hvorfor Oldtiden ikke opfandt Elektriciteten. Ialfald er Rostovtzeffs Forklaring næppe rigtig, naar han især lægger Vægt paa det Forhold, at der manglede et udenlandsk Marked for Industrien, efter at alt det tidligere Udland var blevet til Provins af Riget. Det synes at være en meget formalistisk Betragtning. Det maa dog være ligeegyldigt, om Varerne gik til Indlandet eller til Udlandet, naar blot der fandtes et købedygtigt Publikum, og det kan ikke have manglet i Provinsstæderne.

Meget original og inciterende er Skildringen af Anarkiet i 3. Aarh. og af Aarsagerne til den radikale Omdannelse af Stat og Samfund som det store Kaos munder ud i. Nogle af de vigtigste Problemer i Kejsertidens Historie ligger og gemmer sig i denne skumle Periode, hvorom vi i det hele ved saa beklagelig lidt. En Række Fænomener er klare nok. Paa økonomisk Omraade katastrofal Møntforringelse med deraf følgende Prisstigninger og Dyrtid. Paa socialt Omraade total Opløsning af Mellem- og Overklassen, den velstillede Borgerstand i Imperiets Bysamfund, som havde været det afgørende sociale Element i den ældre Kejsertid og havde betinget Statens og Samfundets Trivsel. Paa politisk Omraade Overgangen til et bureaukratisk organiseret Militærdespoti, der som varig politisk Tilstand kun kan betegnes som en sygelig, krampagtig Abnormitet.

Men hvad er det for Aarsager, der virker bagom disse Fænomener? Rostovtzeff formulerer skarpere og bedre end nogen tidligere Forfatter et af Hovedonderne, der ytrer sig allerede i Løbet af 2. Aarh.: Statsinteressernes Overmagt over Befolkningens Interesser. Naar Hensynet til Statens Existens og Interesser lægger sig paa tværs af Hensynet til Befolkningens Vel og modarbejder dette, naar Staten bliver et Formaal i sig selv, der ikke samtidig gavner i det mindste en enkelt, afgørende eller betydende Del af Folket, dukker alle de usunde og i Længden afmægtige Tvangsforanstaltninger op, som kvæler Befolkningens frie Initiativ, dens politiske Levetrang, dens Interesse i det Bestaaendes Opretholdelse. Det var dette usunde Statshensyn, som underminerede de gamle orientalske og de hellenistiske Monarkier saavel som de græske Bystater, og det mærkes stærkere end nogensinde i den romerske Kejsertid, fremfor alt i det 3. Aarh., da alt samler sig om det ene at skabe en stærk Hær for at redde Stat og Rige uden Hensyn til at Befolkningens Ydeævne overanspændes.

I Kejsertidens klassiske Periode, under Antoninernes oplyste Enevælde, støttede Regeringen sig, som nævnt, især til den velstillede Overklasse i de over hele Imperiet spredte Tusinder af

Bysamfund, og den søgte at udvide denne Kreds ved et stortilet Arbejde paa Dannelse af nye Byer overalt, hvor der var Betingelse til Stede. Den havde imidlertid, som talrige Foranstaltninger viser, ogsaa Øjet aabent for Betydningen af at forbedre Bondebefolkningens Kaar og indenfor Landsbyerne skabe en bedrestillet Mellemlasse med en vis Kultur og Oplysning. Denne Virksomhed fortsættes i forstærket Grad ind i det 3. Aarh., hvis første Del er den humane Lovgivnings store Tid. Rostovtzeff fremhæver meget interessant Vidnesbyrdene om Regeringens Interesse for Elementarskolen («Folkeskolen» vilde vi sige); selv ude i Landsbyerne fandtes der Skolelærere, som tog sig af Bondesønnernes Undervisning.

Dette fik Betydning, for saa vidt som Hæren siden Marcus Aurelius' Tid var gaaet over til fortrinsvis at blive rekruteret blandt Bønderne. Rostovtzeff mener nu, at Regeringen i Militærmonarkiets Tid (Caracalla) stiller sig i bevidst Modsætningsforhold til det tidligere raadende Bourgeoisie og støtter sig ikke alene til Hæren men ogsaa til Underklassen (Bønderne), og han ser i det 3. Aarh.s uendelige Borgerkrige ikke en politisk Kamp mellem Magthavere, men en social Kamp mellem Over- og Underklasse, mellem By og Land, i hvilken Kamp der bestod en naturlig *entente cordiale* mellem Soldaterne og Bønderne.

Med Rette gør Rostovtzeff Front imod den særlig af Ferrero forfægtede Anskuelse, at Forvirringen i 3. Aarh. skyldes en politisk Kamp mellem Kejser og Senat. Det er ikke Kejserne, der af Magtstræb ønsker Despotiet, det paatvinges dem som den eneste Mulighed for at reorganisere Stat og Samfund. Det er muligvis ogsaa rigtigt, at Kejserne kun er Redskaber, og at det er Hæren der har Føringsen. Men Hæren er ingen organiseret politisk Magtfaktor, og det kan dog vel kun være højst ubevidst, at Soldaternes Plyndringer har virket som Underklassens Opgør med de bedrestillede; Regeringens tydelige (men afmægtige) Interesse for Underklassen i denne Periode er næppe heller andet og mere end en Fortsættelse af den oplyste Enevældes Traditioner, et Forsøg paa at værne de socialt undertrykte, ikke paa at udnytte dem politisk. Jeg tror, denne Tanke om en rent social Kamp er sat for stærkt paa Spidsen. At Resultatet var Tab over hele Linjen, kan der imidlertid ingen Tvivl herske om; det 4. Aarh.s Samfund var et Kastesamfund, hvori kun en ganske, ganske lille Del af Befolkningen havde gode økonomiske Kaar, og hvor de andre ingen Chancer havde for at forbedre deres.

Denne senere Periode behandler Rostovtzeff kun ganske kort og skizzemæssigt i et Slutningsafsnit, som indeholder mange

værdifulde Bemærkninger, men som dog alt i alt giver for lidt til at være tilfredsstillende. En Hovedaarsag til den antike Kulturs Undergang ser han i den sociale Nivellering. Han slutter med et Spørgsmaal, som synes mig at vise, at han har forset sig paa de spredte Forsøg paa at højne Underklassen kulturelt, men som jo iøvrigt kan være alvorligt nok: Is it possible to extend a higher civilization to the lower classes without debasing its standard and diluting its quality to the vanishing point? Is not every civilization bound to decay as soon as it begins to penetrate the masses? Det er dette Spørgsmaal, som vor Kulturperiode vil komme til at besvare.

Poul Nørlund.

Da Professor Steenstrup for snart halvhundrede Aar siden i sin Disputats »Danelagen« som den første Forsker optog Spørgsmaalet om det nordiske Elements Styrke paa engelsk Grund, rettede han maalbevidst sine Undersøgelser mod Samfundsforhold og Retsforhold i det 9., 10. og 11. Aarhundrede og begrænsede sit Omraade skarpt, ligesom han i Hovedsagen hentede sit Materiale fra Love og Breve fra denne Periode og kun i ringe Grad søgte Kilder fra Tiden efter 1066, — Domesday Book og juridiske Privatoptegnelser som Leges Edvardi Confessoris og Leges Henrici dannede Undtagelse. I 1882 var kun meget lidt af det rige arkivalske Stof fra det 12. og 13. Aarhundrede kommet for Dagens Lys. Bedre laa Forholdene, da Björkman tog en anden Side af Problemet til Behandling i »Nordische Personennamen in England in alt- und frühmittelenglischer Zeit« (1910), men ogsaa han øste i alt væsentligt af Kilder fra Tiden før 1066. Nu concentrerede Udgivervirksomheden og Forskningen sig imidlertid mere og mere om Materialet fra Tiden efter Normannererobringen. En af de Mænd, der har været ivrigst i Arbejdet, er F. M. Stenton. I *Types of manorial structure in the northern Danelaw* (1910) kunde han paa Basis af Domesday Book og Breve fra det 12. Aarhundrede vise Forskellen mellem det sydlige og vestlige England og de Landsdele, som de skandinaviske Nybyggere havde besat. Denne Bog, der var Led i Vinogradoffs Serie: Oxford studies on social and legal history, fulgtes af *Documents illustrative of the social and economic history of the Danelaw* (1920), en meget omfattende Samling Akter fra det 12. Aarhundrede; den rummer ligesom W. Farrers store Udgave: *Early Yorkshire charters* (1914 ff.) et betydeligt Navnestof, der uomtvisteligt siger, at det nordiske Bondefolk har haft en sejt Selvstændighed, at Sammensmeltningen paa engelsk Grund

langt fra er gaaet hastigt for sig. Stenton kommer i 1. Bind af English Place-name Society's Publicationer (ch. IX: Personal names in place-names) tilbage til dette Forhold. Aabenbart sidder han inde med store Samlinger, der vil komme English Place-name Society til Gode; han er en af Selskabets Ledere. Om ihærdig Samlen vidner ogsaa *The free peasantry of the northern Danelaw* (1925), der illustrerer den lille Landbrugers selvstændige Stilling gennem 300 Breve udstedt af Folk fra Femborgenes Land fra det 12. og 13. Aarhundrede, alle bærende nordiske Navne. Det er Domesday Book's sochemanni i senere Slægtled. Saavel i dette lille Skrift, udgivet af Kgl. humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, som i Stentons sidste Oversigt: *The Danes in England* (1927), en Raleigh-Forelæsning, udgivet af British Academy, finder vi Resultater af Forskning, Ideer til nye Studier, Bemærkninger, som Granskeren, der staar midt i sit Arbejde, deler ud af fulde Hænder. E. J.

To af Tysklands ældste og betydeligste Historikere, Max Lehmann og Hans Delbrück, er gaaet bort. De var begge Elever af Ranke, vistnok de sidste, der havde deltaget i hans Undervisning. Ogsaa til Treitschke havde de staaet i Lærlingeforhold og været forbundet med ham i varmt Venskab, Lehmann, skønt han i Bedømmelsen af Preussens Historie paa afgørende Punkter havde taget Afstand fra sin Lærer. De to Mænd var de sidste overlevende af den fremragende ældre Historikerkreds, der under det tyske Kejserriges halvhundredaarige Bestaaen har behandlet store Problemer af tysk og preussisk Historie og ydet fremragende Indsats i moderne tysk Aandsliv.

Max Lehmann, der døde den 8. Oktober 1929, var født den 19. Maj 1845 og begyndte midt i Halvfjerdserne at sysselsætte sig med Preussens Historie i Frederik den Stores Tid, med Sammenbruddet under Napoleonskrigene og Preussens derpaa følgende Genrejsning. Hans Forsknings Resultater bragte ham i Modsætning til den officielle preussiske Historieopfattelse, i alvorlige videnskabelige Polemiker og gjorde ham, da han tilmed ikke lagde Skjul paa et demokratisk Sindelag, upopulær ved Kejsers hoffet. Først sent og flere Aar efter, at han i 1886—87 havde udgivet en betydningsfuld Bog om Scharnhorst, fik han Lov til at komme fra en Gymnasielærerpost til Universitetet. 1893 kom han til Göttingen, hvor han virkede indtil 1920. 1894 offentliggjorde han den meget betydelige Undersøgelse »Friedrich der Grosse und der Ursprung des siebenjährigen Krieges«, der blev

Udgangspunktet for ny Drøftelse af Problemet. 1902—05 udgav han sit Hovedværk om Freiherr v. Stein.

Som Universitetslærer øvede han i mange Aar i Modsætning til den ellers overvejende nationalt-konservative Indstilling ved de preussiske Universiteter en betydelig Indflydelse bl. a. paa den i Verdenskrigen faldne Johannes Brock, hvis »Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung 1848« bærer Præg af Lehmanns humane Opfattelse og fordomsfri Bedømmelse af nationale Problemer.

A. Frs.

Professor Hans Delbrück døde den 14. Juli 1929. Født 11. November 1848 gik han med i den fransk-tyske Krig og tog siden som Frikonservativ aktiv Del i tysk Politik. Han hørte til den Kreds af intellektuelle, der stod Kronprins Friedrich Wilhelm og dennes Hustru Victoria nær, kun Kejser Friedrich III's tidlige Død 1888 afskar dem fra direkte politisk Indflydelse. Efter Treitschke ledede han fra 1883 til 1918 det af denne grundlagde udmærkede Tidsskrift »Preussische Jahrbücher«, hvori han gentagne Gange skarpt protesterede mod den preussiske Tvangspolitik i Nordslesvig, og i 1911 optog Marcus Rubins formelt anonyme Afhandling om, hvor megen Skade den preussiske Politik i Slesvig gjorde. Efter Tysklands Sammenbrud i 1918 forsvarede han ligesom f. Eks. Max Lehmann og Friedrich Meinecke trods sine stærkt preussisk-bestemte Forudsætninger afgjort den nye republikanske Statsform. Han var som historisk Sagkyndig med ved Fredsforhandlingerne i Versailles og i Undersøgelseskommissionen vedrørende Aarsagerne til Tysklands Sammenbrud, hvilken Virksomhed fremkaldte en Række fornemt holdte kritiske Udredninger om Før-Krigstidens og Krigstidens Historie fra hans Haand. I 1885 blev han Professor ved Berlins Universitet. Videnskabeligt arbejdede han især med Krigskunsten og satte sig ind i dennes tekniske Sider, saaledes at han blev i Stand til ogsaa at kunne bedømme disse. Hans Hovedværk er »Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte«, ialt 4 Bind (1900—1920), hvoraf de første foreligger i flere Udgaver. Ved sin Død var han i Færd med at udgive sine meget personlig prægede Universitetsforelæsninger over Verdenshistorien. Kr. E.

Den 28. November 1928 døde Ed. Fueter 52 Aar gammel. Han var ikke Universitetsmand, men Journalist med ledende

Stilling ved Neue Zürcher Zeitung. Dette hans Arbejde for Dagen og Vejen har præget hans Bøger, der er concise, nøgterne, æggende.

Fueters tidligste Studier laa dog langt borte fra Døgnet; de gjaldt italiensk Historiografi i det 15. Aarhundredes Slutning («Guicciardini als Historiker» i Historische Zeitung Bd. 100). Dette Udgangspunkt gør sig stærkt gældende i hans første Bog *Geschichte der neueren Historiographie* (1911), hvor den italienske humanistiske Historieskrivnings Indflydelse i de andre Lande kraftigt betones, sikkert for kraftigt, thi idet Forfatteren bortskærer de tidligere Aarhundreder, synes Udviklingen mærkelig rodløs. I Virkeligheden maa man vist sige, at Continuiteten i det historiske Arbejde, Land for Land, er stærkere end fremmed Indflydelse og Tidsstrømninger. Udgangspunktet fra den italienske Humanisme voldte vel ogsaa, at Fueter alene tager Sigte paa Historieskrivningen, ikke vil behandle Forskningen, hvorved han gaar Glip af Sammenspillet mellem de to Sider af historisk Arbejde. Ensidig er Bogen, udfordrende i sin Ensidighed, men energisk og indholdsrig; man lægger den hen og tager den frem paany, fordi den stadig giver Impulser.

Fueters næste Skrift *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1492—1559* (1919) har en ganske ejendommelig Plan, idet der forud for den almindelige Fremstilling af Tidens Historie skikkes en indgaaende, maalsikker Redegørelse for Staternes Magtforhold og Interesser, ikke ulig Pufendorffs berømte Kapitler i »Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten«. Fueter raader her ligesom i Historiografien over en usædvanlig Litteraturviden og ser skarpt, hvor Opgaverne ligger. Atter og atter hedder det: Paa dette Punkt savner vi en Undersøgelse.

Det sidste større Arbejde fra Fueters Haand er *Weltgeschichte der letzten hundert Jahre 1815—1920* (1921). Man har sagt, at Bogen i Grunden burde hedde »Weltwirtschaft und Weltpolitik der letzten hundert Jahre«, og dermed er adskilligt sagt om dens Retning. Den er lovlig hastigt skrevet, angribelig i Enkeltheder og ensidig i det almindelige Syn, langt fra Fueters bedste Arbejde, men karakteristisk for sin Tid og sin Forfatter og tankevækkende.

E. J.

Nylig er udkommet Kr. Erslev: *Det sekstende Aarhundredes Historie* i 3. Udgave ved Professor Knud Fabricius. Bogen har i alt væsentligt bevaret sin ejendommelige Karakter. Enkelte Stykker er indskudt uden at Enheden brydes; de giver kort og klart Synspunkter og Resultater fra nyere Arbejder navnlig af Fueter og Sombart, Below og Holl.

Comité internationale des sciences historiques har holdt sit Aarsmøde i Venezia 6.—8. Maj 1929. Fra dansk Side deltog som Medlemmer af Komitéen Professor Aage Friis og Raadstuearkivar Axel Linvald, som Medlemmer af særlige Kommissioner Rektor Frk. Maria Nielsen og Museumsinspektør Otto Andrup.

Fraregnet almindelige organisationsmæssige Spørgsmaal, Optagelse af Medlemmer, Forelæggelse af Regnskab for 1928 — som balancerede med 10389 Dollars — og Godkendelse af Budgettet for 1929 — der indeholdt Bevillinger paa ialt 12616 Dollars — drejede Forhandlingerne sig væsentligst om den endelige Nedsættelse af tidligere forberedte Kommissioner og Tilrettelæggelsen af deres Arbejder. »Publikationskommissionen«, hvis Formand er Professor Aage Friis, bistaar Komitéens Bureau ved Udgivelse af dens Bulletin, skal planlægge Udgivelsen af et »Bibliothèque internationale d'histoire universelle et comparée«, der skal indeholde Samlinger af Afhandlinger om vigtige Enkeltspørgsmaal, og iøvrigt varetage Komitéens Publikationsvirksomhed. Om Kommissionen for Historieundervisningen — i hvilken Rektor Frk. Maria Nielsen repræsenterer danske Historikere — førtes en længere Forhandling. Navnlig de italienske Komitémedlemmer viste ringe Sympati for dens Virksomhed og vilde aabenbart med tørre Taarer have set den strande i Opløbet. Resultatet blev dog Vedtagelsen af en Resolution, stillet af Aage Friis, som sikrede Kommissionens Bestaaen og fastholdt dens Opgave, at søge de historiske Lærebøger bragt i større Overensstemmelse med Videnskabens Fremskridt, og derved modarbejde »nationalistiske« Tendenser i Historieundervisningen. Den tidligere nedsatte Kommission for Tilvejebringelsen af en virkelig international historisk Bibliografi er allerede langt fremme med sit Arbejde; dens I. Bd. (for 1926) er trykt og vil udkomme i den nærmeste Fremtid. Kommissionerne for en international Diplommatetat — hvis danske Korrespondent er Arkivar Marquard — og for Tilvejebringelsen af en Forfatningssamling og for en historisk Bibliografi over Pressen — til de to sidste er Institutet for Historie og Økonomi ved cand. mag. Poul Engelstoft dansk Korrespondent — fik deres endelige Sammensætning. Med Godkendelsen af Beretninger, udarbejdet af disse Kommissioners Sekretærer, optrak man Linierne for deres Arbejde. Desuden blev der dannet en Kommission »pour la révision des listes chronologiques«, medens den allerede tidligere nedsatte Kommission for Iconografi — af hvilken Museumsinspektør Andrup er Medlem — holdt konstituerende Møde og drøftede Programmet. Endelig blev det besluttet at nedsætte en særlig Arkivkommission, der særlig skal

sysselsætte sig med at sikre Forskerne ensartet og tilfredsstillende Adgang til Statsarkiverne.

Forhandlingerne viste, at en Række Fællesforetagender af praktisk Betydning for den historiske Videnskab er under Forberedelse. At det nødvendigvis maa trække ud med deres Genemførelse er en Følge af deres store Omfang og af den noget omstændelige Organisationsform, som Sammenslutningens Internationalitet gør nødvendig.

De italienske Værter søgte at gøre Sammenkomsten saa behagelig som muligt for Komitéens Medlemmer. Mødets Aabning i Dogepaladset, Modtagelser hos Venezias Podesta, Udflugter til Padova og til Ravenna gav det en Karakter, der var noget forskellig fra Komitéens tidligere Konferencer. Med al Paaskønnelse af den italienske Komité's Gæstfrihed, er der dog Anledning til at betone, at det praktiske Arbejde altid bør have Førstepladsen ved Komitéens Møder, Repræsentation og Fester komme i anden Linie.

Komitéens næste Aarsmøde skal afholdes i April 1930 i Cambridge. Ax. L.

I Anledning af 450 Aaret for Københavns Universitets Stiftelse udsatte den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse i Efteraaret 1928 følgende Prisopgave:

Jens Schielderup Sneedorff. Hans Liv og hans Betydning for dansk Aandsliv og Samfundsliv.

En tilfredsstillende Besvarelse ved en akademisk Borger ved Københavns Universitet belønnes med indtil 3000 Kroner. Bedømmelsen sker af Direktionen for den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse i Forbindelse med Sagkyndige udpeget af Det kongelige danske Videnskabernes Selskab. Besvarelsen, der forudsættes at bygge paa en helt udtømmende Benyttelse af trykt og utrykt Kildemateriale, maa være maskinskrevet og indleveret til den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelses Kontor, Bredgade 3, inden d. 1. April 1931. Den skal være anonym, men forsynet med et Mærke samt ledsaget af en paa tilsvarende Maade mærket lukket Konvolut indeholdende Forfatterens Navn. Besvarelsen forbliver Forfatterens Ejendom, idet Stiftelsen dog forbeholder sig Ret til paa sin Bekostning at lade den udgive i Trykken.

Prisopgave fra Dansk historisk Fællesforening:

En Fremstilling af Samfærdsmidlernes Udvikling og Betydning i Danmark i Tiden c. 1750—1900.

Efter en kortere Oversigt over Vej- og Færgvæsenets Tilstand ved Midten af det 18. Aarh. ønskes en Fremstilling i Hovedtrækkene af de tekniske Fremskridt paa Vejbygnings- og Befordringsmidlernes Omraade i de næste halvandet hundrede Aar, en Skildring af Færdselsnettets og Befordringsmidlernes Udvikling, samt en Paavisning af Samfærdselsmidlernes kulturelle og økonomiske Betydning i samme Tid.

For en tilfredsstillende Besvarelse vil der blive givet Forfatteren et Beløb af 3000 Kr., som dog kan deles i en 1. og 2. Præmie.

Besvarelser maa være indleveret inden 1. Maj 1932 til Forningens Sekretær, Adjunkt Balslev, Vinkelvej 5, Kbhvn. V., betegnet ved et Motto og ledsaget af en Navneseddel i lukket Konvolut.

Meddelelser

om Dansk Historisk Forening

i Aaret 1928.

Paa Aarsmødet 21. Juni 1929 meddelte Formanden Museumsdirektør, Dr. phil. M. Mackeprang, at han ikke ønskede Genvalg. I hans Sted valgtes Professor, Dr. phil. Aage Friis til Medlem af Bestyrelsen. Rigsarkivar L. Laursen og Professor Frantz Dahl genvalgtes som Revisorer. Paa Bestyrelsesmøde samme Dag valgtes Professor Aage Friis til Formand; Dr. phil. Ellen Jørgensen genvalgtes som Sekretær og Raadstuearkivar Axel Linvald som Kasserer.

Foreningen havde 1. Jan. 1928 609 kontingentydende Medlemmer, af hvilke 114 betalte halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og svenske historiske Forening. I Løbet af 1928 har Foreningen ved Udmeldelse og Dødsfald mistet 36, men optaget 79. 1. Jan. 1929 har den saaledes 652 Medlemmer, deraf 120 norske og svenske. Dertil kommer 43 livsvarige Medlemmer.

Foreningen har i 1928 udgivet:
Festskriftet til Kr. Erslev.

Hist. Tidsskrift 9. Rk. VI. Bd. 1. Hefte samt Litteraturhefte 1926.

Regnskabet for 1928:

Indtægt:

1) Medlemsbidrag 1924—28.	2011	Kr. 30	Ø.
2) Solgte Skrifter	226	- 83	-
3) Bevillinger paa Finansloven	1440	- »	-
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	- »	-
5) Bidrag fra Videnskabernes Selskab	1000	- »	-
6) Bidrag fra den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse	1300	- »	-

At overføre . . . 6178 Kr. 13 Ø.

	Overført . . .	6178	Kr.	13	Ø.
7)	Bidrag fra det Raben-Levetzauseke Fond	300	-	»	-
8)	Bidrag fra Carlsbergfondet	10000	-	»	-
9)	Bidrag fra Skrikes Stiftelse	200	-	»	-
10)	Renter af Obligationsformuen	1189	-	»	-
11)	Fortjeneste ved Ombytning af Obligationer	412	-	50	-
12)	Renter af Kassebeholdningen	49	-	59	-
13)	Overført fra Nyt Fond	963	-	55	-
14)	Kassebeholdning 1. Jan. 1928	1658	-	08	-
		20950	Kr.	85	Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorarer	5145	Kr.	58	Ø.
2)	Sekretærens Honorar	300	-	»	-
3)	Div. Udgifter vedr. Festskriftet: Tegning af Kort etc.	216	-	»	-
4)	Bogtrykkerarbejde	12005	-	33	-
5)	Bogbinderarbejde	293	-	75	-
6)	Opkrævning af Kontingent, Udsendelse af Hefter.. . . .	575	-	79	-
7)	Pakhusleje	20	-	»	-
8)	Forskelligt	263	-	64	-
		18820	Kr.	09	Ø.
	Kassebeholdning 31. Dec. 1928	2130	-	76	-

Rettelse.

I KR. ERSLEVS Afhandling om Dronning Tyre og Danevirke findes en Snes urigtige Krydshenvisninger. Da Afhandlingen blev sat, var det Mening, at den skulde fremkomme i Tidsskriftets 5. Bind og her optage Siderne 533—85; senere blev det ændret til, at den fremkom i Begyndelsen af 6. Bind, men Redaktionen oversaa til sin store Beklagelse, at derefter maatte ogsaa Krydshenvisningerne rettes.

De rigtige Sidetal vil findes, naar man fra de angivne trækker 532. Det bemærkes endnu, at der ved Henvisninger til VILH. LA COURS Afhandling nogle Gange staar »foran S. . .«; herved skal da underforstaas Bind 5.

Den Danske Historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde
med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettets Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværende Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maanedes Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekendtgøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $\frac{2}{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Navneregister.

(Ved J. O. Arhnung.)

- Åbo-Egnen (Finland) 335.
Åkerhielm, G. F., svensk Embedsmand, 483.
Aakjær, Svend, Landsarkivar, 319, 464.
Aalborg 346.
Aarhus. Statsbiblioteket 320.
Aase, Odinkar den yngres Søster, 357.
Aasø (Glumsø S.) 79.
Absalon, Ærkebiskop, 56, 58 f., 62 ff., 67, 71—75, 77 f., 89, 94.
Absalon Fed, Søn af Esbern Snare, 65.
Acton, Lord, engelsk Historiker, 337.
Adalgar, Ærkebiskop i Bremen, 347.
Adam af Bremen, Historieskriver, 3, 4, 6, 20, 26 f., 29 f., 36—43, 45, 343—63, 461—68.
Adam Jonson 74.
Adelsten, engelsk Konge, 45.
Adils, svensk Sagnkonge, 14.
Adler, Familie, 323. — D. B., Firma, 325.
Adoratskij, W. W., russisk Professor, 291 f.
Aestland, Estland, 354.
Aggershus Fæstning 117, 267.
Ahlefeldt, Hans Ad., Generallojtnant, 100, 102, 110.
Ahlund, Nils, svensk Historiker, 262 f.
Ahrensburg, Slot (Stormarn), 323.
Albæk Sogn (Børglum H.) 113.
Aldenburg, By og Bispestæde i Wagrien, 343 ff.
Aleksander 2, russisk Kejser, 162.
Aleksandra, Prinsesse af Wales, 154.
Alfons de Rozas 273.
Alin, O., svensk Historiker, 482.
Allen, C. F., Historiker, 260, 406, 408, 412.
Almannagjá, Lavakløft ved Thingvellir, 458.
Almind Sogn (Brusk H.) 330.
Almquist, Helge, svensk Rigsarkivar, 290 ff.
Alonso de La Rea, Lector i Teologi, 277.
Alonso de la Vera Cruz, Augustinerpater, 273 f.
Als 295, 297, 300 f., 305 f.
Alsted (Alsted H.) 78.
Amager 77, 348 f.
Andersen, Alsing, Sekretær, cand. mag., 474.

- Anderson, William, svensk Kunsthistoriker, 285, 287.
- Andersson, Ivar, svensk Historiker, 482.
- Andreas Suneson, Ærkebiskop, 56, 58, 63, 79, 434.
- Andresen, Johs., Præst, 386.
- Andrup, Otto, Museumsinspektør, 492.
- Andræ, Karl, Statsmand, 196, 221, 245.
- Angel 381, 383 ff., 392 f., 397, 399.
- Angelus de Valencia, Franciskanerkustode, 273.
- Ankjær, Stefan, Officer, 306.
- Antonius de Segovia 273.
- Antvorskov Kloster 83, 285.
- Anund Jacob, svensk Konge, 350.
- Are frode 446.
- Arildsen, Skat, cand. theol., 376, 379.
- Armfeldt, Karl Gust., svensk General, 131.
- Arnald Islænding 13 f.
- Arnald, grønlandsk Biskop, 450 f.
- Arnbjørn Østmand 451.
- Arnstedt, E. L., General, 98.
- Arnulf, tysk Kejser, 24.
- Arup, Erik, Professor, 54 ff., 58 f., 61 ff., 65 f., 68, 70, 72—75, 80, 82, 84—87, 134 ff., 145, 171, 192, 207—17, 219, 221—31, 282.
- Asbjørn, Tokes Son, 358.
- Asbjørn, Tokes Hirdmand, 358.
- Asfrid, Odinkars Datter, 357.
- Asschenfeldt, C. C. J., Provst, 370 ff., 379, 381 ff., 388.
- Asser, Provst, 78.
- Asser, Ærkebiskop, 89, 450.
- Asser Rig 88.
- Atto, Abbed i Soro, 61 f., 72.
- Audun, Islænder, 456.
- August 2, Konge af Polen, 480.
- Axixique 276.
- Azzo, Biskop, 345. — Jfr. Ezico, Eggehardus.
- Baden**, G. L., Historiker, 444.
- Balan, preussisk Gesandt, 141, 147, 153, 156—60, 162, 164 f., 169 ff., 179, 181 f., 194, 215 f., 241—44.
- Baland, C. W., Officer, 299.
- Balle, N. E., Biskop, 324.
- Baltiske Hav 349, 351.
- Bang, Nina, Historiker, 341. — O. L., Generalprokurør, 101 f.
- Banks, Joseph, engelsk Naturforsker, 331 f.
- Bardenfleth, E., Minister for Slesvig, 372.
- Barfod, J., Præst, 391.
- Bartholin, Thom., Læge, 322.
- Bauditz, P. J. F., Officer, 299.
- Baudrillart, Historiker, 268.
- Beck-Friis, Slægt, 321.
- Beckett, Francis, Museumsdirektør, Dr. phil., 272, 284 f.
- Behrend, Chr. W., Underbibliotekar, 470.
- Beloch, Karl Julius, tysk Historiker, 333 f.
- Below, Georg v., tysk Historiker, 338 f.
- Bémont, Historiker, 341.
- Benedicht, Laurentz, Bogtrykker, 436.
- Benediktinerne 87.
- Benediktsson, E., isl. Digter, 454.
- Bennigsen, Rudolf v., tysk Statsmand, 313.
- Berg, Christen, Politiker, 323 f. — Claus, Billedskærer, 284.
- Bergersen, Olav, norsk Kaptajn, 125.
- Beristain y Souza, José Mariano, Dr., 275.
- Berlin. Statsbiblioteket 322. — Universitetet 430.

- Bernstorff, Albr., preussisk Gesandt i London, 154, 160 ff., 179. — A. P., Statsmand 97 f., 321.
- Beseler, W. H., slesv. Politiker, 310 f.
- Beza, Théodore, fransk Reformator, 443.
- Biarkenæs (Laaland) 95.
- Bille, Chr., Direktør i Udenrigsmin., 371 f. — St. A., Marineminister, 175, 195 f. — Torben, dansk Gesandt, 176 f.
- Bindesboll, S. C. W., Biskop, 376.
- Birket-Smith, S., Overbibliotekar, 434.
- Bismarck, Otto v., tysk Rigskansler, 153, 157—64, 169 f., 194, 241—44, 309—14.
- Bistrup Gods 318 f.
- Bjernede (Bjernede S.) 73 f.
- Bjeverskov (Bjeverskov H.) 78.
- Bjorkman, Erik, Filolog, 488.
- Bjørn paa Skardsaa 446.
- Bjørnbo, Axel A., Underbibliotekar, 344.
- Bleking 44. — Blekingboerne 349. — Ostre Herred 287.
- Bloch, J. C., Biskop, 321.
- Blok, Historiker, 341.
- Bluhme, C. A., Minister, 140, 184, 194, 196 f., 221, 231.
- Bodil Hemmingsdatter 78, 95.
- Boesen, U. S., Provst, 383, 396, 399.
- Bolin, Sture, svensk Historiker, 282 f.
- Bonde, svensk Familie, 336.
- Borgbjerg, Frederik, Minister, 474.
- Bornemann, Vilh., Generalauditor, 99, 102.
- Bornholm 44, 328, 349, 351. — Jfr. Holmus.
- Borup (Ramso H.) 83.
- Boysen, Broder, 50.
- Brahe, Tycho, Astronom, 322.
- Brandenburg, Mark-, 286.
- Brandi, Historiker, 268, 271.
- Brandt, Chr., Geheimeraad, 321. — Enevold 321.
- Brask, Hans, Biskop i Linkøping, 256.
- Braunschweig (Tyskland) 286, 347.
- Bremen 347, 357.
- Brenner, Baron v., ostrigsk Gesandt, 168, 170 f., 183, 194, 196, 244 f.
- Bring, Samuel E., svensk Historiker, 341.
- Brix, Hans, Professor, 2, 31 ff., 459.
- Broby (Broby S., Alsted H.) 56 f., 63 f., 79. — Gurdhæbol 79.
- Broch, Olaf, norsk Filolog, 291 f.
- Brock, Johannes, tysk Historiker, 490.
- Bromme (Alsted H.) 66 f.
- Brunner, Heinr., østr.-tysk Retslærd, 338.
- Bruno, Giordano, 441, 443.
- Bruun, M. P., Politiker, 183, 195 f., 231.
- Brøndsted, Johs., Dr. phil., 282.
- Brønshøj (Sokkelunds H.) 77.
- Buchanan, Andrew, engelsk Ambassador i Berlin, 160 f., 164, 168—71, 179, 187, 195, 241—44. — Andrew Archibald 160. — Charles 160.
- Bugge, Alexander, norsk Historiker, 48, 355, 479. — Sophus, norsk Historiker, 42.
- Bull, Edv., norsk Historiker, 209, 341, 479.
- Burso (Fuglse H.) 95.
- Bury, John B., engelsk Historiker, 337 f.
- Busch, Moritz, tysk Forfatter, 310, 313.
- Bücher, K., tysk Socialøkonom, 279.

- Bülck, Rudolf, 475 f.
 Bülow, C. E. J. v., Gesandt, 243.
 — Fred. R. H., General, 298, 300, 393. — Johan v., Gehejmeraad, 475.
 Bysanz 287, 432.
 Børglum Herred 113.
 Børglum Herredsting (ved Rønnebjerg i Vrejlev Sogn) 113.
 Børglum Kloster 114.
 Børglum Kloster Birk 113.
 Børglum Sogn (Børglum H.) 113 f.
 Børringekloster (Skaane) 321.
- Callisen, C. F., Generalsuperintendent, 365.
 Calvin, Reformator, 443.
 Camerarius, Ludwig, tysk Diplomat, 322.
 Caracalla, romersk Kejser, 487.
 Carl, se Karl.
 Carlquist, Einar, svensk Dr., 155.
 Carlsen, Olaf, 475.
 Carlsson, Einar, svensk Historiker, 291 f. — Gottfrid, svensk Historiker, 249, 251.
 Caroline Amalie, Enkedronning, 382.
 Casse, Justitsminister, 175.
 Cassius, Spurius, rom. Tribun, 334.
 Castenschiold, J. M. H., Officer, 104 f., 110.
 Cecilie af Pedersborg, Skjalm Hvides Datter, g. m. Peder Thorstensen, 60, 77.
 Chance, J. F., engelsk Historiker, 327.
 Chnob, Konge, Søn af Olaf, 20, 36, 38 f., 41 f., 359, 462, 465. Jfr. Gnupa, Knut.
 Christen Pedersen i Rønnebjerg, Løjtnant, 114.
 Christensen, J. C., Politiker, 473. — J. V., Redaktør, 472, 474.
- Cistercienserne 69, 87.
 Clason, Sam, svensk Rigsarkivar, 291.
 Clausen, H. G., Skovfoged, 395. — H. G., Stiftsprovst, 382. — H. N., Teolog, 382, 395 f., 399. — H. V., Lektor, 329. — Jul., Bibliotekar, 231.
 Cockayne, Alderman, 314 ff.
 Colbjørnsen, Kristian, Generalprokurør, 96, 101—11.
 de Coninck, Fr., Grosserer, 327.
 Constant, Benjamin, fr. Politiker, 482.
 Cornell Universitet (U.S.A.) 331.
 la Cour, L. F., Akademikasserer, 330. — Vilh., Dr. phil., 1 f., 7, 23, 27 f., 30, 37 f., 40, 43, 46, 48 f., 282, 414 f.
 Crone, H. C. R., Dr., 138. — Vilhelm Christoffer, Politidirektør, 138 f., 200.
 Crusenstolpe, M. J., svensk Assessor, 483.
 Curman, S., svensk Rigsantikvar, 287.
 Cypæus, Hieronymus, Lic. jur., 47 f. — Johan Adolf, Præst, 47. — Povl, Historiker, 47 f., 50.
- Dagerup 91.
 Dahl, Svend, Overbibliotekar, 469. — T. C., Stiftamtmand, 324.
 Dahlerup, H. B., Søkaptajn, 329. — Verner, Filolog, 461.
 Dahlmann, Friedr. Christoph, tysk Historieskriver, 340.
 Dalby (Skaane) 347.
 Dam, Johannes, 79.
 Danelagen 488 f.
 Daner 363. — Jfr. Danske.
 Danevirke 1—53, 347, 414 ff. — Dronninghøj 51. — Kalegat 47. —

- Kampestensmuren 414 ff. — Lille Danevirke 50. — Skaaning-Delen 47 f. — Tyreborg 50. — Valdemarsmuren 416.
- Danevirke, Lille-, Ldsby, 414. — Store-, Ldsby, 414.
- Danevirkestillingen 296 f., 303—06.
- Danmark 9, 24, 41—44, 117, 125, 127, 141, 146, 151, 157, 162, 165, 172 f., 177, 195, 222, 226, 236, 238, 241, 243 f., 289 f., 305, 317, 321 f., 326, 343, 345, 347, 361—65, 368 f., 402 f., 422 f., 425 f., 478, 482. — Jfr. Daner, Danske.
- Danner, Louise, g. m. Frederik 7, 229.
- Danneskiold-Samsøe, Slægt, 328.
- Danske 356. — Jfr. Daner.
- Daugaard, J. B., Biskop, 475.
- David, C. L., Højesteretssagfører, 134. — C. N., Nationalbankdirektør, 133—248.
- Daza, Antonio, 277.
- Dehio, G. G., tysk Historiker, 345.
- Delbrück, Hans, tysk Historiker, 489 f.
- Dembinski, Historiker, 271.
- Dido, Dronning af Karthago, 23.
- Diodor, gr. Historieskriver, 333 f.
- Dirckinck-Holmfeld, I. C. D. U. Baron, Gesandt, 147, 156, 235, 243.
- Ditmarsken 422.
- Dockum, Carl Edv. v., Søofficer, 329.
- Dombrovskij, H. V., russisk Arkivar, 291.
- Donner, H. C., Storkøbmand, 328.
- Dopsch, A., østrigsk Historiker, 265, 268, 271, 278—82, 341.
- Dorner, J. A., tysk theolog. Forfatter, 366, 368, 372—75, 379 f., 384, 400.
- Dotézac, fransk Gesandt, 194, 196.
- Drachmann, A. B., Professor, 272.
- Drieberg, C. A. V., Generalkrigskommissær, 111.
- Droysen, Joh. Gust., tysk Historiker, 313.
- Dúason, Jón, Dr., 445—59.
- Dublin 10, 12.
- Dueholm Kloster 285.
- Duncker, Max W., tysk Historiker, 313.
- Duntzfelt, Chr. Wilh., Grosserer, 327.
- Dybbøl 297 f., 301, 303, 305 ff.
- Dynekilen (Bahus Len) 119—22, 326.
- Dojringe, Lb. (Munke-Bjergby S.), 58.
- Ebbe Skjalmsøn 71.**
- Eckart, Mester, tysk Mystiker, 366.
- Eckernförde 301.
- Edelrad, eng. Konge, 6.
- Edinburgh Universitet 428.
- Egby (? Ejby S., Ramsø H.) 73.
- Egeslev (V. Flakkebjerg H.) 78.
- EGGEHARD, Biskop af Slesvig, 345. — Jfr. Azzo, Ezico.
- Eggers, von, Familie, 323, 325.
- Egino, Biskop i Lund, 349.
- Ehrenreich, J. G., Præst, 390 f., 404.
- Eichel, Bartholin, Medlem af den store Landbokommission, 96, 107.
- Eichstedt, Valentin, Geheimraad, 121.
- Ejderen 346.
- Ejdersted (Sønderjylland) 355.
- Einar Sökkason 446, 450 f.
- Einhard, tysk Historieskriver, 348.
- Ellekilde, Hans, Folkemindeforsker, 16—20, 24, 40, 49—52.
- Em Sogn (Børglum H.) 113.
- Emma, g. m. Knud den Store, 361.
- Engelhardt, Arkæolog, 3, 43.

- Engelstoft, C. Th., Biskop, 329, 376.
— Poul, cand. mag., 492.
- England 148, 151 f., 162, 169, 172 f., 185 f., 193, 196, 198, 201, 206, 247, 287, 314 f., 332, 488. — Eng­lænderne 308.
- Ennignup 20, 467. — Jfr. Gnupa.
- Erichsen, Jon, Medlem af den store Landbokommission, 99.
- Erik 2 Emune, Konge, 77.
- Erik 5 Klipping, Konge, 5, 81.
- Erik 6 Mened, Konge, 356 f.
- Erik 7, af Pommern, Konge, 112.
- Erik, Biskop i Grønland, 458.
- Erik den rode 453 f., 456.
- Erik Knutson (3 Rosor) 259.
- Erik Sejrsæl, svensk Konge, 27.
- Eriksdatter, Gyda, 9.
- Erslev, Ed., Prof., 437. — Kr., Historiker, 1, 70, 80 ff., 84 f., 90, 92 f., 253, 282, 323, 465, 470, 491.
- Esbern Snare 56, 62, 64 f., 67, 71, 286.
- Esbernsonnerne 67.
- Eskil, Ærkebiskop, 81.
- Espinas, Alfred, fransk Sociolog, 339.
- Espolin, Jón Jónsson, isl. Forfatter, 447.
- Esrom Kloster 77—81.
- Estland 286, 337. — Jfr. Aestland.
- Estrup, H. F. J., Historiker, 475. — I., 437.
- l'Etang, Henri Clavel de, Officer, 121.
- Etruskerne 333.
- Eulenburg, preussisk Greve, 476 f.
- Everschop (Sonderjylland) 355.
- Ezico, Biskop af Slesvig, tidligere(?) Biskop af Aldenburg i Wagrien, 345. — Jfr. Azzo, Eggehardus.
- Ezzo, Biskop i Aldenburg, 345.
- Faarstrup** (V. Flakkebjerg Hd.) 74.
- Fabius Pictor, rom. Historieskriver, 333 f.
- Fabricius, Knud, Professor, 209, 219, 226, 231, 266, 269, 471, 491.
- Fagniez, Gustave, fransk Historiker, 338.
- Falen (Sverige) 250.
- Falster 77, 79, 92 f., 318.
- Farrer, W., engelsk Historiker, 488.
- Faxe 74.
- Feilberg, H. F., Folklorist, 52.
- Felsted (Aabenraa Provsti) 409.
- Fenger, C. E., Politiker, 221, 231.
- Ferrero, ital. Historiker, 487.
- Ferslevstenen 32.
- Fichte, J. G., tysk Filosof, 430.
- Filip den Smukke, fransk Konge, 288.
- Finland 335.
- Finsen, V., Retshistoriker, 451, 453 ff.
- Fiske, W., amerikansk Professor, 331.
- Fjelstrup (Tystrup H.) 383.
- Fjenneslev (Alsted H.) 286.
- Flensborg 364, 370, 372, 376, 380, 383 f., 392, 394, 476, 478.
- Flodoard, frankisk Historiker, 38 f.
- Folsach, sydjysk Udskrivningschef, 104 f.
- Foreslev 77.
- Fosetisland, Helgoland, 354.
- Franciskanerne 86 f., 274.
- Francisco de la Cerda, Sognepræst, 272.
- Francisco de Toral, Provincial, 273.
- Frankrig 148, 152, 162, 287, 338, 425.
- Fredericia 297 f.
- Frederik 4, Konge, 104, 124, 326.
- Frederik (6), Kronprins, 97—101, 109 f., 423 f. — Konge 307.
- Frederik 7, Konge, 137, 144 ff., 154, 158, 161 f., 170, 174, 176, 196—99, 203, 205, 222, 226—29, 232 ff., 238 f., 367 f., 370, 399.

- Frederik, Arveprins, Frederik 5.s Son, 97.
- Frederik, Prins af Hessen, 158 f.
- Frederik, Bisp i Slesvig, 71.
- Frederik Christian, Hertug af Augustenborg, 321.
- Frederik, Hertug af Augustenborg (Prætendenten), 192, 247, 310.
- Frederik den Store, preussisk Konge, 489.
- Frederik Wilhelm (4), preussisk Kronprins, 426, 429.
- Frederik Wilhelm (Kejser Frederik 3), tysk Kronprins, 154, 490.
- Frederiksberg, ved Slesvig, 365.
- Frederiksberg Amt 319.
- Frederikssten (Norge) 326 f.
- Freytag, Gustav, tysk Forfatter, 310 f., 313.
- Friesen, Otto von, svensk Sprogforsker, 461.
- Friis, Aage, Professor, 266, 271 f., 291 f., 309, 323, 492. — Astrid, Dr. phil., 314 ff. — Jørgen, Lensmand paa Sejlstrup Slot, 113.
- Frijsenborg, Hgd. (Hammel S.), 323.
- Friserne 347, 354, 356, 358.
- Fueter, Ed., Historiker, 341, 490 f.
- Fureby Sogn (Børglum H.) 113.
- Fussingø, Hgd. (Aalum S.), 323.
- Fyn 106, 307, 347 f. — Fynboer 47.
- Fyrisaa 358.
- G**
- Gabel, Chr. Carl, Kom., Admiral, 116—25.
- Gad, Hemming, svensk Biskop, 257, 261.
- Galle, Gunder, svensk Adelsmand, 258.
- Gamborg (Gamborg S.) 250.
- Gamelrut (Ramso H.) 83.
- Gamle, Søn af Erik Blodøkse, 40.
- Gaona, Juan de, Provincial, 275 f.
- Garder (Grønland) 458.
- Garde, H. G., Admiral, 328.
- Gaufrid, Abbed i Sorø, 61, 65, 67, 74.
- Gauno, Hgd. (Vejlo S.), 323.
- Geer, Louis de, svensk Statsmand, 225.
- Genève. Universitetsbiblioteket 322.
- Gentofte (Sokkelund H.) 77.
- Gerhard, Dietrich, tysk Historiker, 418, 422, 424 f., 427.
- Gerlach, Georg Daniel, Officer, 299, 306.
- Germaner 278—83.
- Gertz, M. Cl., Filolog, 22 ff., 434 f.
- Geysen (Island) 332.
- Gibbon, Edward, eng. Historiker, 338.
- Giesegaard, Hgd. (Nordrup S., Ringsted H.), 323.
- Gilberti, Maturino, fransk Forfatter, 273 f.
- Gimlinge (Flakkebjerg H.) 66.
- Gimlingetorp (Flakkebjerg H.) 66.
- Gíslason, Konráð, Professor, 447.
- Gíslé Konráðsson, isl. Bonde, 447.
- Gíslí Oddsson, isl. Biskop, 331.
- Gjellerup, S. M., Historiker, 61.
- Gjorslev, Hgd. (Holtug S.), 323, 325.
- Glorup, Hgd. (Svindinge S.), 323.
- Glug, Ebbe, 75. — Oluf 71.
- Gneisenau, A. W. A. N., preussisk Generalfeltmarskal, 428.
- Gnupa, Konge, 36 f., 38—44, 357, 359, 363, 463—67. — Jfr. Chnub, Ennignub.
- Godfred, Konge, 20, 26 f., 36, 49, 414, 416.
- Godskalk, Abodriterfyrste, 344.
- Goethe, tysk Digter, 430.
- Gonzaga, Ordensgeneral, 276.
- Gordillo, Diego Perez, Sognepræst, 273.
- Gorm den Gamle, Konge, 2 ff., 6—

- 12, 15—20, 22, 28, 30 f., 34—44, 49, 460—67; den loghæ 30. — Jfr. Gorm Hardeknud.
- Gorm Hardeknud 360. — Jfr. Gorm den Gamle.
- Gorm (Worm), Søn af Hardeknud, se Gorm den Gamle.
- Gorm, Søn af Erik Blodøkse, 40.
- Gortschakow, russisk Statsmand, 163.
- Gotland 286 f., 351.
- Gottorp 414.
- Graabrodrerne, se Franciskanerne.
- Graae, Fr., Præst, 382, 397 f., 478.
- Graah, W. A., Grønlandsfarer, 328.
- Graef, F., tysk Professor, 476 f.
- Gram, Hans, Historiker, 322, 324.
- Gram, Hgd. (Gram S.), 323 f.
- Gramont, fransk Udenrigsminister, 244.
- Grarup (Haderslev H.) 382.
- Gravlund, Thorkild, Forfatter, 53.
- Gregor 9, Pave, 62.
- Greiffenhagen, O., Stadsarkivar i Reval, 337.
- Gren, Mogens, svensk Rigsraad, 257 f.
- Grim, Jens, 55.
- Grumtoft (Angel) 385.
- Grundtvig, N. F. S., Digter, 368. — Svend, Litteraturhistoriker, 17, 19.
- Gränström, P. O., svensk Historiker, 482.
- Grønland 354, 445—59.
- Gudum (Slagelse H.) 77.
- Guldharald 12.
- Gunhild, g. m. Erik Blodøkse, 40.
- Gunlaug Munk 42.
- Gunnbjørnsskærene (Grønland) 447.
- Gurd, Konge, Søn af Olaf, 20, 38 f., 462, 465. — Jfr. Gyrd.
- Gustaf Adolf, svensk Konge, 481 f.
- Gutschmid, Alfred, v., Historiker, 310.
- Gyde, g. m. Oluf Glug, 71, 78.
- Güldenchrone, F. J. C., Stiftamtmand, 324.
- Gyrd, Konge, 42, 357. — Jfr. Gurd.
- Gähler, Peter Elias, General, 324.
- Gøje, Mogens (1440), 55.
- Gøkstorp 72.
- Gøteborg 121, 123.
- Gøter 362.
- Haakon Adelstensfostre**, norsk Konge, 112.
- Haakon Haakonsson, norsk Konge, 457.
- Haakon, Jarl, 16, 42.
- Hagemann, M., Godsejer, Etatsraad, 387.
- Hagerup, Eiler Henning, Præst, 387.
- Halberstadt (Tyskland) 286.
- Halfdan Svarte 7.
- Hall, Anna, f. Kringelbach, 228 f. — Augusta Marie Frederikke, f. Brøndsted, 229. — C. C., Statsmand, 138, 142, 144—48, 152, 155—59, 161, 166—76, 178, 181, 184 ff., 188, 191, 199, 211, 219, 221—31, 233 f., 239—42, 245—48.
- Halland 322, 351. — Nørre-, 63.
- Halldorsson, Th., 331.
- Hallendorff, Carl, svensk Historiker, 479 f.
- Hallfreðr Ottarsson, Vandræðaskáld, isl. Skjald, 352.
- Halphen, Historiker, 341 f.
- Hamburg 294, 344, 356.
- Hamilton, H. L. H., svensk-norsk Afsending i Danmark, 154—57, 194, 223 ff., 227, 229.
- Hammerskiöld 117.
- Hammer, Esbern, 58.
- Hammerich, Fr., Teolog, 434. — Martin, Skolemand, 469.

- Hans, Prins, 136.
- Hans Christensen i Lie i Vrejlev Sogn, Hovedsmand, 114.
- Hansen, Aleth, Præst, 385—90, 396, 398, 402. — C. F., Krigsminister, 300 f. — G., 336 f. — G., Adjutant, 299. — Holger, 329. — Jep, Pastor, 370 ff., 382. — M. Mørk, Præst, 409 f. — Ole, Landbrugsminister, 472, 474. — P., Litteraturhistoriker, 134. — Vilhelm, Etatsraad, 96. — Bud i Statsraadssekretariatet, 227.
- Hansestæderne 482.
- Harald Klak, Konge, 7—10, 15, 362.
- Harald Blaataand, Konge, 2 f., 8—12, 15, 20, 25, 27, 31, 37, 39, 42—45, 52, 462.
- Harald Haarfager, norsk Konge, 7, 9.
- Harald Graafeld, norsk Konge, 12.
- Harald Haardraade, norsk Konge, 350.
- Hardegon, Svens Son, Konge, 38 f., 43, 358 f., 461 f., 464 f. — Jfr. Hardeknud, Son af Svend; Hardeknud, Gorms Fader.
- Hardeknud, Svens Son, Konge, 38 f., 41, 43, 362. — Jfr. Hardegon; Hardeknud, Gorms Fader.
- Hardeknud, Gorms Fader, 461 f., 464. — Jfr. Hardegon, Hardeknud, Svens Son.
- Hardeknud, engelsk Konge, 361.
- Harnack, Adolf, tysk Teolog, 440.
- Hartman, K. J., finsk Historiker, 327.
- Hartmann, L. M., 339.
- Hartmansdorff, Jak. Aug. von, svensk Hofkansler, 483.
- Haverupore, Skov ved Sorø, 88.
- Havnelev (Stevns H.) 74.
- Haym, Rudolf, tysk Filosof, 312.
- Heckscher, Eli, svensk Professor, 480 f.
- Hede, Hetha, Skjoldmø, 48, 53.
- Hedeby 37 f., 44, 47 f., 53, 343, 345 f., 460—64, 468.
- Hedebyriget 38, 43.
- Hedin, Sagnhelt, 352.
- Hee Kirke (Hee S.) 286.
- Hegelund, Peder Mortensen, Borgmester, 440.
- Heiligo, Konge, 462, 465.
- Heinsen, Peter, Præst, 52.
- Heise, A., Historiker, 255, 324.
- Hekla (Island) 332.
- Helgeaa 350.
- Helgeland (i Norge) 354.
- Helgi Vésteinsson, Islænder, 456.
- Helgoland, se Fosetisland.
- Hellquist, G. E., svensk Sprogforsker, 347.
- Helmold, tysk Krønikeskriver, 345, 356.
- Helsingborg 349, 351.
- Helsingland 354.
- Hemmestrup, Hgd. (Lee S.), 324.
- Henrik 1 Fuglefænger, tysk Konge, 36 f., 40, 43, 344, 346, 363, 462 f.
- Hensler, Dore, 418, 420. — Teol. Professor i Kiel, 420.
- Henzen, W., 12.
- Herlufsholm Skole 320 f.
- Hermannsson, H., isl.-amerik. Professor, 331 f., 454.
- Hermansen, V., mag. art., 329, 471.
- Hertugdømmerne 110, 137, 303, 364, 368, 373, 425, 428. — Jfr. Slesvig, Sønderjylland, Holsten, Slesvig-Holsten.
- Hertzberg, E., norsk Historiker, 479.
- Hesselrod (Karlebo S.) 70, 75, 77, 94.
- Hetta, Harald Blaataands Hustru, 48.
- Hiddensee, ved Rügen, 352.

- Hildebrand, Emil, svensk Historiker, 249 f., 254.
- Hildested (Fuglse H.) 95.
- Hindenburg, V. A. G., Officer, 299.
- Hjelholt, Holger, Dr. phil., 309—14.
- Hjordkær (Rise H.) 370.
- Hjort, P., Forfatter, 406, 408. — W., Præst, 402, 405—12. — ?, 124.
- Hjärne, Harald, svensk Historiker, 480.
- Hjørring Museum 113.
- Hoger, Ærkebiskop i Bremen, 347.
- Hogne 352.
- Hohenthal, Komtesse von, se Paget.
- Holbeck, H. St., Rektor, 329.
- Holberg, Ludvig, Digter, 322.
- Holck, Vald. v., Kammerherre, 137, 199, 202.
- Holckenhavn, Hgd. (Vindinge S., Vinding H.), 323, 325.
- Holm, Edv., Historiker, 96 ff., 111, 289, 295, 327.
- Holmus, d. v. s. Bornholm, 348 f. — Jfr. Bornholm.
- Holstein, Ulrik Adolf, Præsident i Kbh., 438.
- Holstein-Holsteinborg, Slægt, 328. — Bent, Lensgreve, 323.
- Holsten 7, 98, 139, 149, 174, 191, 196, 243, 247, 344, 348, 370, 403, 428. — Jfr. Hertugdømmerne.
- Honorius 3, Pave, 62.
- Hornsherred 97.
- Horsens Statsskole 320 f.
- Huntingdon, Henrik af, 7, 28 ff.
- Husaby (Smaalund) 322.
- Husby (Angel) 385 f., 415 f.
- Huth, H. V., General, 98, 108.
- Hvedholm, Hgd. (Horne S.), 323, 325.
- Hvideslægten 70 f.
- Hvitfeld, Arild, Historieskriver, 5, 252, 256, 262.
- Hylstrup [Ocilstorp eller Hokelstorp], (Alsted S.), 59 f.
- Hütten Amt 365.
- Hällestad-Stenen (Skaane) 358.
- Hæstrup Sogn (Borglum H.) 113.
- Højen (Gl. Skagen) 115.
- Homb (Homb S.) 474.
- Hørby Sogn (Borglum H.) 113.
- Hötzendorf, Conrad v., østrigsk Generalstabschef, 302.
- Icazbalceta, Ioaguin Garcia, 275.
- Indianerne 274 f.
- Indien 485.
- Innocens 3, Pave, 66.
- Innsbruck (Østrig) 339.
- Irland 10.
- Island 4, 331 f., 354, 446—59.
- Isted (Sonderjylland) 297 f., 300.
- Italien 485.
- Iuan de Armellones 273.
- Jacobsen, Lis, Dr. phil., 2, 31 ff., 346, 357, 359, 361, 459—68.
- Jacobus de Dacia, Graabroder, Indianermissionær, 273—77.
- Jakob Christensen i Langtved, Fænikfører, 114.
- Jakob 1, engelsk Konge, 315.
- Janssen, Johannes, tysk Historiker 339.
- Jellinge 3, 11, 21.
- Jellingesten, den lille, 2 f., 21, 30—35; den store, 2, 21, 31, 44.
- Jena. Universitetsbiblioteket 322.
- Jenkinson, Hilary, engelsk Arkivar, 337.
- Jens Andersson Beldenak, Biskop i Odense, 256, 261 f. — Christensen i Em, Fænikfører, 114. — Grand, Ærkebiskop, 356.
- Jensen, C. E., Redaktor, 474. — Chr. Axel, Magister, 329. —

- Knud B., mag. art., 461. — N. P., Oberst, 323, 325.
- Jessen, C. A. E., Filolog, 41 f., 465.
- Johan Adolf, Hertug af Ploen, 294.
- Johannes Camerarius 78, 94.
- Johannes, Søn af Esbern Snare, 65 f. — Suneson 78.
- Johansen, P., Dr., 337.
- Johnsen, Oscar Albert, norsk Historiker, 291, 479.
- Jon Eriksson, Kannik i Upsala, 254—57, 263. — Raude (Rufus), norsk Ærkebisp, 288.
- Jorga, Historiker, 268.
- Joseph, François du Tremblay, fransk Diplomat, 338.
- Juel, Niels, Admiral, 116.
- Juliane Marie, g. m. Frederik 5, 97.
- Justinus 23.
- Julich-Berg (Tyskland) 338.
- Jylland 7, 26, 41, 84, 86, 106, 112, 321, 345 f., 355 f., 465. — Jyderne 47. — Vestkysten 354.
- Jónsson, Arngrim, 4, 7, 10, 12, 30. — Finnur, Filolog, 2, 6, 10, 16, 21, 23, 28, 32 f., 35, 40, 352.
- Jørgen Tureson, Domprovst i Upsala, 263.
- Jørgensen, A. D., Historiker, 250, 402 f., 412 f. — Ellen, Dr. phil., 260, 320.
- Kaas**, F. J., Statsminister, 324.
- Kalegat, se Danevirke.
- Kalundborg Kirke 286.
- Kardel, Elisabeth, tysk Dr., 476—79.
- Karl, Prins af Hessen, 100 f., 109.
- Karl 9, svensk Konge, 481.
- Karl 12, svensk Konge, 117, 325 f. 480.
- Karl 14 Johan, svensk-norsk Konge, 483.
- Karl 15, svensk-norsk Konge, 222, 225, 229, 480.
- Karl den Store, franskisk Kejser, 354.
- Karl 5, tysk-rom. Kejser, 273, 277.
- Karl af Broby 59.
- Karolingerne 278.
- Karris Kirke (Øsel) 286.
- Karup Sogn (Borglum H.) 113.
- Kaufmann, Heinr., Officer, 304, 306.
- Keilhau, Wilhelm, norsk Historiker, 479.
- Kidder, Historiker, 268.
- Kiel 366, 369.
- Kielland, Thor, norsk Kunsthistoriker, 287 f.
- Kindt, C., 416.
- Kirkehyllinge Kirke (Hyllinge S., Horns H.) 286.
- Kjellin, Helge, Professor i Dorpat, 286 f.
- Klakharald, se Harald Klak.
- Kleinstrom, Regnskabsfører, 131.
- Klejtrup Sogn (Rinds H.) 330.
- Klitgaard, C., Postmester, 330.
- Klopstock, Fr. G., tysk Digter, 430.
- Knabstrup, Hgd. (S.-Jernløse S.), 323.
- Knarrarleif, Nordmand, 457.
- Knud (Knut), Konge, 42. — Jfr. Chnob.
- Knud den fundne, Arnfinn Jarls Søn, 360.
- Knud Daneast, Søn af Gorm den Gamle, 9 f., 12, 14—17, 20, 35, 39.
- Knud 1 den Store, Konge, 350, 361.
- Knud 2 den Hellige, Konge, 77.
- Knud 3 Magnussen, Konge, 356.
- Knud 6, Konge, 69.
- Knud Jørgensen 78. — Knudsen, Hr., 74.
- Knudsen, Hans, Landsarkivar, 309. — Johannes, Adjunkt, 435 ff.

- Kock, Reimer, lybsk Historieskriver, 263.
- Koht, Halvdan, norsk Historiker, 224, 264 f., 267 f., 271, 292, 465.
- Kok, Laurids, Præst, 46 ff., 50.
- Kongeriget 135, 137, 240, 307.
- Koren, K., norsk Rigsarkivar, 292.
- Korner, Herman, tysk Kronikeskriver, 5.
- Kornerup, Bjørn, Dr. teol., 439—45.
- Korsør 330.
- Kovirke 26.
- Krantz, Albert, 5.
- Krarup, Alfred, Bibliotekar, 470.
- Krieger, A. F., Minister, 145, 155 f., 172, 183, 196 f., 207, 220 f., 223 f., 226 f., 231, 241, 303, 373.
- Kristensen, Marius, Dr. phil., 461.
- Kristian 2, Konge, 252, 254 ff., 258—61, 263.
- Kristian 4, Konge, 321 f., 482.
- Kristian 5, Konge, 294.
- Kristian 6, Konge, 97 f., 324.
- Kristian 7, Konge, 97.
- Kristian 8, Konge, 329.
- Kristian 9, Konge, 133—248.
- Krog, Jens, Præst, 393, 406.
- Krogh, Gerhard Kristof, General, 300 f.
- Kroman, E., cand. mag. 330.
- Kronborg Amt 319.
- Kruse, Ulr. Chr., Oberst, 326.
- Krüger, D. C. Fr., Dr., Hansestædernes Gesandt, 194.
- Kulla-Gunnarstorp (Skaane) 321.
- Kvænland 354.
- Kværkeby (Ringsted H.) 74.
- Kyhl, O. L. C., Oberst, 327.
- København 179, 239, 318 f., 369, 384, 423. — Brockdorffske Palæ 202. — Christiansborg Slot 199, 203, 239. — Det gule Palæ 144, 202 f., 208. — Universitetet 469 f. — Universitetsbiblioteket 469 f.
- Københavns Amt 319.
- Laaland 78 f., 92, 354.
- Lachmann, Niels, Præst, 321.
- Lagermark, J. A., Dr., svensk Historiker, 118 f.
- Lamprecht, K., tysk Historiker, 279, 281, 338.
- Landberg, Georg, 262 f.
- Lange, H. O., fhv. Overbibliotekar, 323, 332 f. — Thor, Digter, 289.
- Langebek, Jakob, Historiker, 23.
- Langerød (Asminderød S.) 79.
- Larsen, E. Florian, Jurist, 407, 410 f. — I. E., Retslærd, 470. — Niels P., 2. — Thomas, fhv. Minister, 330.
- Lauenborg 174.
- Lauridsen, P., Historiker, 80 ff., 84, 88, 358, 364.
- Laursen, L., Rigsarkivar, 291.
- Lavard, Knud, 24.
- Layard, A. H., Mr., 187, 238.
- Lehmann, Johs., Forfatter, 472 ff. — Max, tysk Historiker, 489 f. — Orla, Minister, 145, 149, 155 f., 175 f., 183, 195, 221, 223, 228 f., 231.
- Lejonhufvud, Erik Abrahamson, svensk Rigsraad, 259.
- Leland, Waldo G., amerikansk Historiker, 271.
- Lemvig, Vilh., Søofficer, 121.
- Leo 13, Pave, 339.
- Lerchenborg, Hgd. (Aarby S.), 323, 325.
- Lerholte 70, 77, 94.
- Lessing, G. E., tysk Forfatter, 430.
- Lewenhaupt, Adam Ludv., svensk General, 480.
- Lhéritier, M., fransk Historiker, 271.

- Liebe, C. F. I. H., Statssekretær, 227.
 Limfjorden 9 f., 12, 15, 25, 346.
 Lindenberg, Hgd. (Blenstrup S.), 323 f.
 Lindholm, Poul, 330.
 Lindquist, Ivar, 461.
 Linvald, Axel, Raadstuearkivar, 271, 323, 341, 492.
 Little, Jon Jonson, 79. — Trued, 73.
 Liudprand af Cremona 363.
 Lobositz a. d. Elbe (Bøhmen) 278.
 Lollesgaard, Johs., Dr., 33.
 Lopez, Atanasio, 276.
 Lorenzen, Vilh., Dr. phil., 285, 471.
 Lucius 3, Pave, 59.
 Ludvig Barn, tysk Konge, 24.
 Lukas Engelskmand 13.
 Lund 347. — Domkirke 81. — Kryptkirke 89.
 Lund, J. J. G., Livlæge, 198.
 Lundbye, Kr. K., Krigsminister, 306 f.
 Lunding, Medlem af Admiralitetet, Konferensraad, 111.
 Lunge, Slægt, 57.
 Luther, Martin, tysk Reformator, 442 f.
 Luxdorph, Bolle Villum, Gehejmeraad, 98.
 Lybek 336.
 Lyksborg (Flensborg Provsti) 405.
 Lyngby Sogn (Børglum H.) 113.
 Lyskander, Cl., Historiograf, 446, 458.
 Lützwow, Barthold Henrik, General, 326.
 Læssøe, Verner Hans Fr. A., Oberst, 296, 301.
 Løgtved 91.
 Löwen (Belgien) 462.
 Løvenborg, Hgd. (Butterup S.), 323 ff.
 Løvendal, U. Fr. Vald., Marskal, 116, 324.
 Løvenørn, Poul Vendelbo, Officer, 295.
 Macchiavelli, Niccolo, 313.
 Mackeprang, M., Museumsdirektor, 272.
 Madvig, J. N., Kultusminister, 372 f.
 Magga, Datter af Skjalm Hvide, 88.
 Magnus, Son af Kong Niels, 362.
 Magnus Lagabøter, norsk Konge, 288, 457.
 Magnússon, F., isl. Oldgransker, 447.
 Malmqvist, Brigademusikdirektør, 302.
 Malteserordenen 270.
 Manderstrøm, K. R. L., Svensk-norsk Udenrigsminister, 155, 194, 223 ff.
 Manicus, Cl., Redaktor, 392 f., 397.
 Margrete, g. m. Kong Niels, 362.
 Margrete Sambiria, g. m. Kristoffer 1., 51.
 Margrethe, Dronning, g. m. Hakon 6, 114, 250.
 Markdanner, Kaspar, 3.
 Marquard, Emil, Arkivar, 492.
 Marsk Stig 5.
 Marstal 330.
 Marstrand (Bahus Len) 131.
 Martensen, Hans Lassen, Biskop, 364—413.
 Martensen-Larsen, H., Domprovst, 411.
 Mathias (Mads), Biskop af Strängnäs, 251, 256, 258, 260 f.
 Matthiessen, Hugo, mag. art., 329.
 Maurer, Konr. v., tysk Retshistoriker, 451.
 Mechoacán (Mexico) 273 f., 277.
 Meinecke, Friedrich, tysk Historiker, 310, 312, 339, 417, 490.

- Meisner, Otto, Dr., tysk Arkivar, 292.
- Meklenburg 344.
- Mendietta, Gerónimus de, Franciskaner, 276 f.
- Merritved (Laaland) 95.
- Metternich, østrigsk Statsmand, 420.
- Mexico 273 ff., 277.
- Meyer, Eduard, tysk Historiker, 479.
— Fr., Appellationsretsraad, 398.
— Johan, Overlæge, 229.
- Meza, Kr. Jul. Fr. de, General, 296—308.
- Minden (Tyskland), Domkirken i, 345.
- Moesgaard, Hgd. (Maarslet S.), 323 f.
- Moltke, A. W., Premierminister, 371 f. — Carl, Minister for Slesvig, 221, 375—81, 383, 388, 390, 392, 395 ff., 400.
- Mommsen, Th., tysk Historiker, 313, 333 f., 419.
- Monod, G. J. J., fransk Historiker, 338.
- Monrad, D. G., Minister, 148, 175, 218, 223, 225, 230, 305 f., 329.
- Montúfar, Ærkebiskop, 273.
- Mors 346, 348.
- Moss (Norge) 117.
- Moyland, Mon, 354.
- Mucius, P., romersk Tribun, 334.
- Mule, Niels, Søn af Esbern Snare, 71, 77.
- Munch, P., Dr. phil., 266, 269.
- Munkebjergby (Alsted H.) 66 f.
- Muñoz, Diègo, Guardian, 276.
- Munthe af Morgenstjerne, Otto Christopher v., Konferensraad, 102—105, 110.
- Müller, Familie, 323 f. — Ludv. Chr., Præst, 382. — P. E., Biskop, 12, 34. — P. E., Overforster, Kammerherre, 325. — Sophus, Arkæolog, 25, 36, 49, 283.
- München. Statsbiblioteket 322.
- Mynster, Jakob Peter, Biskop, 376, 380, 399.
- Moen 77. — Jfr. Moyland.
- Møller, Herman, Filolog, 40. — J. S., Kredslæge, 288 f. — Niels, Forfatter, 1 f., 19, 23, 29, 49 ff. — Otto, Præst, 410 f.
- Morch, Erh., 329.
- Napoleon 3, fransk Kejsler, 233.
- Nederlandene 314, 341, 482.
- Neergaard, C., Arkæolog, 25, 36, 47, 414 f. — Niels, Politiker, 207, 222, 224, 472, 474.
- Nehus, L., Ingeniørkaptajn, 328.
- Nerman, svensk Justitiekansler, 483.
- Neumann, K. J., Historiker, 333.
- Neuspitzer, Fr., Kaptajn, 128.
- Nicolai, Baron, russisk Gesandt i Kbh., 162 f., 194 f.
- Niebuhr, Barthold Georg, tysk Historiker, 333, 417—33.
- Niels, Konge, 362.
- Niels († 1218), Greve af Nørre Halland, 63.
- Niels Clementsen, Abbed, 57. — Grevesøn 78.
- Nielsen, Elena, f. Adolph, 365. — Helge, cand. mag., 319. — Lauritz, Bibliotekar, 320. — Maria, Rektor, 492. — Matthias, Tobaksfabrikant, 365. — N. J. E., Overkonsistorialraad, 364—71, 399, 411. — Oluf, Historiker, 52. — Yngvar, norsk Historiker, 289, 479.
- Nilsson, Martin P., svensk Arkæolog, 484.
- Nisaa (Halland) 350.
- Nobel, Hans, 117.

- Norge 38, 43, 112, 120, 307, 325 f., 351, 362, 452, 454 f., 479.
- Normandiet 38, 43, 362.
- Normannia, Nortmannia, 38, 358, 362.
- Northumberland 10.
- Norvin, William, Professor, 418.
- Nybour (? Niebuhr, Georg Carstens, Søofficer) 129.
- Nybøl (Nybøl S.) 298.
- Nyerup, R., Literaturhistoriker, 444.
- Nyrop, Kr., Professor, 52.
- Nythorp 72.
- Næstved, Sct. Peders Kloster, 69, 77, 95.
- Nøddebo (Holbo H.) 79.
- Nørlund, Poul, Dr. phil., 269, 283.
- Odd** fra Sjaltir(?), Nordmand, 457.
- Odense 329. — Karen Brahes Bibliotek 320 f. — Sct. Hans Kloster 285. — Slot 285.
- Odinkar den yngre (Tokesøn), Biskop i Ribe, 352, 354, 357 f.
- Olaf, Konge (veniens a Sueonia), 20, 38 f., 42, 361 f., 462, 465.
- Olaf den Hellige, norsk Konge, 288, 350.
- Olaf Kyrre, norsk Konge, 351.
- Olaf Tryggvason, norsk Konge, 349, 352.
- Olaus Petri, svensk Reformator og Historieskriver, 251 f.
- Oldebjerg (Lyngø S.) 75, 79.
- Olrik, Axel, Folkemindeforsker, 13, 17, 19, 24, 49 f., 52 f. — Hans, Historiker, 35. — Jørgen, Museumsinspektør, 10, 45.
- Olsen, Bernh., Museumsmand, 289. — Magnus, norsk Sprogforsker, 352.
- Olshausen, Theodor, slesvigholst. Partifører, 423.
- Olsson, Martin, svensk Professor, 287.
- Oncken, Hermann, tysk Historiker, 269.
- Ordrup (Gentofte S.) 79.
- Orkney-Øerne 359.
- Orloff, Greve, russisk General, 307.
- Orluf, Fr., 3, 24 f., 35, 40.
- Orm Harthæsnutæ, se Gorm Hardeknud.
- Ormager (Flakkebjerg H.) 66.
- Oskar (1), svensk Kronprins, 483.
- Othinstorp, se Ønstorp.
- Ottestrup 77.
- Otto I, tysk-romersk Kejser, 26.
- Otto II, tysk-romersk Kejser, 26, 44.
- Otto III, tysk-romersk Kejser, 26.
- Otto, tysk Kejser, 22 f.
- Otto, Hertug af Brunsvig, 79, 83.
- Otzen, P., Provst, 379.
- Oversø Sogn (Flensborg Amt) 391.
- Oxneskov 65.
- Paget**, Augustus, engelsk Gesandt, 133—248. — Walburga, f. Komtesse von Hohenthal, 153.
- Páll Magnússon, Nordmand, 457.
- Palmerston, Henry John Temple Lord, engelsk Statsmand, 196.
- Paludan-Müller, C., Historiker, 80 f., 88, 93, 249 ff., 253, 258, 260, 262.
- Paris. Sainte Chapelle 288.
- Pastor, Ludwig v., tysk Historiker, 338 f.
- Patzelt, Erna, Dr., Privatdocent, 278.
- Peder Bodilson, Ridder, 77. — Christensen i Dvergtved, Løjtnant, 114. — Olufson af Karise 83. — Smed, svensk Bondefører, 259. — Sunesen, Biskop i Roskilde, 55 f., 58, 63 f., 67 f., 73 f., 78 f. — Thorstenson 72.

- Pedersborg (Pedersborg S.) 66 f., 75, 94.
- Pedersen, Henrik, Landbrugshistoriker, 317 ff.
- Pentz, G., Generalmajor, 102.
- Peter den Store, russisk Czar, 326 f.
- Petersen, Chr. M. K., Museumsinspektør, 329. — H. F., Pastor, 372, 383.
- Phister, Joakim Ludvig, Skuespiller, 328.
- Pirene, Henri, belgisk Historiker, 264 f., 268 f., 339, 341.
- Platou, Sølojtnant, 132.
- Plenge, J. C. L., Præst, 387.
- Ploug, Hother, Kontorchef, 229. — P. K., Digter, 229.
- Pokrovskij, M. N., russisk Historiker, 268, 291 f.
- Polen 481 f.
- Pommern, Svensk-, 425.
- Pompeji 432.
- Poppo, Biskop, 26.
- Poulsen, Fr., Museumsdirektør, 272.
- Preussen, 141, 147 f., 153, 156, 158, 192, 235, 241 f., 311, 422, 424 ff., 428, 489.
- Præmonstratenserne 69.
- Præstø Kirke 285.
- Pufendorff, Samuel, Statsretslærer, 491.
- Purgstall, ?Gottfried Wenzel, ostr. Greve, 421.
- Q**uaade, G. J., Gesandt i Berlin, 169, 172, 241 f.
- Quedlinburg (Tyskland) 286.
- Qvistgaard, Morten, Godsejer, 101.
- R**aben, Peter, Viceadmiral, 131.
- Ragnhild, g. m. Halfdan Svarte, 7.
- Rahbek, Just, cand. mag., 153, 160.
- Rakke, Sagnkonge, 14.
- Rakkeby Sogn (Borglum H.) 113.
- Ramso H. 79.
- Ranke, Leop. v., tysk Historiker, 339, 417 f., 489.
- Rantzau, Grevinde, 428.
- Rathlousdal, Hgd. (Odder S.), 323, 325.
- Ratolf, Biskop i Hedeby, 345.
- Ravn, H., Direktør for Sokortarkivet, 435.
- Rechberg, Bernh. v., ostrigsk Statsmand, 244.
- Redern, von, preussisk Ambassadør i St. Petersburg, 162 f.
- Regenburg, Th. Aug. Jes, Stiftamtmand, 373, 375, 381 ff., 385—92, 394—400, 405—09, 411 f.
- Rehloff, Johs. Andr., Provst, 365, 370.
- Reinhardt, Chr. Em. Frits, Historiker, 250.
- Rendsborg 368.
- Resen, Hans Poulsen, Biskop, 439—45.
- Reval 286. — Stadsarkiv 336 f.
- Reventlow, Cai Fred., Statsminister, 423. — Fritz, 421. — Kristian Ditlev, Statsmand, 96, 98—101, 105—11, 324.
- Rexius, G., svensk Historiker, 482.
- Ribe 347, 352, 354, 440, 463. — Katedralskole 320 f.
- Ribe Stift 321.
- Richert, Joh. Gabr., svensk Jurist, 482.
- Richelieu, Armand Jean du Plessis de, fransk Statsmand, 338.
- Rimestad, C. V., Skolemand, 298.
- Ringsted Kirke 287. — Landsting 112.
- Ritter, M., 338.
- Rockstroh, K. C., Kaptajn, 296, 304 f., 308.

- Rodbertus, Joh. Karl, tysk Socialpolitiker, 280.
- Rohrback, Paul, Dr. phil., tysk Forfatter, 309.
- Rom 333 f., 339, 432.
- Romere 278—83.
- Romerriget 483—88.
- Roosval, J., svensk Professor, 287.
- Rose, John Holland, engelsk Historiker, 268.
- Rosenkrantz, Fr., til Rosenvold, 443.
— Fr. Chr., Statsminister, 98, 102, 111. — Holger, til Rosenholm, Rigsraad, 443.
- Rosenpalm, Andr., Admiral, 131.
- Rosenwinge, Sigvart Urne, Ekvipagemester, 328.
- Roskilde 347.
- Roskilde Amt 319.
- Roskilde Bispestol 70, 73, 77.
- Rosted (Sorbymagle S.) 77.
- Rostovtzeff, Michael, russisk Historiker, 269, 483—88.
- Rubin, Marcus, Nationaløkonom, 490.
- Rud, Fru Katrine Jensdatter, 55.
- Rudelbach, Andreas Gottlob, Præst, 382.
- Rusland 162, 192, 289.
- Russell, John, engelsk Udenrigsminister, 135, 140—43, 154, 157, 159—62, 164—67, 169, 171, 176, 178—81, 185 f., 197, 199, 203—08, 213—16, 231—41, 244, 246 ff.
- Ryegaard, Hgd. (Rye S.), 323.
- Rügen 351.
- Rygner, H. V., Stadsingeniør, 329.
- Rylskov (Flensborg Amt) 390 f.
- Ræder, Jacob, Officer, 299. — Philip, Officer, 299.
- Römmeck (Sønderjylland) 298.
- Rønnebjerg (Uggerby) Aa 113. — Bro 113.
- Rønnow, C. G. F., Officer, 307.
- Rørdam, H. F., Kirkehistoriker, 444, 470. — Peter, Præst, 382, 385. — Thomas Skat, Biskop, 410.
- Sach, A., tysk Historiker, 345.
- Sachsen 286. — Sachserne 354, 465.
- Sakse Torbjørnson 79.
- Salisbury, E., Miss, 231.
- Saltwell, engelsk Sagfører, 160.
- Samsø 348.
- Sanctis, de, Historiker, 271.
- Sandstrom, svensk Historiker, 262f.
- Sarauw, Georg F. L., 3.
- Sars, Ernst, norsk Historiker, 479.
- Savigny, Fr. Carl von, tysk Retslærd, 430.
- Saxo, Historieskriver, 2, 4—13, 15—20, 22, 25—30, 36, 44 f., 48, 52, 350, 352.
- Scavenius, Jacob Brønnum, Politiker, 324.
- Schack, Slægt, 324.
- Schack-Rathlou, Joachim Otto, Statsmand, 97, 111.
- Schaffalitzky de Muckadell, Cai, Kaptajn, 125.
- Scharnhorst, G. J. D., preussisk General, 489.
- Schau, E. F., Major, 304.
- Scheel, Otto, tysk Professor, 476.
- Schimmelmann, Charlotte, f. Schubart, 324, 423. — Ernst, Statsmand, 420, 422 ff.
- Schleiermacher, Fr. E. Dan., tysk Teolog, 430.
- Schleppegrell, Fr. Adolf, Officer, 301.
- Schmeidler, Bernhard, tysk Professor, 363.
- Schmidt, Ludwig, tysk Historiker, 283.
- Schmidt-Phiseldeck, Kay, Underbibliotekar, 479.

- Scholten, Jobst, General, 326 f.
- Schovelin, Jul. Vilh., Borskommis-
sær, 328.
- Schultze, H. J., Geheimeraad, 102 f.
- Schumacher, C. A., Ordonnans-
officer, 299.
- Schück, J. H. E., svensk Litteratur-
historiker, 255, 262.
- Schütte, Gudmund, Dr. phil., 53.
- Schäfer, Dietrich, tysk Historiker,
339 ff.
- Schöller, C. E. A., Hofjægermester,
125.
- Slavi, d. v. s. Vender, 352.
- Scott, Sir William, engelsk Prise-
dommer, 328.
- Sehested (Sønderjylland) 295.
- Sehested, Christen Thomesen, Vice-
admiral, 116.
- Sejlstrup Sogn (Børglum H.) 113 f.
- Sejlstrup Slot (Sejlstrup S.) 113.
- Sellman, Ture, 292.
- Semland 354.
- Setricus, Konge, 38 f. — Jfr. Sig-
tryg.
- Shetelig, Haakon, norsk Historiker,
479.
- Sickel, Theod. v., tysk Historie-
gransker, 339.
- Sigerich, Konge, 38 f., 41 f., 359,
362, 461 f., 464 f. — Jfr. Siggejr,
Sigtryg.
- Sigersted (Ringsted H.) 71, 78.
- Siggejr, Konge, 42. — Jfr. Sigerich.
- Sigtryg, Konge, 36, 38 f., 43, 357,
464 f. — Jfr. Sigerich.
- Silfraskalli, Konge, 41 ff., 357, 363,
465 ff.
- Sillende, se Sinlendi.
- Simon af Høm 79.
- Simon, Abbed i Sorø, 67.
- Sinlendi, Sillende, 356.
- Sivard, Biskop i Hedeby, 345.
- Sivers, Officer, 121.
- Sjælland 77, 79, 81, 83—86, 90, 92 ff.
— Nord-, 78, 85, 105, 325, 327,
347 f. — Syd-, 77. — Øst-, 77.
— Sjællænderne 47.
- Sjælle-Stenen 460.
- Sjorup-Stenen 358.
- Sjøø (Sverige) 321.
- Skaane 25, 285, 321, 325 f., 347, 351.
— Skaaningerne 47.
- Skagen 115, 329 ff. — Vesterby 115.
— Østerby 115. — Jfr. Højen.
- Skåldhelge, Islænder, 446, 449 f.,
456.
- Skandinavien 287.
- Skarpsalling Kirke (Salling S.) 286.
- Skellerød (Sigersted S.) 70.
- Skjalm Aagesøn 74. — Vagnsøn,
Biskop i Aarhus, 66.
- Skovby (Sønderjylland) 415 f.
- Skovsgaard (Volstrup S.) 113.
- Skrike, Adolph, Gehejmelegations-
raad, 144.
- Skæve Sogn (Børglum H.) 113.
- Skørpinge (Skørpinge S.) 74, 78.
- Slagelsebo 70, 73.
- Slaghæk, Didrik, Ærkebiskop i Lund,
261.
- Slaglille (Slaglille S., Alsted H.) 62,
72—76, 78, 89. — Kirke 73.
- »Slagløse«, Grangie, 73.
- Slesvig, Bispesæde, 345.
- Slesvig, By, 343 ff., 347, 370, 414,
462. — Michaelis Kirke 405.
- Slesvig, Hertugdømme, 135, 141,
146, 165, 172, 174, 196, 236, 238,
240 f., 245, 364 f., 369—84, 386,
388, 392 f., 395, 398—407, 410,
477 f. — Nord- 490; Nordslesvi-
gerne 307. — Mellem- 371, 385,
403 f., 406 ff., 410 ff. — Syd- 374,
478. — Jfr. Hertugdømmerne,
Sønderjylland.

- Slesvig-Holsten 311, 365, 367. — Slesvigholstenerne 303. — Jfr. Hertugdømmerne.
- Slien 303, 344, 346 f., 465.
- Sliesthorp 348.
- Smaaland 322.
- Sneedorff, Jens Schielderup, Forfatter, 493.
- Snerthinge (? Særslev S.) 71, 77.
- Snesere (Baarse H.) 91.
- Snæbjørn galte 453.
- Solbjerg (Løve H.) 79. — Wimundebol 79.
- Solrød By (Solrød S.) 319.
- Solt (Angel) 385, 387.
- Sombart, W., tysk Nationaløkonom, 279.
- Sortebrødre 87.
- Sorte-Grete 51.
- Sorø Akademi 320, 475.
- Sorø Kirke 71. — Kloster 54—79, 88, 94.
- Sottrup (Gottorp Amt) 387.
- Spanien 482.
- Spencer, M. Bosch, belgisk Gesandt, 168, 194.
- Sponneck, Vilh. Karl Eppingen, Rigsgreve, Statsmand, 196.
- Stampe, Henrik, Minister, 98.
- Starup, Sønder- (Haderslev H.), 382.
- Stavenow, Ludvig, svensk Historiker, 292.
- Steen, Sverre, norsk Historiker, 479.
- Steensgaard, Hgd. (Snøde S.), 323, 325.
- Stenstrup 77.
- Steenstrup, C. Fl., 329. — Johs., Historiker, 1 f., 8, 10, 12, 19 f., 23, 26, 31 f., 35, 37 ff., 41, 43 f., 46—49, 80, 82, 323, 488.
- Stein, Friherre v., preussisk Minister, 421, 424, 426 f., 490.
- Steinberg, Sigfrid, Dr., tysk Historiker, 278.
- Stendrup (Sundeved) 300.
- Stenlosemagle (Stenmagle S.) 65.
- Stenton, F. M., engelsk Historiker, 488 f.
- Stephanus, Johs., Professor, 442.
- Stephens, George, Folkemindesamler, 322.
- Stevns 91.
- Stockholm. Ridderholmskyrkan 287. — Storkyrkan 287.
- Stolberg, Louise, 324.
- Storm, Gustav, norsk Historiker, 10, 26, 35, 38, 40, 42, 446, 464 f.
- Stormarn 344.
- Strømstad (Bahus Len) 124.
- Stub, Ivar, Professor, 442.
- Sture, Sten, den yngre, svensk Rigsforstander, 253, 256 f.
- Sturlason, Snorre, islandsk Historie-skriver, 7, 21.
- Styrsund (Bahus Len) 119.
- Sucket, Johan, Dr., kejserlig Afsending, 261 f.
- Sundeved 300 f.
- Sune Ebbeson 62, 64, 68, 71, 73, 77.
- Sunesønnerne 61, 64, 67.
- Suolahti, Gunnar, finsk Professor, 335, 341.
- Susta, J., Professor i Prag, Historiker, 271.
- Svaning, Hans, Historiker, 5, 252, 471.
- Sven 1 Tveskæg, Konge, 27.
- Sven 2 Estridsøn, Konge, 3, 4, 6, 20, 38 f., 344 f., 347, 350, 358, 462 ff.
- Sven Aggesen, Historie-skriver, 2, 4, 6, 8, 11, 16, 20—30, 33, 37, 48—51, 416, 435.
- Sverige 42, 111, 113, 225, 261, 322, 326, 480 ff.

- Sverige—Norge 162, 228.
 Svinesund (Norge) 326.
 Svold, ved Rügen, 349, 351.
 Sybel, Heinr. von, tysk Historiker, 164, 313.
 Sydow, de, preussisk Gesandt i Frankfurt, 156, 235, 243.
 Sylversted (Arns H.) 357.
 Sæbygaards Birk 113.
 Sædinge-Stenen 361, 460.
 Söderberg, Verner, 251, 262.
 Sømme Herred 318 f.
 Sonderjylland 305, 307, 345—48, 356, 361, 401. — Jfr. Hertugdømmerne, Slesvig.
 Sørensen, Jens, Søkortdirektør, 326, 436 f.
- Taars Sogn (Børglum H.) 113 f.
 Tandslet Præstegaard (Tandslet S.) 295.
 Taranger, Absalon, norsk Historiker, 479.
 Tarascastammen (i Mexico) 277.
 Tarequato 277.
 Tarquinius, romersk Konge, 333.
 Temperley, H. W. V., engelsk Historiker, 271.
 Tengenagel, Udskrivningschef i Fyn m. m., 104.
 Testrup, Chr. Sørensen, historisk Forfatter, 104. — ?, Søn af Chr. Sørensen Testrup, Udskrivningschef i Nordjylland, 104, 110.
 Thietmar, Biskop i Merseburg, 26.
 Thile, von, preussisk Statssekretær, 160 f.
 Thingvellir (Island) 458.
 Thomas Jensen i Skovsgaard, Høvedsmand, 113 f.
 Thorláksson, Guðbrandur, Biskop, 331. — Thórður, Biskop, 331.
- Thormodr Bersason Kolbrúnarskáld, isl. Skjald, 446, 456.
 Thorup, P. N., Rektor, 321.
 Thurah, Albert, Præst, 321.
 Thy 346, 348.
 Thyresson, Bertil, svensk Historiker, 481 f.
 Thyrlø, Vandløb (Halland), 63.
 Thyрни, Klakharalds Datter, 7.
 Tietgen, Karl Fr., Bankdirektør, 472.
 Tillisch, F. F., Statsmand, 371 f., 392, 478.
 Tislundstenen 52.
 Tjele, Hgd. (Tjele S.), 323 f.
 Tjæreby Sogn (Strø H.) 81.
 Tlatelulco 275.
 Toke, dux Winlandensis, 352, 358.
 Toke, dansk Sagnhovding, 45.
 Toke, Provst i Roskilde, 74.
 Toke Ebbesøn 70 f., 77, 94. — Gormsson 358. — Skjalmson 77.
 Topsøe, Vilh., Forfatter, 323 ff.
 Topsøe-Jensen, T. A., Kontreadmiral, 126—32.
 Torbenfeldt, Hgd. (Frydendal S.), 323.
 Torbrandssønnerne 456.
 Tordenskiold, P., Viceadmiral, 116—32, 326.
 Torfinn karlsefne 456.
 Torgils ørrabeinsstjúpr 456.
 Torquemada, Juan de, 277.
 Torslev Sogn (Børglum H.) 113.
 Trap, Cordt, Kontorchef, 208, 226. — J. P., Kabinetssekretær, 208, 226, 231.
 Traube, Filolog, 434.
 Treitschke, Heinrich von, tysk Historiker, 308—14, 338, 419, 489 f.
 »Trelandene« (Sonderjylland) 355.
 Trier, Carl Aage, Dr. phil., 437 f. — Fred. Jac., Professor, 437. — Herman, Politiker, 323, 325.

- Troels-Lund, Historiker, 340, 471.
 Trojel, F. P., Admiral, 131.
 Trolle, Gustav, svensk Ærkebisp, 252—61, 263.
 Trolleholm (Skaane) 321 f.
 Trolle-Ljungby (Skaane) 321 f.
 Trondhjem 288.
 Tscherning, A. F., Krigsminister, 300, 329.
 Tule Bosøn, Ridder, 58, 75, 79.
 Tunberg, Sven, svensk Historiker, 291 f.
 Tune Herred 318 f.
 Tuxen, A. P., Generallojtn., 116—21, 125 f., 294 f., 325 ff.
 Tvåaker (Halland) 63.
 Tveje-Merløse (Merløse H.) 286.
 Tyre Danebod, Dronning, 1—53, 414 ff., 460.
 Tyskland 44, 155, 162, 165, 304, 309, 311 ff., 338, 341, 365, 368, 370, 404, 418, 428, 490. — Tyskerne 427. — Nord-, 287, 326, 428. — Det nordtyske Forbund 312.
 Tzintzuntzán 273, 277.
- Ubyby (Arts H.) 73 f.
 Udmark (Ohrfeld), (Eskris S., Flensborg Amt), 387.
 Uldall, K. C., Museumsinspektør, 471.
 Ulfeldt, Corfitz, Statsmand, 321. — Eleonora Christine 321.
 Ulfljotr, islandsk Lovgiver, 452, 455.
 Ulmfrid, g. m. Esbern Snare, 71.
 Understed Sogn (Borglum H.) 113.
 Undløse (Merløse H.) 67.
 Unni, Ærkebiskop i Bremen, 39 f., 346 f., 462 f.
 Upsala 252.
 Urban 3, Pave, 59, 71.
 Ussing, Henrik, Dr. phil., 460.
- Utholm (Sønderjylland) 355.
 Uthros, Vandløb (Halland), 63.
 Utland (Slesvig) 354—57.
- Wachtmeister, Carl-Axel Trolle-, Greve, 322.
 Wadstein, Elis, svensk Filolog, 461.
 Wagrien 345.
 Waitz, Georg, tysk Historiker, 340.
 Valdemar 1 den Store, Konge, 13, 25, 28 f., 69 f., 77.
 Valdemar 2 Sejr, Konge, 71.
 Valdemar Kristian, Greve, 289.
 Valdemars Slot, Hgd. (Bregninge S., Sunds H.), 323 f.
 Valerius Maximus, romersk Forfatter, 334.
 Valravn, Olaf, svensk Væbner, 257.
 Walter, Mr., 127 f. — ?, Officer, 299.
 Wamberg, Helge, Presseattaché, 195.
 Warncke, Jhs., tysk Overlærer, 336.
 Vasegaard, Søren, 330.
 Vaupell, O., Officer, 299.
 Weber, Max, tysk Socialøkonom, 280.
 Vedel, P., Direktør i Udenrigsministeriet, 155 f., 172, 186, 207, 223, 231, 247.
 Wedel, F. S. C., Diakon, 387.
 Wedell-Neergaard, J., Kammerherre, Baron, 323.
 Vedelspang-Stenene 36, 40 f., 357.
 Vedleby 77.
 Wegener, C., Biskop, 397. — C. F., Gehejmearkivar, 395 ff., 475.
 Wehrenpfennig, Wilhelm, Redaktør af Preussische Jahrbücher, 313.
 Weibull, Curt, svensk Historiker, 38, 350. — Lauritz, svensk Historiker, 6 f., 12, 21, 27—31, 34, 38, 41, 49, 249 ff., 253—63, 292, 350.

- Vejby Sogn (Børglum H.) 113.
 Velschow, H. M., Historiker, 80, 88.
 Vemmelev (Slagelse H.) 77.
 Vemmeløse (Gimlinge S.) 61.
 Vemmetofte, Hgd. (Vemmetofte S.), 323.
 Vendel 346, 348, 353.
 Venden 353, 355. — Venderne 10, 345, 349, 352.
 Wendila, d. v. s. Vendsyssel, 353. — Jfr. Vendsyssel.
 Vendland 353, 465.
 Vendsyssel 330 f., 352 f., 473. — Jfr. Wendila.
 Venge Benediktinerkloster 69.
 Venusinus, Jon Jakobsen, Professor, 442.
 Werlauff, E. Chr., Historiker, 196, 470.
 Werner, Johannes, Overretssagfører, 327 f.
 Vespasian, romersk Kejser, 485.
 Wessel, Maren, 127, 129—32.
 Vesterbygden (Grønland) 459.
 Weybye, Kasserer, 131.
 Vibe, Kommandør, 121.
 Wichman, Knut, svensk Historiker, 482 f.
 Victoria, engelsk Dronning, 154, 157, 179, 206, 216.
 Victoria, g. m. Friedrich Wilhelm (Frederik 3, tysk Kejser), 490.
 Vidukind, sachsisk Krønikeskriver, 27, 36 f., 40.
 Wieland, Christoph M., tysk Digter, 430.
 Vigander, Hakon, Lektor, 267.
 Wiinblad, E., Redaktør, 472 ff. — Robert, Journalist, 472, 474.
 Wildenradt, Chr. Henr. v., General-krigskommissær, 110 f.
 Vilhelm, Landgreve af Hessen, 137 f., 144, 198 f., 201 f.
 Wimmer, Ludv. F. A., Filolog, 21, 31, 40 f., 460 f.
 Vincens, Biskop af Skara, 251, 256, 258, 260 f.
 Vindinge 74.
 Vindland 41. — Jfr. Vinland.
 Vinland, Vindland, d. v. s. Venden, 352 f. — Jfr. Vindland.
 Vinland (Amerika) 352, 356, 458.
 Winland 352—58.
 Vinogradoff, P. russ.-engelsk Social-historiker, 339.
 Winuli, d. v. s. Vender, 352.
 Virchow 313.
 Viskinde (Skippinge H.) 91.
 Wittrock, Georg, svensk Historiker, 341.
 Voergaard, Hgd. (Voer S.), 323, 325.
 Voldborg Herred 79, 318 f.
 Wolfhagen, F. H., Minister for Slesvig, 175, 391 f.
 Volpe, Historiker, 268.
 Volstrup Sogn (Børglum H.) 113
 Worm, Ole, Oldgransker, 3.
 Worsaae, J. J. A., Arkæolog, 414.
 Vosborg, Nørre, Hgd. (Ulvborg S.), 323.
 Voss, Joh. Heinr., tysk Digter, 402.
 Vraa Sogn (Børglum H.) 113.
 Vrangebæk (Halland) 63.
 Vrejlev Kloster Birk 113.
 Vrejlev Sogn (Børglum H.) 113.
 Wulfstan, angelsachsisk Rejsende, 44.
 Værløse, Lille-, (Værløse S.) 79.
 Wörishöffer, J. A. Ph. F., Officer, 299.
 Zahrtmann, C. C., Admiral, 328 f. — Henr. Chr., Provst i Viborg, 328. — Kr., Maler, 328. — M. K., Læge, 328 f.

Zelinski, Historiker, 268.

Æbelholt Kloster 80 f.

Ægypten 332 f., 485.

Ærri, Tokes Hirdmand, 358.

Æthelfleda 7, 28 f.

Æthelred af Mercia 7.

Øland 351.

Ønstorp [Othinstorp] 59 f., 72.

Øresund 350 f.

Ørslevvestre (Gyrstinge S.) 79.

Ørsted, A. S., Retslærd, 402.

Østerbygden (Grønland) 458.

Østrig 147 f., 192, 279, 338.

INDHOLD

	Side
Nogle Undersøgelser til Belysning af Teksten i Adam af Bremens Værk. Af Prof., dr. jur. et phil. Joh. Steenstrup	343—363
Martensen og Sprogreskripterne. Af Underarkivar, dr. phil. Holger Hjelholt	364—413
Smaastykker og Oversigter:	
Tyres Danevirke. Af Folketingsmand J. S. Vanggaard	414—416
B. G. Niebuhr. Af Raadstuearkivar, mag. art. Axel Linvald	417—433
Nekrologer	434—438
Anmeldelser	439—468
Nyt fra historisk Videnskab	469—494
Foreningsmeddelelser	495—498
Rettelse	496
Navneregister	499—521
